

POVRATAK U ŠEZDESET OSMU – 40 GODINA OD PROTESTA

FONDACIJA
HEINRICH
BÖLL

POVRATAK U ŠEZDESET OSMU – 40 GODINA OD PROTESTA

Priredila: Nora Farik

Eseji i intervjui sa protagonistima 1968.:
Tereza Bogucka (Poljska), Danijel Kon-Bendit (Francuska/ Zapadna
Nemačka), Aleksandar Danijel (Rusija), Benoa Leša (Belgija), Klaus
Meškat (Zapadna Nemačka), Bil Neson (Južna Afrika), Nebojša Popov
(Jugoslavija), Marselo Ridenti (Brazil), Wolfgang Templin (Istočna
Nemačka) i Oldrič Toma (Čehoslovačka)

POVRATAK U ŠEZDESET OSMU – 40 GODINA OD PROTESTA

Izdavač:

Fondacija „Heinrich Böll” – Regionalni ured za Jugoistočnu Evropu
Dobračina 43, 11000 Beograd

Za izdavača:

Dragoslav Dedović
Paola Petrić

Urednica:

Nora Farik

Prevod sa engleskog:

Biljana Majstorović

Lektura i korektura:

Marijana Kukić

Priprema za štampu i grafičko oblikovanje:

Dušan Šević

Štampa: Artprint, Novi Sad

Tiraž: 500

Sadržaj

Nora Farik i Klod Vajnber

Predgovor

Ralf Fiks

Uvod: Šta je ostalo? Podsećanje na šezdeset osmu

Marselo Ridenti

**Ponovo šezdeset osma! Godina kao reper za jedno doba
Događaji u Brazilu**

Tereza Bogucka

**Poljska, 1968. godine: „Preko potrebna sloboda očigledno se nalazila
negde drugde”**

Oldrič Tuma

Šezdeset osma godina u Čehoslovačkoj

Aleksandar Danijel

Šezdeset osma godina u Moskvi – Početak

Volfgang Templin

Šezdeset osma godina iz perspektive Istočne Nemačke

**Nemačka, 1968. godine – SDS, urbana gerila i vizije o Räterepublici
Razgovor s Klausom Meškatom**

Bil Neson

Apartheid u Južnoj Africi 1968. godine: ne baš tako uobičajena stvar

Nebojša Popov

Beogradski jun 1968. godine

Benoa Leša

Belgija, maj 1968. godine: pukotina se razjapila

Velika politička igra danas je „oštra kritika šezdesetih”

Razgovor s Danijelom Kon-Benditom

Ove godine obeležava se 40 godina od svetskih protesta iz 1968.godine. Događaji iz tog perioda poput demonstracija protiv rata u Vijetnamu, Praškog proleća, studentskih protesta u zapadnoj Evropi i Americi blisko su povezani - bio je to pravi globalni pokret!

U ovoj publikaciji protagonisti 1968. u Brazilu, Poljskoj, Čehoslovačkoj, Rusiji, Nemačkoj, Južnoj Africi, Srbiji, Belgiji iznose svoje uspomene i ocenjuju tadašnje događaje iz današnje perspektive.

PREDGOVOR

Godine 2008. obeležava se četrdesetogodišnjica protesta koji su širom sveta održani 1968. godine.

Događaji iz tog doba, poput rata u Vijetnamu, Kulturne revolucije u Kini, Praškog proleća i studentskih protesta u zapadnoj Evropi i SAD-u, tesno su povezani - to je zaista bio jedan globalni pokret!

Iznad svega, šezdeset osma predstavlja sinonim za temeljne društvene promene i pojavu jedne nove političke kulture. Te promene podrazumevaju sve veće učešće manjina u javnom životu, redefinisane uloge polova i javno eksponiranje seksualnih manjina, kao i promene na polju nauke, poput ženske evolucije i studija kulture. U suštini, svi ti događaji pokrenuti su i zahuktali su se upravo zahvaljujući ovim talasima protesta.

Uprkos svojoj raznolikosti, pokret iz šezdeset osme je, u opštem smislu, u svakoj zemlji imao i svoje individualne karakteristike i težišta.

Pozvali smo određeni broj učesnika u događajima iz šezdeset osme da s nama podele svoja sećanja na te događaje i da ih ocene iz današnje perspektive.

Autori iz Brazila, Poljske, Češke Republike, Rusije, Nemačke, Južne Afrike, Srbije i Belgije bez ustezanja govore o individualnim karakteristikama protesta u njihovim zemljama i njihovim dugoročnim posledicama na političke i društvene uslove, kao i o ulozi koju akteri događaja iz šezdeset osme i njihove ideje imaju u savremenoj politici i javnom životu.

Šezdeset osme godine su se demonstracije u Brazilu razlikovale po tome što su bile sastavni deo borbe protiv tamošnje civilne i vojne diktature. Režim je bio suočen sa socijalnom i političkom borbom na tri različita fronta: sa studentskim pokretom, radničkim pokretom i kulturnim agitovanjem umetnika i intelektualaca. Prema rečima Marsela Ridentija, demonstranti su delili snažne pobunjeničke i revolucionarne vizije, kao i osećanje da su korenite promene moguće i da se dešavaju istovremeno s protestima u ostalim krajevima sveta.

Tereza Bogucka prikazuje jedno drugačije lice protesta iz šezdeset osme. Naime, marta 1968. godine poljski studenti izašli su na ulice Varšave, ali ne da „rasturaju državu”, već da se bore za ispunjenje obećanja koja im je sistem dao. Taj protest ugušen je brzo i brutalno, uz pomoć velike kampanje uperene protiv intelektualaca, kao i antisemitske kampanje koja je rezultirala proterivanjem više hiljada Jevreja.

Na proteste u Poljskoj umnogome su uticali i događaji u Čehoslovačkoj. U svom eseju, Oldrič Tuma koncentriše se na dva reformistička pokreta u tadašnjoj Čehoslovačkoj: na pokret za reforme unutar Komunističke partije i pokret na nivou celog društva. Tokom vojne intervencije, oba ova pokreta nakratko su se ispreplela i međusobno su se nadopunjavala. Tuma smatra da je iskustvo stečeno događajima koji su se u Čehoslovačkoj odigrali 1968. i 1969. godine u velikoj meri pomoglo mlađoj generaciji da se oslobodi od komunizma. Premda je režim ostao relativno stabilan, njegovi koreni više nisu počivali na društvu koje bi bilo u stanju da zaista revitalizuje takav režim.

Događaji u Čehoslovačkoj podstakli su i sve veći otpor mnogih intelektualaca u Moskvi i drugim velikim gradovima Sovjetskog Saveza prema „novoj staljinizaciji” koja je tamo bila u toku. Prema rečima Aleksandra Danijela, raspon inteligencije koja se aktivno angažovala u opoziciji kretao se od anarhista do monarhista, koji su se svejedno ujedinili oko zajedničkog političkog koncepta antistaljinizma i pogleda na svet zasnovanog na ljudskim pravima.

Wolfgang Templin iznosi ocenu događaja iz šezdeset osme sa tačke gledišta Istočne Nemačke. Prema Templinu, reakcije istočnih režima prema demonstrantima pokazale su potpunu nesposobnost režima da se reformišu. U godinama koje su usledile glavni izazov pred kojim su se opozicioni pokreti našli bio je kako da ostvare mirnu, a opet radikalnu promenu sistema, što je na kraju imalo za rezultat mirne revolucije koje su oslobođenje donele 1989. godine.

U Južnoj Africi je režim aparthejda pokušao da izoluje zemlju od političkih i kulturnih događaja u ostalim krajevima sveta. Međutim, prema rečima Bila Nesona, ni restriktivne mere, poput cenzure ili oduzimanja pasoša protivnicima vlasti, nisu mogle da spreče razvoj i konsolidaciju alternativne političke kulture, poput pokreta buđenja svesti crnaca, koji je predvodio Stiv Biko, ili novog književnog pokreta, poznatog pod nazivom *Sestigeri* ili „Generacija šezdesetih”, čiji su simbol bili romanopisci poput Ingrid Jonker.

Što se tiče bivše Jugoslavije, Nebojša Popov uočava opasnost od falsifikovanja kulturne i društveno-političke istorije od strane vlasti. Tu se takođe ubraja studentski pokret u Beogradu 1968. godine na koji su se vlasti sistematski obrušavale putem policijskih saslušanja, ograničavanja slobode kretanja, otpuštanja s posla, sprečavanja ljudi da se zaposle, a na kraju i političkih suđenja. Naposletku će, kroz uspon nacionalističkog

pokreta, otelotvorenog u Slobodanu Miloševiću, biti razbijeni i poslednji ostaci Nove levice i kontrakulture.

Benoa Leša posmatra proteste u Belgiji šezdeset osme kao odraz njenog jasno podeljenog društva. Uprkos podelama na verskoj, socijalnoj i kulturnoj osnovi, događaji iz šezdeset osme, kao i oni s početka sedamdesetih godina, doneli su promene u Belgiji i to na institucionalnom, socijalnom i kulturnom nivou. Uprkos tome, Leša zapaža da je uspomena na te godine tranzicije ostala brižljivo sačuvana u podelama unutar belgijskog društva.

Ova zbirka eseja zaokružena je razgovorima s Danijelom Kon-Benditom i Klausom Mešktom.

Izbor autora i regiona, odnosno zemalja koje oni predstavljaju, isključivo je odraz našeg nastojanja da dočaramo raznolikost pokreta iz šezdeset osme. To nikako ne bi trebalo da bude shvaćeno kao izraz nepoštovanja prema akterima i pokretima iz ostalih krajeva sveta i njihovim borbama.

Zahvaljujemo se na saradnji

autorima: Terezi Boguckoj, Danijelu Kon-Benditu, Aleksandru Danijelu, Benoa Lešau, Klausu Meškatu, Bilu Nesonu, Nebojši Popovu, Marselu Ridentiju, Volfgangu Templinu i Oldriču Tumi;

našim kolegama iz regionalnih kancelarija fondacije „Hajnrih Bel”: Keren Ben-Zeev, Dragoslavu Dedoviću, Tomasu Fathojeru, Malgorzati Kopki, Jeleni Mićović, Paoli Petrić, Sabrini Petri, Evi van de Rakt, Anješki Rošon, Jensu Sigertu, Ingrid Špiler, kao i Eike Bota-Venhorst, Štefanu Ertneru, Ralfu Fiksu, Aneti Menel i Marijane Cep iz sedišta fondacije u Berlinu; prevodiocima i lektorima, a posebno Margaret Kameron, Davidu Fenskeu, Dimitriju Lemeru i Benoa Lešau na njihovoj pomoći!

Nora Farik, urednica

Klod Vajnber,

direktor Regionalne kancelarije
za EU u Briselu Fondacije „Hajnrih Bel”

Ralf Fiks

ŠTA JE OSTALO? PODSEĆANJE NA ŠEZDESET OSMU

Šezdeset osma je prerasla u politički mit koji nikako da nestane. To se jasno vidi iz činjenice da rasprava o tumačenju šezdeset osme i dalje traje. Ona označava istorijsku prekretnicu koja može da se uporedi s početkom Hladnog rata ili padom Berlinskog zida. To poređenje samo na prvi pogled zvuči preterano. Kulturna i politička previranja, potekla od događaja iz 1968. godine, svakako su bila revolucionarna.

Tačno je da pokret protesta iz šezdeset osme nije doveo do dramatičnog rušenja političkog poretka, za razliku od francuske ili ruske revolucije, kao i to da se stepen nasilja i kontranasilja, koji se vezuje za pobune iz tog perioda, ne može meriti s krvavim događajima iz minulih ratova i građanskih ratova. Praško proleće - događaj koji se često zanemaruje kad je šezdeset osma u pitanju - bilo je najbliže revolucionarnom svrgavanju

Ralf Fiks (Ralf Fücks) rođen je 1951. godine u mestu Edenkoben (Palatinat, u Nemačkoj). Studirao je društvene nauke i političku ekonomiju na univerzitetima u Hajdelbergu i Bremenu, gde je takođe aktivno učestvovao u studentskom pokretu. Predavao je na Univerzitetu u Bremenu i radio kao instruktor za obrazovanje odraslih. Uređivao je časopis *Moderne Zeiten* („Moderna vremena“) čiji je suosnivač bio 1980. godine, kao i časopis *Hefte für demokratie und sozialismus* (Časopis o demokratiji i socijalizmu).

Ralf Fiks priključio se Partiji „Zelenih“ 1982. godine, u okviru koje je za poslanika u parlamentu savezne države Bremen izabran 1985. godine. U periodu od 1989. do 1990. godine bio je ko-predsednik nacionalne Partije „Zelenih“. Regionalnoj politici u Bremenu vratio se 1991. godine. Obavljao je dužnost senatora zaduženog za urbanizam i zaštitu životne sredine, kao i dužnost zamenika gradonačelnika Bremena. Na toj funkciji ostao je do 1995. godine kada se raspala koalicija između „Zelenih“, liberala i socijal-demokrata.

Ralf Fiks je ko-predsednik fondacije „Hajnrilh Bel“ od 1996. godine. Njegov rad prvenstveno je usredsređen na pitanja održivog razvoja, preuređenja socijalne države, migracije, budućnosti evropskih integracija i međunarodne politike. On je zadužen za programski razvoj te fondacije na polju domaćeg političkog obrazovanja, Evrope i Severne Amerike, odnosa između Nemačke i Izraela, „Zelene akademije“, programa stipendija, kao i arhiva „Grünes Gedächtnis“. Redovno piše i članke za brojne novine i političke časopise koji izlaze periodično.

režima. Upravo ta mirna revolucija koja je počela u Čehoslovačkoj do srži je potresla „soc-realizam”. Ta revolucija je ugušena tenkovima Varšavskog pakta. Tragedija ovih događaja daleko je prevazišla granice simboličnih i teatralnih akcija u okviru studentskih protesta na Zapadu. Sovjetska invazija na Prag pokopala je svaku nadu o „socijalizmu humanog lica”. Hegemonistička vladavina komunista u istočnoj Evropi postala je borba za beznadežni cilj. Od tog trenutka samo je bilo pitanje vremena kada će se raspasti sistem koji nije bio u stanju da se reformiše. Svojevrсна spona između događaja iz 1968. i 1989. godine leži u činjenici da je poraz Praškog proleća doprineo raspadu sovjetske imperije.

Na Zapadu je situacija bila drugačija. Nadmoć kapitalističkih demokracija ispoljena je kroz njihovu sposobnost da apsorbuju zamah stvoren događajima iz šezdeset osme - i to uprkos protivljenju vladajućih elita koje su strahovale da će to doprineti opadanju moći Zapada. Sistemi koji su otvoreni imaju moć da suprotstavljanje transformišu u inovaciju. Drugim rečima, šezdeset osma je zapadnim društvima pružila silovit, inovativni zamah, od trijumfa pop kulture i emancipacije žena do pojave novih oblika učešća u politici. Ideološko pribegavanje marksizmu, divljenje prema kineskoj Kulturnoj revoluciji i solidarnost s „antiimperijalističkim oslobodilačkim pokretima” u Vijetnamu i Palestini, zamaskirali su činjenicu da je, po svom karakteru, šezdeset osma zapravo bila reformska godina. Kako to obično biva, to što su njeni nekadašnji akteri mislili o svom sopstvenom značaju i njihov stvarni uticaj na društvo - bile su dve potpuno različite stvari. Ako se kao parametar uzme revolucionarna retorika koju je taj pokret usvojio, onda bi se moglo reći da generacija šezdeset osme nije uspela. Međutim, ako se uzmu u obzir kulturne i političke promene koje je taj pokret pokrenuo, onda ispada da je ta generacija bila izuzetno uspešna.

Temeljne promene

Temeljne promene koje su proistekle iz šezdeset osme obuhvatale su porast političke svesti naroda, što se jasno ispoljilo na dva načina: talas protesta postao je preteča novog globalnog društva i proširio sferu političke zajednice kroz primenu novih sredstava i oblika delovanja. Iako je vanparlamentarna opozicija u Francuskoj, Italiji, Nemačkoj i Americi imala svaka svoje specifične karakteristike, svejedno je to bio jedan kosmopolitski pokret. Događaji kao što su rat u Vijetnamu, pokret za zaštitu građanskih prava u Americi, borba protiv kolonijalnog sistema u Juž-

noj Africi, događaji u Čehoslovačkoj i kineska kontrarevolucija, razgnevili su ili, pak, nadahnuli na stotine hiljada aktivista; raspalili su im maštu i postali osnov za njihovo delovanje. Istovremeno su levičarskim grupama omogućili da sebe vide kao deo svetskog revolucionarnog pokreta. Bez obzira što je to bila izmišljotina, ona im je ipak pružila izuzetnu inspiraciju. U čitavoj najezdi publikacija raspravljalo se o međunarodnim pitanjima, uspostavljene su veze i održavani međunarodni kongresi. Šezdeset osma je postala polazište za ostvarenje ideja mnogim ljudima koji su tada bili u prilici da događaje iz celog sveta posmatraju kao sastavni deo svoje vlastite borbe.

Može se uspostaviti neposredna veza između političkog kontrapokreta iz šezdeset osme, njegovih pamfleta, novina, alternativnih radio-stanica i izdavača, i današnjeg „internet društva” koje svakome omogućava pristup globalnoj komunikaciji. Vizuelni mediji, odnosno svet fotografije i televizije, posebno su odigrali presudnu ulogu u širenju talasa protesta. S jedne strane, slike s ratnih područja iz drugih krajeva sveta podsticale su na preduzimanje akcija i kampanja na domaćem terenu, a s druge strane, pokreti su uspeli da o sebi stvore određenu sliku u javnosti, zahvaljujući kojoj su mogli da prenesu svoje političke poruke: sedenje u znak protesta, demonstracije, blokade, razni „hepeninzi” i festivali na otvorenom predstavljali su izuzetno efektivna vizuelna sredstva izražavanja. Valjalo bi organizovati izložbu koja bi bila posvećena ispitivanju moći slika u kontekstu šezdeset osme - slika koje su doslovce obišle ceo svet i trajno se urezale u kolektivnu svest.

Drugi dalekosežni talas promena doneo je proširenje sfere demokratije. Za razliku od američke demokratije čiji koreni počivaju na aktivnoj ulozi građanskog društva, utemeljenog na republikanskim načelima, Evropa je bila suočena sa svojim nasleđem apsolutističkih država. Demokratski poredak u zapadnoj Evropi koji je ponovo uspostavljen nakon Drugog svetskog rata u početku se sastojao maltene samo od jednog sistema državnih institucija čija je vlast počivala na rezultatima demokratskih izbora. Zahtev za demokratizacijom škola i fakulteta, suodlučivanjem u sferi privrede i učešćem u političkom procesu (ne računajući izbore), kasnije je demokratiju dublje utkao u sâmo tkivo društva. Šezdeset osma je nadasve sinonim za novu demokratsku političku kulturu. Pored toga, zahvaljujući nastanku brojnih samostalnih projekata i mnoštva nevladinih organizacija, politički pejzaž se od kraja šezdesetih godina znatno promenio. Podrazumeva se da demokratske vrline kao što su hrabrost da se brane sopstvena uverenja, angažovanje širokih narodnih masa,

udruživanje građana i samoopredeljenje, nisu izmišljene šezdeset osme. Međutim, tek posle šezdeset osme te vrline su počele da definišu političku kulturu u zapadnoj Evropi. Na sve to su jako uticali američki pokret za zaštitu građanskih prava i kultura pružanja nenasilnog otpora koja se vezuje za Martina Lutera Kinga, kao i novi oblici političkog delovanja koji su se na Evropu proširili iz Sjedinjenih Država. Ne zvuči pretenciozno kad se kaže da je novi politički pravac tih godina odigrao presudnu ulogu u stvaranju jednog samouverenog građanskog društva koje je sebe smatralo ravnopravnim s državom.

Treća dalekosežna promena bila je politizacija sfere privatnog života. „Privatno je postalo političko”, tako je glasila jedna od glavnih parola iz šezdeset osme. Odnosi između dece i odraslih, kao i između muškaraca i žena, postali su javna pitanja, baš kao i pitanja seksualnosti, potrošnje i stila života. Nasilje u porodici više nije bilo tabu tema, odbačen je patrijarhalni mentalitet, otvoren je put ka većem ličnom izražavanju, a seksualne manjine ostvarile su ravnopravan položaj. Šezdeset osma je bila katalizator nastanka ženskih pokreta i otvorenog eksponiranja homoseksualaca.

Međutim, politizacija sfere privatnog života donela je i nepredviđene događaje. Publicitet koji prati privatni život političara spada u jednu od bezazlenijih posledica gubitka jasne granice između javnog i privatnog života neke ličnosti i između sfere političkog i privatnog. Usled pojave takozvane „politike identiteta” koja politička očekivanja stavlja ispred zahteva za ravnopravnim tretiranjem pitanja, poput pitanja nacionalne pripadnosti i rodne ili seksualne orijentacije, lična sfera dobila je i jednu političku dimenziju. Ako se takva tendencija i dalje bude forsirala do svojih krajnjih granica, to će dovesti do potankog segmentiranja političke scene. Politika identiteta kosi se sa idejom republike ravnopravnih i slobodnih građana koji svoju političku volju izražavaju u otvorenoj debati.

Greške i zablude

Branitelji aspekata emancipacije i demokratskog potencijala šezdeset osme ujedno treba da se pozabave i zastranjivanjima koja su proistekla iz te pobune. Šezdeset osma takođe predstavlja odličan primer za to kako jedan talas protesta može da skrene s pravog puta. Premda je šezdeset osma predstavljala poziv na ostvarenje ideala demokratije, uprkos represivnoj realnosti, radikalne grupacije unutar tog pokreta zapravo su postale privržene ideji „antiimperijalizma” koja je bila protkana autoritarnim crtama. Što su avangardni demonstranti postajali radikalniji u svom

buntu protiv sistema, to su se sve više udaljavali od slobodarskog i emancipacijskog zamaha tog pokreta. Ovo se verovatno pre može reći za Evropu, nego za Sjedinjene Države. Nije slučajno što skraćenica SDS (Sozialistischer Studentenbund Deutschlands) označava Socijalistički savez studenata u Nemačkoj, ali i Udruženje američkih studenata koji se bore za demokratsko društvo.

Zanimljivo je pitanje zašto je borba protiv kapitalizma za neke krupnije segmente talasa protesta u Evropi bila važnija od demokratije. Zalaganje za socijalizam bilo bi pogrešno opravdavati u kontekstu popularnih teorijskih zabluda, iako one jesu odigrale izvesnu ulogu, a podjednako bi bilo pogrešno izjednačavati kapitalizam s ratom i fašizmom. U kontinentalnom delu Evrope, ideja o liberalnoj demokratiji zapravo je tek bila u povoju. Njeno kratkotrajno buđenje, tokom demokratskih revolucija sredinom devetnaestog veka, završilo se ponovnim uvođenjem autoritarne države. Ustavne demokratije koje su uspostavljene nakon raspada starog poretka 1918. godine nisu stajale na stabilnim temeljima, već se politički pejzaž Evrope odlikovao antidemokratskim pokretima i totalitarnim ideologijama. Priroda pokreta za emancipaciju radnika u fabrikama i rudnicima bila je socijalistička, baš kao što je to bilo i suprotstavljanje Prvom svetskom ratu. Većina antikolonijalnih pokreta iz Trećeg sveta, koji su počeli da niču posle 1945. godine, takođe je usvojila socijalističku ideologiju. Intelektualni uzori učesnika u studentskim demonstracijama, poput Bendžmina, Adorna, Markuzea, Sartra i Bloha, bili su veliki majstori kritike kapitalizma; a to bi se još više moglo reći za Rozu Luksemburg, Če Gevaru i Salvadora Aljendea. Za razliku od njih, savremeni liberalni teoretičari, poput Popera i Hajeka, bili su, u najboljem slučaju, autsajderi. Iako tada toga nisu bili svesni, svojim odbacivanjem liberalne demokratije i prihvatanjem antikapitalističkih stavova, radikalni levičari iz šezdeset osme zapali su u neslavnu tradiciju opiranja savremenim vrednostima Zapada.

Talas protesta iz šezdeset osme nikada nije bio ujedinjen, već su unutar njega postojali različiti oblici razdora: hipici i spiritualisti; maoisti i ortodoksni levičari, građanski aktivisti, feministički projekti, grupe iz Trećeg sveta, pacifisti i militanti. Jedan deo pokreta odlutao je u zaverenički svet maštanja o oružanoj borbi i zbog toga kasnije ostavio svoj krvavi trag. Pošto su njegovi pripadnici sebe ubedili da se nadvila pretnja od novog oblika fašizma, smatrali su da cilj opravdava sredstvo. Nije slučajno što su se najopasniji oblici „oružane borbe” pojavili u dve postfašističke države. Ni Nemačka ni Italija nisu imale nikakvu tradiciju građanske, po-

litičke kulture, a militantna levica u obema državama uglavnom je bila sumnjičava prema političkim institucijama i sebe je videla kao proizvođaču ruku „antifašističkog otpora”. Osim toga, nasilje je smatrala legitimnim sredstvom za sprečavanje povratka fašističke diktature.

Nije postojao nikakav „Kineski zid” između terora „Crvenih” i ostalih radikalnih levičara toga doba. Bez obzira na to, apsurdno bi bilo izvesti zaključak da je zahvaljujući pokretu iz šezdeset osme započeo jedan proces koji je na kraju doveo do pojave levičarskog terorizma. Šezdeset osma je zaista predstavljala odlučujući trenutak za milione mladih ljudi. Iako su se neki od njih opredelili za revolucionarne kružoke i komunističke kadrove, drugi su, pak, napravili antiautoritarne vrtiće, specijalne škole, alternativne publikacije, slobodne teatre, grupe za zaštitu ljudskih prava, skloništa za žene i grupe za građanske akcije. Opet, neki drugi su se zainteresovali za alternativnu medicinu ili su krenuli u dugotrajni pohod kroz partije i parlamente.

Uprkos svim greškama i zabludama, ako deo nasleđa iz šezdeset osme čini pojačana politička svest o tome da se kroz kontinuirano angažovanje društvo može poboljšati iznutra, kao i to da međusobno zavisni politički svet mora da insistira na samoopredeljenju i demokratskom učešću, onda je to ipak značajno dostignuće!

Marselo Ridenti

PONOVO ŠEZDESET OSMA! GODINA KAO REPER ZA JEDNO DOBA DOGAĐAJI U BRAZILU

Neki od znamenitih događaja - poput majskih uličnih demonstracija u Francuskoj, „Tet ofanzive” koja je promenila tok rata u Vijetnamu, te Praškog proleća i bitaka koje je policija vodila protiv studenata u Meksiku, Japanu, Brazilu i drugim zemljama - doprineli su tome da šezdeset osma postane mitska i magična godina, simbol pobune diljem sveta šezdesetih godina. Premda je neosporan simbolični uticaj ovih događaja, čovek ipak mora da dovede u pitanje suštinu određenih datuma i da se zapita da li su oni sami po sebi bili značajni. Iako se nesumnjivo radi o važnim istorijskim događajima, oni ipak nisu bili vezani za precizne hronološke granice u okviru određene godine ili decenije. Prema tome, kad se kaže 1848. godina, 1968. godina, ili 1920-te i 1970-te godine, to

Marselo Ridenti (Marcelo Ridenti) rođen je 1959. godine u Sao Paulu u Brazilu. Nakon što je na Univerzitetu u Sao Paulu diplomirao društvene nauke (1982) i prava (1983), na istom univerzitetu doktorirao je sociologiju 1989. godine. Profesor je sociologije na Univerzitetu „Kampinas” („Unicamp”) od 1998. godine, izvršni sekretar udruženja Associação Nacional de Pós-graduação e Pesquisa em Ciências Sociais (ANPOCS, brazilskog udruženja za istraživanja u oblasti društvenih nauka) od 2005. godine, a istraživačkim radom pri ustanovi Conselho Nacional de Desenvolvimento Científico e Tecnológico (CNPq, brazilski savet za naučni i tehnološki razvoj) bavi se od 1992. godine. Ranije je obavljao i funkciju direktora arhiva „Edgard Leuenroth” (na „Unikampu”, 2004. godine). Godine 2000. proveo je tri meseca u Parizu gde se bavio istraživačkim radom na Fakultetu društvenih nauka, *École des Hautes Études en Sciences Sociales*.

Polje njegovog istraživačkog rada prvenstveno obuhvata teme kao što su intelektualni aktivizam i levičarske političke partije i pokreti u Brazilu. Priredio je mnoge publikacije, među koje spadaju i dela: *Em busca do povo brasileiro: artistas da revolução* (Record, 2000), *O fantasma da revolução brasileira* (prir. UNESP, 1993), *História do Marxismo no Brasil*, 5. i 6. tom (Unicamp, 2007.) koje je priredio zajedno s Danijelom Araom Reisom, *Intellectuels et politique, Brésil-Europe* (L'Harmattan, 2003.) koje je priredio zajedno s Elideom Ružajem Bastosom i Denijem Rolanom i *L'intellectuel, l'État et la Nation - Brésil-Amérique Latine - Europe* (L'Harmattan, 2006.) koje je takođe priredio zajedno s Elideom Ružajem Bastosom i Denijem Rolanom.

pre predstavlja jedan analitički instrument koji nam služi da nešto objasnimo, nego što predstavlja izraz istorijske preciznosti.

Možda bi bilo uputnije da se vremenskim periodima pozabavimo u kontekstu određenih pogleda na svet i načina delovanja koji su iznenada dobili zamah, nego da te periode vezujemo za precizne datume. Tako bi analiza 1968. godine podrazumevala nastojanje da se shvati jedan vremenski period (koji je trajao otprilike od kraja 1950-ih do sredine 1970-ih godina) u kojem su se odigrali događaji iz te godine, kao i sve ono što je ta godina kao simbol predstavljala. U svetskom kontekstu, verovatno bismo mogli da pomislimo da se tom periodu mogu odrediti datumi kako bi se zadovoljile „didaktičko-edukativne” potrebe za pojašnjenjem, i to od trenutka kad su Staljinovi zločini obznanjeni na Dvadesetom kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza 1956. godine, pa sve do završetka rata u Vijetnamu 1975. godine. Što se tiče Latinske Amerike, taj period bi onda počeo trijumfom kubanske revolucije 1959. godine i završio se svrgavanjem Aljendeove vlade u Čileu 1973. godine.

Što se Brazila tiče, taj period bi, u smislu datuma, mogao da se proteže od godina pobune, s kraja Kubičekove¹ vladavine (koju je obeležilo proglašenje Brazila za novi glavni grad 1960. godine, kao i brza modernizacija zemlje), pa sve do donošenja Zakona o institucijama br. 5 (AI-5) decembra 1968. godine. Tim zakonom okončan je procvat političkog i kulturnog okruženja i jasno je naznačeno da je na vlast došla vojna i civilna diktatura koja neće imati milosti prema svojim neprijateljima. Postoji i druga mogućnost da se taj period „rastegne” sve do 1974. godine kada je došao kraj „gerila s Aragvaje” i kada je legalizovana opoziciona partija Movimento Democrático Brasileiro (MDB) koja je odnela pobedu na parlamentarnim izborima.

Ova dva moguća kraja jednog vremenskog perioda u Brazilu pokazuju da datumi imaju isključivo simboličan značaj i da se radi samo o predlozima koji imaju analitičku svrhu i služe da se nešto objasni. Podjednako bi bilo ispravno navesti i neke druge istorijske događaje, u odnosu na one koji su već pomenuti, kao događaje koji označavaju granicu između perioda koji su im prethodili i koji su nakon njih usledili.

Postoji mogućnost i da se u priču uvrste sive zone unutar granica vremenskih perioda u kojima su određene pojedinačne i kolektivne ideje i stavovi postali reperi za društveno delovanje, ali oni nisu bili jedini niti

¹ Žuselino Kubiček de Oliveira (rođen 12. septembra 1902, umro 22. avgusta 1976), predsednik Brazila u periodu od 1956. do 1961. godine

dominantni, a time sa scene nisu nestali neki drugi pogledi na stvari, načini razmišljanja, osećanja i delovanja koji su se ponekad dešavali s priličnom silinom.

Premda je teško izbeći sive zone unutar granica vremenskih razdoblja, može se reći da je svuda bilo perioda obeleženih snažnim pobunjeničkim i revolucionarnim vizijama sveta koje su bile prožete sveopštim osećanjem da su korenite društvene promene na dohvataju ruke i da se svet kreće u pravcu tih promena – to su stavovi koji se obično vezuju za šezdesete godine, a posebno za šezdeset osmu. To je bilo doba kada je politika počela više da se ceni, a na intelektualce i umetnike posebno se gledalo kao na posrednike u tim promenama jer su oni politizovali lepotu i ulepšavali politiku: tako je došlo do preplitanja umetnosti i života, kako javnog tako i privatnog, a ljudi su duboko verovali u kreativni i revolucionarni potencijal delovanja u cilju promena i to u svim aspektima života i sveta, predviđajući mogućnost ostvarenja savremenih alternativa kako severnoameričkom modelu kapitalizma tako i sovjetskom modelu socijalizma.

Diljem sveta razdoblje oko 1968. godine bilo je karakteristično po određenim materijalnim uslovima, poput uspona i ekspanzije srednje klase, sve veće urbanizacije, konsolidacije kulture i urbanih stilova života, većeg pristupa visokom obrazovanju, značajne procentualne zastupljenost omladine u okviru populacije i poteškoće etabliranih svetskih sila – uključujući Sovjete – da zastupaju društva koja su prolazila kroz proces promene i obnavljanja. To je takođe bio početak demokratizacije tehnološkog napretka kroz koji je nastalo nešto što je kasnije postalo poznato pod nazivom potrošačko društvo. Međutim, ti uslovi, sami po sebi, ne objašnjavaju širenje pobunjeničkih i revolucionarnih pokreta diljem planete: studentske demonstracije u Francuskoj, Brazilu i Meksiku; masovne proteste protiv rata u Vijetnamu, a posebno proteste u Sjedinjenim Državama; Praško proleće, Kulturnu revoluciju u Kini; alternativne pokrete *hipika* i kontrakulture; kao ni pojavu manifesta o takozvanim manjinskim pitanjima u okviru feminističkih pokreta, crnačkih pokreta i pokreta homoseksualaca. Oni ne objašnjavaju ni eksploziju revolucijama nadahnutih naoružanih grupa svuda po svetu koje su se tog trenutka borile ili su nešto pre toga izvojevale pobedu u borbi za nacionalnu slobodu, poput, na primer, kubanske revolucije 1959. godine i borbe za nezavisnost Alžira 1962. godine. Međutim, ti materijalni uslovi stvorili su okruženje koje je doprinelo nastajanju raznih kulturnih i političkih akcija koje su donele transformaciju.

U Latinskoj Americi društva su prolazila kroz proces strukturnih promena, uz proces brze modernizacije i urbanizacije. Što se Brazila konkretno tiče, državni udar iz 1964. godine označio je kraj procesa društvene i političke demokratizacije koji je uživao značajnu podršku širokih narodnih masa koje su zahtevale strukturne reforme, kao i podršku umetnika i intelektualaca koji su se zalagali za buđenje svesti naroda o tome ko bi trebalo da bude glavni učesnik revolucije.

Brazilsko društvo prošlo je kroz veoma brz proces urbanizacije u istoriji sveta. Ta zemlja koja je, sve do 1950-ih godina, po svojoj strukturi uglavnom bila ruralna, 1970-ih godina postala je poprilično urbana. Takva ubrzana transformacija prouzrokovala je društvene, političke, ekonomske i kulturne probleme, ali je istovremeno otvorila vrata jednom talasu vanserijske kreativnosti u svim ovim oblastima.

Događaji u Brazilu 1968. godine

Demonstracije u Brazilu 1968. godine bile su u skladu s onim što se u to vreme dešavalo u drugim krajevima sveta, ali su se razlikovale po tome što su bile sastavni deo borbe protiv vojne i civilne diktature kojom je 1964. godine prekinut demokratski proces. Režim je bio suočen sa političkom i socijalnom borbom na tri različita fronta: sa studentskim pokretom, radničkim pokretom i kulturnim agitovanjem umetnika i intelektualaca.

Radnički pokret - koji nije bio aktivan još od državnog udara 1964. godine - ponovo je oživeo 1968. godine. Prvo se u aprilu mesecu desio štrajk u Kontažemu, industrijskom gradu kraj Belo Horizontea, levičarske struje unutar sindikata nalazile su se na čelu pokreta koji je naterao federalnu vladu da učini ustupke prema radnicima.

Umerenije struje unutar sindikata pripadale su pokretu Movimento Intersindical Anti-arrocho (MIA)¹ koji je ubrzo ugašen. Pokret MIA pozvao je guvernera Sao Paula, Abreua Sodrea, da prisustvuje njegovom mitingu na trgu Praça de Sé, 1. maja 1968. On je došao na taj miting, verovatno u nadi da će tako dobiti nekakvu podršku građana za svoj plan da se kandiduje za predsednika države i da će ga režim imenovati za predsedničkog kandidata nakon reorganizacije svojih unutrašnjih snaga. On i prisutne vođe sindikata, koji su smatrani ljudima u koje ne treba imati poverenja (takozvani „pelegosi”), morali su da se sklone u obližnju katedralu nakon što su ih s bine oterali radnici iz Osaska i oblasti ABC²,

² Međusindikalni pokret koji se borio protiv ugnjetavanja radnika. (Prim. prev)

³ Industrijska oblast na širem području Sao Paula. Taj naziv prvobitno je obuhvatao gra-

studenti i militanti pripadnici Nove levice. Nakon paljenja bine, pobunjenici su marširali ulicama uz povike: „Jedino oružana borba može da sruši diktaturu!”. Zapravo, neki od prisutnih već su bili članovi ili će se kasnije učlaniti u organizacije koje su planirale da uzmu oružje u ruke i suprotstave se diktaturi i koje su 1968. godine izvele jednu ili više oružanih akcija koje su prethodile eskalaciji delovanja urbane gerile u godinama koje su usledile.

Jula 1968. radnici su sproveli legendarni štrajk u Osasku, gradu na širem području Sao Paula. U to doba, Osasko je smatran „levičarskom Mekom” zbog ratobornosti tamošnjeg sindikata metalaca - za razliku od uglavnom nejakih radničkih pokreta u ostalim krajevima zemlje. Vlada je preduzela odlučnu akciju protiv štrajkača, rešivši da im ne učini iste ustupke koje je učinila radnicima u Kontažemu. Militantnije vođe sindikata povukle su se u ilegalu, a to su učinili i neki od njih koji se još nisu bili povezali s levičarskim organizacijama. Predsednik sindikata Žoze Ibrahim kao i glavne vođe pokreta danju su radili, a noću učili. Oni su bili radnici-studenti pod uticajem modela kubanske revolucije. Do zajedničkog okupljanja radnika i studenata u Osasku i drugim gradovima nije došlo samo zbog toga što su neki mladi radnici istovremeno bili i studenti, već i zbog toga što su studenti sa univerziteta radnicima pružali aktivnu političku podršku, pa su čak počeli i da se zapošljavaju po fabrikama kako bi postali deo radničke klase. Iako je radnički pokret svakako bio značajan, nema sumnje da je studentski pokret, prema brojnosti i rasprostranjenosti po celoj državi, bio još značajniji.

Studentski pokret usvojio je sopstvenu dinamiku pre čuvenih majskih protesta u Francuskoj. Godina 1968. počela je studentskim demonstracijama, naročito u Rio de Žaneiru. Studenti su tražili da svima bude obezbeđeno besplatno školovanje u državnim školama i da se sprovedu reforme u cilju demokratizacije i unapređenja kvaliteta visokog obrazovanja, pri čemu bi studenti dobili veću ulogu u procesu odlučivanja, kao i da se izdvoje veća finansijska sredstva za potrebe istraživanja - u cilju rešavanja ekonomskih i socijalnih problema u Brazilu. Studenti su se takođe bunili protiv diktature i ograničavanja demokratskih sloboda. Većina studenata besplatno je studirala na državnim fakultetima, ali je pristup visokom obrazovanju bio ograničen s obzirom na potražnju za studiranjem koja je bila mnogo veća od raspoloživih kapaciteta.

dove Santo Andre, Sao Bernardo do Campo i Sao Kaetano do Sul. (Primedba urednika)

Studentska pobuna polako je dobijala svoj oblik od 1966. godine, ali se potpuno razvila tek 1968. Tada su postojali studenti koji su bili poznati pod nazivom „viškovi”, odnosno studenti koji su osvojili dovoljan broj bodova na prijemnom ispitu, ali na fakultete nisu mogli da se upišu zbog manjka kapaciteta. Početkom godine oni su se udružili snage da bi izvršili pritisak da se obezbedi više mesta na fakultetima. U isto vreme, studenti koji su se stalno okupljali u studentskoj menzi „Calabouço” u Rio de Žaneiru, čiju klijentelu su uglavnom činili siromašni srednjoškolci, zahtevali su proširenje kapaciteta i unapređenje obrazovanja u opštem smislu. Ti zahtevi bili su povezani sa sveopštom borbom protiv tadašnje obrazovne politike i same diktature.

Policija je upala u „Calabouço” 28. marta 1968, što je potom preraslo u prvi ulični sukob te godine. U tom sukobu je povređeno nekoliko studenata, dok je jedan srednjoškolac, Edson Luis de Lima Souto, ubijen. Njegovo telo preneto je u zgradu Državne zakonodavne skupštine. Njegovoj sahrani u Rio de Žaneiru prisustvovalo je više hiljada ljudi. Širom zemlje organizovani su protestni marševi. U gradu Goiania još jedan student ubijen je u represivnoj akciji policije.

Nove građanske demonstracije održane su aprila i maja 1968, a studenti su se, u nastojanju da obnove svoje snage, povukli na univerzitete. Studentski pokret u junu se ponovo preselio na ulice kada su njegove aktivnosti kulminirale širom zemlje. Studenti su krenuli u protestne marševe, stupili u štrajkove i zauzeli zgrade univerziteta. Iskoristili su nesuglasice između lidera u vladi koji nisu mogli da se odluče da li da svoj režim omekšaju ili da ga učine još tvrdim. Glavno poprište bio je Rio de Žaneiro gde su građani podržali studentske demonstracije: preko stotinu ljudi je uhapšeno nakon šest sati sukoba s policijom 19. juna; ista scena ponovila se 21. juna, ali se situacija tada pogoršala jer je bilans tih sukoba bio četvoro mrtvih, na desetine povređenih i na stotine uhapšenih tokom „Krvavog petka”. Prva u nizu okupacija zgrada fakulteta diljem zemlje izvršena je 22. juna kada su studenti zauzeli po svojoj tradiciji poznat Pravni fakultet u Sao Paulu, a ubrzo nakon toga i Filozofski fakultet. Protesti, demonstracije, zauzimanje fakulteta i protestni marševi takođe su se odigrali u Belo Horizonte, Kuritibi, Braziliji, Salvadoru, Resifeu, Fortaleza, Porto Alegreu, Žoao Pesou, Florijanopolisu, Natalu, Belemu, Vitoriji, Sao Luisu i drugim univerzitetskim centrima.

Čuveni *Marš stotine hiljada* održan je 26. juna 1968. kada su studenti, intelektualci, verske vođe, umetnici i obični ljudi izašli na ulice Rio de Žaneira da bi izrazili svoj protest protiv diktature i akcija policije protiv

demonstranata. Pod pritiskom javnog mnjenja, vlada nije preduzela nikakve mere protiv učesnika ovog marša. Imenovana je delegacija koju su činili predstavnici svih segmenata društva da započne dijalog s predstavnicima vlasti, ali je ta inicijativa propala. Studentski pokret zapao je u ćorsokak: vlada nije htela da im učini nikakve ustupke i samo je pojačala represivne mere.

U međuvremenu, paravojna organizacija ekstremne desnice, Comando de Caça aos Comunistas (CCC)³, koju su činili studenti i pripadnici policije, izvršila je seriju napada. S druge strane, neke levičarske organizacije takođe su preduzele određene akcije, među kojima je bilo i postavljanje bombe koja je eksplodirala u sedištu Druge armije u Sao Paulu 26. juna kada je poginuo jedan kaplar.

Dana 3. avgusta 1968. uhapšen je glavni vođa studenata u Rio de Žaneiru, Vladimir Palmeira. Dana 29. avgusta policija je upala na Univerzitet u Braziliji. Usled represivnih mera, broj protestnih marševa i njihovih učesnika se smanjio. Dana 3. oktobra u Sao Paulu studenti desničari i pripadnici paravojnih snaga koji su našli utočište na Univerzitetu „Mekenzi” napali su Filozofski fakultet i ubili jednog studenta. U danima koji su usledili organizovani su novi protestni marševi i došlo je do novih sukoba s policijom.

Dana 15. oktobra 1968. kongres Nacionalne studentske unije (UNE) koji je trebalo da se održi u Ibiuni, u unutrašnjosti savezne države Sao Paulo, raspušten je čak i pre nego što je počeo. Uhapšeni su svi učesnici tog kongresa, uključujući oko 700 studenata i njihovih najuticajnijih vođa, poput Žozea Dirseua. Tako je 1968. godine poražen studentski pokret u Brazilu. Neki od članova tog pokreta su se, kao pripadnici levičarskih organizacija, na kraju povukli u ilegalu i odatle kovali tajne planove za političke i militantne akcije uperene protiv diktature.

Radikalni bunt protiv uspostavljenog poretka proširio se na celo društvo kroz filmove, pozorišne predstave, muziku, književnost i lepe umetnosti. Šezdesetih godina, a posebno šezdeset osme, razni vidovi kulturnog protesta bili su ispoljeni kroz stihove i prozu, govoreći o nadolazećoj „Brazilskoj revoluciji” koja bi bila zasnovana na delovanju širokih narodnih masa, a vitalan deo njene borbe činili bi intelektualci levičari.

Godine 1968. umetnici koji su se suprotstavljali vlasti ugrubo bi se mogli podeliti na dva tabora: na avangardu i nacionaliste. Ovi drugi trudili

⁴ Organizacija čiji je cilj bio lov na komuniste. (Prim. prev)

su se da koriste izvorni brazilski jezik u svojoj borbi za uspostavljanje „narodnog, nacionalnog” identiteta koji bi se, kad bi se otišlo u drugu krajnost, mogao smatrati socijalističkim. U međuvremenu, tabor koji su činili predstavnici avangarde – predvođeni pokretom Caetana Velosa i Gilberta Gila pod nazivom „Tropikalizmo” – kritikovali su „narodni, nacionalni” koncept i težili tome da se usklade s avangardom iz Evrope i Severne Amerike, a posebno s pokretom kontrakulture, kroz njegovo kreativno ugrađivanje u brazilsku kulturu. Uprkos razlikama i suparništvu između dva tabora, umetnici koji su učestvovali u ta dva pokreta bili su proganjani, cenzurisani, pa čak i zatvarani i poslani u izgnanstvo. Međutim, postojao je jedan novi i odlučni kontrapunkt angažovanju u periodu posle 1964. godine, a to je razvoj kulturne industrije, a sa njim i pojava jednog segmenta tržišta koje je bilo spremno da „konzumira” produkte kulture koji su se suprotstavljali diktaturi. To je, na primer, ispoljeno kroz ogroman uspeh pesama protkanih određenim porukama, koje su izvođene na popularnim muzičkim festivalima koje je prenosila televizija. To su bili signali promene u konfiguraciji brazilskog društva: diktatura je promovisala određeni vid autoritarne modernizacije koji je, srednjoročno gledano, doprineo promeni u sklonostima ka revoluciji koja se manifestovala u delima umetnika i intelektualaca.

Dana 13. decembra 1968. vojno-civilni režim je svojim protivnicima rekao: „Dosta!” i doneo Zakon o institucijama br. 5 (AI-5), poznat kao „državni udar unutar državnog udara”. Taj zakon odobrio je državni terorizam koji je trajao sve do sredine 1970-ih. Vlada je poslala Nacionalni kongres i Državne zakonodavne skupštine na privremenu pauzu i potpuno preuzela kontrolu nad državom kako bi građanima mogla da ukine politička prava, putem ukaza donese nove zakone, vodi političke procese pred vojnim sudovima, ukine mandate izabranim nosiocima javnih funkcija, smeni i penzionise sudije i druge državne službenike itd. U isto vreme, zatvaranje političkih protivnika, mučenja i ubijanja postali su uobičajena pojava i to sve u ime očuvanja nacionalne bezbednosti koja je smatrana neophodnim preduslovom za ekonomski razvoj koji je kasnije opisivan kao „brazilsko čudo”.

Brojni studenti, intelektualci, radnici, političari i raznorazni drugi protivnici vlasti ostali su bez svojih mandata, hapšeni su, mučeni, ubijani ili proterani iz zemlje nakon donošenja Zakona AI-5. Uvedena je stroga cenzura medijskih sadržaja, kao i radova umetnika. Diktatura je tada pokušala da stavi tačku na političko i kulturno agitovanje.

Završne teze za razmišljanje

Godine 2007, tokom svoje predsedničke kampanje u Francuskoj, Sarkozy, kandidat koji je kasnije i pobedio na izborima, izjavio je da se jednom za svagda moramo osloboditi nasleđa šezdeset osme. U Brazilu, na pragu 2008. godine, novinar Elio Gaspari, autor serije knjiga u kojima je otkrio tajne iz perioda vojne diktature, pisao je o tonu u kojem su izrečene određene kritike koje je on okarakterisao kao „nostalgiju za šezdeset osmom” za koju je predvideo da će nastupiti baš ove godine, 40 godina posle 1968. godine. (Taj članak je objavljen u listu *Folha de São Paulo*, 26. decembra 2007. na stranici br. A9). On je kritikovao uzdizanje šezdeset osme kao „svete godine” jer se na taj način ignoriše činjenica da su tada mladi ljudi pristupili jednoj sekci masovnog nasilja. Po njegovom mišljenju, zaista važna godina zapravo je bila 1989. koja je označila raspad socijalizma u istočnoj Evropi..

Kada mlada osoba pročita ovaj Gasparijev članak, lako bi mogla da pomisli kako su pobunjenici i revolucionari iz šezdeset osme bili u sprezi sa sovjetskim silama. Ali, znate šta, upravo je šezdeset osma bila izraz neslaganja sa svetom Hladnog rata i kritikovala je ono što je Gi Debor tada nazvao „društvom spektakla”. Element „koncentrisano spektakularnog” unutar „birokratskog kapitalizma” zemalja koje su nasledile staljinizam, kao i element „difuzno spektakularnog” unutar obilja savremenih kapitalističkih društava podjednako su odneli pobedu i do današnjeg dana ostali neprikosnoveni.

Raznorazne bitke iz šezdeset osme bile su u velikoj meri izdiferencirane: od pacifizma *hipika* do revolucionarnih aktivnosti maoista i „čegevarista”, od Praškog proleća i borbe protiv pravog socijalizma do ustanaka protiv kapitalizma diljem sveta. Međutim, sve te bitke u sebi su imale i nešto zajedničko, a to je određeno nezadovoljstvo uspostavljenim poretkom. Kroz istorijsko iskustvo nesumnjivo će biti biti obelodanjene granice i iluzije bitaka iz šezdeset osme, ali je ta godina ipak iza sebe ostavila jedno nasleđe koje stremi ka tome da ovekoveči duh jednog razdoblja: to je neslaganje koje predstavlja kontrast našem vremenu u kojem prevladuje slaganje sa svetskim poretkom pobednika iz Hladnog rata.

Kroz izjave poput Sarkozijevih i Gasparijevih provejava izvesna želja za odbacivanjem onih alternativa načinu društvene, političke, ekonomske i kulturne organizacije koje prevazilaze kalupe kapitalizma. Njima se izražava otpor prema silama proisteklim iz bitaka šezdeset osme koje su iz raznih uglova gledanja iznedrile parolu: „Drugačiji svet je moguć.”

Svet u kome jedna od osnovnih vrednosti nije profit, već život u harmoniji i potpuna ispunjenost ljudskih bića u njihovim odnosima prema njima samima, kao i prema prirodi. Što se tiče ovog poslednjeg, borba za očuvanje životne sredine posebno je značajna jer se protivi logici kapitala i tako predstavlja legitimnu posledicu onog neslaganja koje šezdeset osma simbolizuje, između ostalog i kao preteča antipsihijatrijskog pokreta, feminističkog pokreta, pokreta homoseksualaca, kao i pokreta nacionalnih manjina i novih borbi za demokratski socijalizam.

Tereza Bogucka

POLJSKA, 1968. GODINE: „PREKO POTREBNA SLOBODA OČIGLEDNO SE NALAZILA NEGDE DRUGDE”

Na suđenju studentima koji su organizovali „martovske događaje” 1968. godine, jedan od advokata odbrane izneo je argument da su njegovi klijenti jednostavno bili neiskusni i nerazumni. „To je bila tako čudna godina, ta šezdeset osma, kada su se mladi ljudi pobunili gotovo svuda u svetu. Ne znamo razlog za to - da nisu možda Sunčeve pege?” Za jednog advokata iz komunističkog doba, to su bile olakšavajuće okolnosti. Sistem je mogao da oprostí onima koji su bili zavedeni od strane klasnog neprijatelja ili usled solarnih erupcija. Međutim, postupanje po sopstvenoj savesti nije se praštalo!

Međutim, nama, učesnicima u tom talasu akcija, poređenja s majskim događajima u Francuskoj, kao i s ostalim pobunama, činila su se daleka.

Tereza Bogucka (Teresa Bogucka) rođena je 5. aprila 1945. godine u mestu Zakopane u Poljskoj. Pohađala je školu „Sveta porodica” u Varšavi. Po završetku srednje škole studirala je sociologiju na Varšavskom univerzitetu u periodu od 1963. do 1968. godine, ali je na kraju stekla diplomu Univerziteta u Lodju 1977. godine.

U periodu od 1969. do 1990. godine Tereza Bogucka radila je u uredništvu biografske enciklopedije poljskog teatra pri Institutu za umetnost Poljske akademije nauka (IS PAN). Takođe je saradivala s Komitetom za odbranu radnika (KOR, *Komitet Obrony Robotników*) i radila u uredništvu ilegalnog poljskog časopisa *Zapis* („Beleške”). Od 1989. godine radi kao urednica poljskog lista *Gazeta Wyborcza*. U periodu od 1977. godine, dok se nalazila u egzilu, njeni radovi objavljivani su u časopisima *Aneks*, *Zapis* i *Tygodnik Mazowsze*. U periodu od 1989. godine objavljivala je zbornike radova u periodičnim časopisima *Gazeta Wyborcza*, *Tygodnik Powszechny*, *Dialog*, *Znak* i *Polityka*.

Pored toga, Tereza Bogucka je autor knjiga pod naslovom: *Polak po komunizmie* („Poljak u doba posle komunizma”), objavljenih 1997. godine, kao i knjige pod naslovom *Cienie w ogrodzie*, objavljene 2000. godine. Dve godine kasnije objavljen je njen roman *Tryumfujące profanum*.

Dobitnica je nagrade „Ksawery Pruszyński” koju dodeljuje Međunarodni PEN klub, zatim nagrade „Marian Dąbrowski” koju dodeljuje Kulturna fondacija iz Krakova, kao i nagrada „Jan Górski” i „Stefan Kisielewski”. Tereza Bogucka bila je učesnica studentskih protesta na Varšavskom univerzitetu 1968. godine.

Eksplodija u Poljskoj bila je rezultat procesa koji je počeo još negde 1964. godine i bio obuzet sopstvenom unutrašnjom logikom. Jedini impuls sa strane bile su demonstracije čeških studenata koje su bile nesputane, što nas je navelo da poverujemo da je sistem oslabljen. Mislili smo da je to prilika koju valja iskoristiti.

U mnogim aspektima, mi smo se razlikovali od naših vršnjaka na Zapadu. Sloboda koja nam je bila preko potrebna očigledno se nalazila tamo. Zapravo, to je bilo toliko očigledno, ali su, na naš očaj, vršnjaci sa Zapada želeli revoluciju čiji je ishod nama već bio poznat. Oni su snove o Če Gevari i dometima Kube, Kine, pa čak i Sovjetskog Saveza bacili u lice svog demokratskog establišmenta, dok mi nismo mogli ni da sanjamo o tome da ćemo se osloboditi svevidećeg oka našeg „Velikog brata”. Sve što smo želeli bilo je da se Sovjetski Savez promeni i da više poštuje one norme i prava koji su na Zapadu bili tako uobičajeni.

Sažeto rečeno, naš emotivni stav prema pobunama na Zapadu nalikovao je stavu slobode željnih ljudi koji gledaju kako oni koji uživaju u pravima za kojima smo mi čeznuli, ta prava koriste da bi se borili za revoluciju koja bi im ta ista prava oduzela!

S druge strane, bilo je nekoliko stvari koje su nam bile zajedničke. Za nas levičarska jednostavnost nije bila otkrovenje, već nešto što smo upili putem osmoze. Škole i masovni mediji zajedno su stvorili duboko uverenje da se istorija kreće logičnim putem ka univerzalnoj sreći, a to koliko smo blizu ostvarenju tog krajnjeg cilja, zavisilo je od oblika svojine nad sredstvima za proizvodnju; zatim uverenje da je radnička klasa deponent napretka i ispravnog rasuđivanja, te da lično zadovoljstvo i ljudska pristojnost zavise od političkog sistema. Mlad čovek je sklon da veruje da je svet lako učiniti boljim - sve što je za to potrebno jeste jedan veliki napor, tek jedna promena, pa će društvo već krenuti u nekom novom, boljem pravcu. Mi smo smatrali da s Poljskom, baš kao i s celim socijalističkim blokom, nešto nije u redu. Bili smo okruženi siromaštvom, strahom, depresijom, zaglupljujućom propagandom, sumnjama i međusobnim nepoverenjem. Želeli smo da se Poljska promeni: da bude manje straha, malo više slobode, malo više mogućnosti i boljih izgleda za napredak. Bilo je sramno to što smo želeli da se komunistička partija dozove pameti i počne da ispunjava obećanja koja nam je sistem dao!

U takvoj usiljenoj tišini, svaki samostalan glas čuo se jasno i glasno, podrivajući autoritet Partije. Ujedinjena radnička partija Poljske je kao osnov za legitimitet svoje dominacije iznela tvrdnju da je potpuno oči-

gledno da je njena vladavina ispravna, s obzirom na to da je podržava 99 odsto društva. Jedini koji su se njenoj vladavini protivili bili su neprijatelji koje je finansirao osvetoljubivi Zapad. Svako ko bi doveo u pitanje vladavinu Partije, bio je proglašen za državnog neprijatelja, ali narod se zapravo iznenadio što tome nije morao da se povinuje u tišini.

U takvoj situaciji, strategija studenata Varšavskog univerziteta bila je da treba istaći ono što ne valja i istovremeno tvrditi da im je stalo da unaprede socijalizam - mi nismo neprijatelji i ne želimo kapitalizam. Neki od nas su zapravo stvarno tako i mislili, ali za druge (katolike, centriste, liberale), to je bio front. „Socijalizam - da! Distorzija - ne!”, „Socijalizam humanog lica” - to su bile parole koje su pozivale na više slobode u našem delu Evrope.

U Poljskoj šezdesetih godina, intelektualci i studenti su se uskomešali, reagujući na ukidanje „doze slobode”, osvojene 1956. godine. Pojavili su se „revizionisti” koji su hteli da iznova analiziraju marksizam, da prove- re da li su komunisti pogrešili i da njihove greške isprave. Godine 1964. Jacek Kuronj i Karol Modželewski napravili su pet primeraka revidiranog manifesta, otkucanog na pisačoj mašini, zbog čega su kasnije uhapšeni. Njihovo hapšenje poslužilo je da se naglasi značaj njihovog teksta - on je postao predmet analiza, rasprava i argumentacije. Kad su autori izašli iz zatvora 1967. godine, njihovi prijatelji već su odbacili teze iz njihovog manifesta, ne želeći da veruju u istorijske mehanizme i instinkte radničke klase. Oni su se okrenuli jednom drugačijem načinu razmišljanja: individualnoj slobodi, ljudskim pravima, jedinstvenom istorijskom iskustvu, nacionalnom pitanju, ulozi religije i Crkve.

Suprotstavljanje sistemu bilo je usredsređeno na pitanje slobode govora. Studenti su se sastajali da bi raspravljali o zabranjenim temama. Vlast nas je nazivala „padobrancima” - jer smo vršili sabotažu u pozadini - i reagovala represijom kad smo se bunili protiv izbacivanja sa univerziteta, novčanih kazni i hapšenja. Januara 1968. godine, poljska nacionalna drama „Dziady” (Preci), autora Adama Mickjeviča, skinuta je s pozorišnog repertoara. Buntovni protest izbio je tokom poslednjeg izvođenja te predstave, nakon čega je usledila protestna šetnja do Mickjevičevog spomenika. Odabrani studenti su uhapšeni ili proterani. Dana 8. marta organizovali smo miting u njihovu odbranu i, od tog trenutka, istorija nas je uzela pod svoje. Iako su „padobranci” uhapšeni, talas protesta i pobuna zahvatio je sve veće akademske centre u zemlji.

U toku istrage, milicija je uzalud pokušavala da pronade veze s drugim gradovima, stranim izaslanicima ili neprijateljskim mrežama. Razmere

pobune uplašile su vlast, a i mi sami smo bili iznenađeni. Iznenađeni i utešeni – ispostavilo se da su naši protesti bili nešto više od običnog hira šačice varšavskih studenata. Diljem Poljske, mladi ljudi osećali su istu, zagušljivu atmosferu univerzalnog straha i beznađa. Premlaćivanja i hapšenja na Varšavskom univerzitetu probila su barijeru pokornosti i bespomoćnosti. Iako su učesnici studentskog pokreta izvikivali uobičajene parole o neiskrivljenom socijalizmu, istovremeno su upućivali i zahteve koji su se kosili sa samom suštinom socijalističkog sistema. Studenti su zahtevali poštovanje Ustava, tražili su strogo utvrđena pravila koja bi, kakva god da su, bila uvedena umesto samovoljnog ponašanja partijskih sekretara, zatim slobodu govora – zahtevali su da se ograniči cenzura, i nezavisne sindikate – možda će se radnici probuditi jer oni su bili ti kojih su se komunisti najviše plašili! U očima komunističkih vlasti, martovska pobuna nije bila toliko opasna kao radnički nemiri koji bi zahtevali primenu sile i podrili ideološki legitimitet apsolutne vladavine komunističke. Međutim, na izvesnom nivou, pobuna omladine više je predstavljala nevolju jer je njihovo intelektualno preispitivanje legitimiteta države iznelo na svetlost dana sve njene nedostatke. Jednog dana će se saznati da je Komunistička partija uzurpator koji deluje na štetu društva. U to doba komunistička vlast bila je zasnovana na lažima, univerzalnoj kontroli i teroru koji je ljude paralisao.

Vlasti su odlučile da se protiv nereda bore primenom psihološkog terora. Započeta je velika kampanja protiv intelektualaca, a u roku od nekoliko dana toj kampanji pripojena je i antisemitska kampanja. Vlada je tvrdila da su intelektualci, odnosno Jevreji, iskoristili novac koji je pripadao radnicima i seljacima da bi stekli obrazovanje i zauzeli visoke položaje – u Partiji, na univerzitetima, u bolnicama, filmskoj industriji, pozorištu itd. Ti ljudi sada moraju da polože račune za svoja dela, a sve ustanove, kao i cela država, moraju da budu očišćene od ovih „neprijateljskih i parazitskih elemenata”. Jevreji su takođe dobili pasoše.¹

Studentska pobuna ugušena je u roku od mesec dana, kao i pobuna intelektualaca, kad je talas čistki prošao kroz sve institucije u formi mitinga i masovnih okupljanja. Funkcioneri srednjeg ranga i ljudi s raznoraznim frustracijama dobili su određene ruke da se oslobode „nepodobnih” muškaraca i žena, kao i onih čija radna mesta su im bila potrebna.

¹ Čin izdavanja pasoša jevrejskim građanima zapravo je bio ravan proterivanju. U periodu od 1968. do 1970. godine oko 20.000 poljskih Jevreja dobilo je „pasoše u jednom pravcu”. To je, u praksi, značilo da su oni proterani iz zemlje i da su izgubili poljsko državljanstvo, dok je njihova imovina otuđena. (Prim. urednika)

U maju mesecu, kad se Pariz pobunio, propagandna kampanja u Poljskoj je uminula, a „Crvena garda” je zauzdana. Suđenja i preostale čistke sprovedene su pod kontrolom Partije. Sa stanovišta vlasti, rezultat te akcije bio je nejasan. Zgazili su omladinski protest, ugušili inteligenciju i zadobili vatrenu podršku funkcionera srednjeg ranga, čije su šanse za napredovanje u službi pre toga nekoliko godina bile blokirane. Partija im je dozvolila da preuzmu stanove i radna mesta koja su prethodno pripadala ljudima jevrejskog porekla koji su napustili Poljsku. Vlast je koristila antisemitizam da učvrsti svoj aparat, a isto tako ga je koristila kao sredstvo za podelu zemlje. Nakon prvobitne preplavljenosti erupcijom antisemitizma, Komunistička partija probudila je i neke druge demone, pa je tako mržnja prema eliti, koja je bila trajno usađena u ruralni deo društva, a posebno u mase koje su inače vodile poreklo sa sela i koje su nekako uspele da uznapreduju do državnog aparata, zahvatila pripadnike državne službe, vojske, policije i onih partijskih struktura u kojima je prava moć počivala. Jedino im je falio društveni prestiž koji su njihovi prethodnici uživali u predratnoj, nezavisnoj Poljskoj. Antisemitizam je do samog kraja ostao atribut Komunističke partije – protesti protiv komunizma nikada se nisu pozivali na antisemitska osećanja.

Što se tiče opozicije, mart 1968. godine je, po svemu sudeći, bio katastrofalan. Uništeni su centri intelektualnog života. Još jednom su zavladao strah i tišina. Nekadašnji „padobranci” bili su izolovani kako više nikada ne bi mogli da šire svoj uticaj. Međutim, unutar te izolacije osvedočeni protivnici sistema bili su slobodni, a njihov osećaj slobode počeo je i druge da privlači. Za vrlo kratko vreme, disidentski krugovi, opozicioni pisci i katolički aktivisti zbili su redove. Sredinom sedamdesetih godina ti ljudi su obnovili otvorene proteste: nakon izbijanja radničkih nereda, formirali su Komitet za odbranu radnika (Komitet Obrony Robotników – KOR), podržavali su štrajkove koji su izbili 1980. godine, pomagali su „Solidarnost” i priključili se tom ilegalnom pokretu za vreme vanrednog stanja. Oni su činili jezgro političkih predstavnika „Solidarnosti” za Okruglim stolom, kao i članove prvih nekomunističkih vlada i stvorili su partiju koja je bila odgovorna za transformaciju čitavog političkog sistema.

Tu partiju, Uniju slobode (Unia Wolności – UW), koja je u politici opkoracila centralnu tačku između socijalne osetljivosti i liberalizma, podjednako su mrzeli desničarski orijentisani populisti-nacionalisti, kao i pripadnici najsiromašnijih slojeva društva koji su izgubili sigurno zaposlenje i zaštitu države. Nedavno je ta partija izgurana sa političke scene zbog loših izbornih rezultata. To je znak da su došla normalna vremena

i da nam je jasno šta je to šezdeset osme godine motivisalo naše vršnjake na Zapadu.

Gledano iz današnje perspektive, izbledele su razlike između nereda na prostoru istočno i zapadno od Gvozdena zavese koje su se nekada činile podjednako oštre koliko i razlike između naših zemalja.

Mi smo bili prva posleratna generacija. Zakoračili smo u svet koji su stvorili naši roditelji. Oni su preživeli rat i za nas izgradili miran poredak koji je bio odraz njihovog sna o miru, spokojstvu i nekakvoj vrsti prosperiteta. Ali, naši snovi su bili drugačiji. Mi smo želeli ličnu slobodu, slobodu od brutalnosti države i budnog oka društva.

Smatram da smo danas svi svesni činjenice da jedan jedini nalet napora nije dovoljan da se promeni tok istorije i krene ka boljoj budućnosti. Realnost je nešto sasvim drugo. S obzirom da se mnoštvo sila i sopstvenih interesa neprekidno sukobljava, pomenute vrednosti nikada ne mogu biti potpuno bezbedne, pa se stoga moraju pažljivo čuvati, održavati i štititi.

Oldrič Tuma

ŠEZDESET OSMA GODINA U ČEHOSLOVAČKOJ

Prilikom analiziranja uzroka Praškog proleća, odnosno uzroka velike krize komunizma u Čehoslovačkoj 1968. godine, nije dovoljno samo analizirati uzroke tadašnjih reformi koje je rukovodstvo Komunističke partije Čehoslovačke (KSČ) pokušavalo da ostvari. Ako želimo da shvatimo dinamiku i značenje događaja iz šezdeset osme, prvo moramo da budemo svesni činjenice da na razvoj događaja u toku tog proleća i leta nisu uticali samo reformski orijentisani članovi rukovodstva KSČ-a, već i ostale snage u društvu. Društvene snage koje su pripremile teren za reformske napore, otvorivši im put i udahnivši im energiju, nisu bile istovetne u smislu svojih ciljeva, političkih programa ili orijentacija.

U svojoj želji za slobodom i demokratijom, najveći deo društva otišao je mnogo dalje od programa reforme Partije, tako da naponi društvenog pokreta u suštini nisu bili kompatibilni ni sa jednim komunističkim programom, pa čak ni sa onim reformskim. Međutim, kad se kaže da je taj pokret bio sistemski nespojiv s komunizmom, to ne znači da u njemu nisu učestvovali i članovi KSČ-a. Neki pripadnici tog pokreta ujedno su imali prilično jak uticaj na neke partijske organe (na primer na opštinskom nivou u Pragu i Brnu), i to prvenstveno na komunističke umetnike i intelektualce.

Oldrič Tuma (Oldřich Tůma, rođen 1950. godine) studirao je istoriju na Filozofskom fakultetu Karlovog univerziteta u Pragu. Sedamdesetih godina je, iz političkih razloga, izbačen sa univerziteta, nakon čega je dve godine služio vojsku, a potom je nekoliko godina radio poslove koji nisu imali nikakve veze s njegovim stručnim kvalifikacijama. Nakon što je završio dopisnu školu i tako stekao diplomu, posvetio se proučavanju vizantijskog doba, radio je u časopisu *Byzantinslavica* i svoje radove objavljivao u inostranim časopisima i publikacijama. U periodu od 1989. godine radio je na Institutu za klasične studije pri Akademiji nauka i koautor je knjiga: „Istorija Vizantije” i „Vizantijsko društvo”. Od 1992. godine radi na Institutu za savremenu istoriju, čiji je direktor od 1998. godine. Objavio je veliki broj članaka kako u češkim tako i u međunarodnim časopisima, među koje spadaju i obimni radovi na temu demonstracija protiv režima iz perioda 1960-ih i 1970-ih godina (odnosno iz avgusta 1969. godine).

Najveći deo napora svakako je ostvaren izvan same Komunističke partije, a taj pokret, odnosno društvena snaga, nije imao ni svoje rukovodstvo niti jasno formulisan program. Umesto toga, te elemente obezbedile su mu razne druge grupacije (na primer novinari ili umetnici), dok su studenti vremenom polako postajali sve uticajniji kao grupacija s najjasnijim političkim profilom. Razmatrani su razni politički programi i vizije, bez ikakvog praktičnog angažmana ili ozbiljnih i odgovornih političkih priprema. Uprkos tome, sve te ideje, poput demokratije, pluralizma, građanskog društva, osnovnih građanskih prava, državnog i nacionalnog suvereniteta, činile su veoma snažnu komponentu društvenog diskursa. Štaviše, cilj nije bio puko razmatranje tih ideja, već njihova postepena realizacija. Postojanje takozvane „potpune” slobode govora, oslobođanje nekih društvenih organizacija (omladinskih i kulturnih organizacija, nekih sindikata itd) od kontrole Komunističke partije, stvaranje određenih grupacija otvorene političke orijentacije (organizacija bivših političkih zatvorenika – K231, Klub angažovanih vanpartijskih ličnosti kao pokušaj obnove socijaldemokratije) i njihovo delovanje, kao i postojanje kritičkog javnog mnjenja, zajedno su stvorili *de facto* pluralističko okruženje, odnosno nešto na šta lideri reformskog programa KSČ-a uopšte nisu računali i što nisu mogli da spreče.

Reformski pokret unutar KSČ-a nije bio tako strogo utvrđena celina. On je bio u stalnoj promeni, prožet unutrašnjom neslogom, nijansama, akcentima i širokom paletom oblasti reforme. Glavna struja u tom pokretu reforme nikako nije bila za to da se izvrši pritisak u cilju temeljnih promena političkog i ekonomskog sistema. Njen cilj podrazumevao je preporod, kreiranje razvoja i efikasnosti, a svakako i izvesnu humanizaciju postojećeg režima. Manje-više se sa sigurnošću može reći da je ovo podjednako važilo za glavne predstavnike reformskog pokreta – Aleksandra Dubčeka¹ i ljude oko njega – kao i za većinu tadašnjih članova KSČ-a. Kad bismo uz pomoć jednog izraza pokušali da pojednostavimo stvari, mogli bismo da kažemo da reformisti iz rukovodstva Partije nisu bili zainteresovani za demokratizaciju sistema, već za njegovu liberalizaciju. Taj program uopšte nije imao za cilj obnovu državnog ili nacionalnog suvereniteta i nije dovođio u pitanje mesto i položaj Čehoslovačke unutar sovjetskog bloka. Sva spoljnopolitička pitanja svesno su ostavljena po strani, u naivnom uverenju da će prosta lojalnost po pitanju međunarodne politike stvoriti bezbedan prostor za sprovođenje reformi na domaćem terenu. To je, naravno,

¹ Aleksandar Dubček (rođen 27. novembra 1921, umro 7. novembra 1992), generalni sekretar Centralnog komiteta KSČ-a u periodu od 1968. do 1969. godine. (Prim. prev)

„Lenjine, probudi se, Brežnjevi su poludeo!“, Prag, 1968.

bila kardinalna greška. Vojna intervencija Varšavskog pakta izvršena je 21. avgusta 1968. godine i za kratko vreme je donekle razjasnila komplikovanu situaciju na domaćem terenu.

Razlog za tu intervenciju svakako nije bila zabrinutost zbog programa reforme KSČ-a, već to što je rukovodstvo Sovjetskog Saveza smatralo da Dubčekovo rukovodstvo nije ni sposobno ni voljno da povрати kontrolu nad sistemom koji se postepeno raspadao. Paradoks je bio u tome što čehoslovačko društvo – ili onaj njegov deo koji je u Moskvi okarakterisan kao kontrarevolucionarni i antisocijalistički – nije pretrpelo poraz u prvim danima nakon intervencije od 21. avgusta 1968. Naprotiv, ta intervencija i otpor prema njoj označili su početak jedne ogromne mobilizacije snaga, pružajući društvu moralni i emotivni osnov za snažno buđenje građanske samosvesti i odgovornosti. Štaviše, 21. avgusta je pretnja od spoljnog napada, koja je do tog trenutka imala tako snažan, samoograničavajući uticaj na domaće političke događaje, pala u drugi plan. Kad su strane trupe već bile tu, „da” je stvarno moglo da znači „da”, a „ne” je moglo da znači „ne”. Na neki čudan način, te prve nedelje nakon invazije, čehoslovačka javnost je, između ostalog, doživela snažno iskustvo potpune slobode. Sada je društvena snaga, čiji se nagoveštaj pojavio pre avgusta meseca, u potpunosti došla do izražaja.

Od suštinske je važnosti da se potrudimo da utvrdimo uzroke oba ova reformska pokreta koji su u Čehoslovačkoj promovisani 1968. godine – s

Demonstracije protiv okupacije, Prag, avgusta 1968.

jedne strane, nastojanja da se sprovede široka reforma sistema, a s druge strane, spontanog, slabo organizovanog pokušaja da se izvrši temeljnija transformacija odnosa koji nisu mogli da se zanemare. Naravno, oba ta pokreta donekle su se ispreplela i međusobno se dopunjavala u ovoj specifičnoj situaciji, odnosno situaciji stvorenoj usled sve većeg pritiska i spoljne pretnje.

Reforma raznih sfera društvenog života u Čehoslovačkoj već je bila temeljno pripremljena - i to ne 1968. godine, već u prvoj polovini šezdesetih godina. Jedan veliki krug ljudi zalagao se za reforme na raznim nivoima partijskog aparata, državne administracije, privrednog i akademskog života. Uz izvesno pojednostavljenje, možemo da kažemo da su to bili isti oni ljudi koji su posle 1945. godine (kada je većina njih bila mlada) podržavali i pripremali preuzimanje vlasti od strane komunista i uvođenje komunističkog sistema, a to su činili iz ubeđenja, a ponekad i iz fanatizma. Docnije, 1950-ih godina, pod uticajem raznih okolnosti mnogi od njih zauzeli su kritički odnos prema realnosti nastaloj posle 1948, koji je imao malo toga zajedničkog s njihovim prvobitnim idealima. Međutim, kritička rasprava unutar Partije zaustavljena je 1956. godine i nije obnovljena sve do početka 1960-ih. U međuvremenu, mnogi od tih kritički nastrojenih ljudi dospeli su na važne položaje. Oni su bili razočarani iz više razloga: zbog slabog učinka privrede, nezakonitosti koje su izbile na videlo, gušenja umetničkih sloboda itd. Međutim, oni su pre svega bili svesni „fatalnog” nazadovanja

Čehoslovačke u odnosu na druge zemlje na Zapadu, s kojima je posle 1945. godine Čehoslovačka bila na istom ili sličnom nivou razvoja. To se odnosilo ne samo na opipljivo nazadovanje privrede, već i na čehoslovačku tehnologiju, kulturu i državu uopšte. Kad je stroga izolacija u kojoj se zemlja našla tokom pedesetih godina konačno prekinuta, to nazadovanje je odmah postalo očigledno. Činilo se da priprema i sprovođenje suštinskih reformi, u cilju sprečavanja daljeg nazadovanja, predstavljaju rešenje tog problema (iako je to rešenje stiglo u poslednji čas). Takve reforme temeljno su pripremane u saradnji s Partijom i državnim i akademskim ustanovama, pa su оформljeni timovi za izradu u raznim sferama. Ti timovi dobili su velikodušnu podršku, finansijska sredstva, mogućnosti za odlazak u inostranstvo na studijska putovanja itd.

Prema tome, program reformi napravljen je i usvojen relativno davno pre dolaska Aleksandra Dubčeka na čelo partije. Godine 1965. započeta je detaljno razrađena reforma privrednog sistema, s ciljem kombinovanja državne svojine i ograničenog planiranja poslovanja po principima tržišne ekonomije. S druge strane, program političke reforme bio je mnogo konzervativniji pošto je računao na stvaranje neke vrste ograničenog političkog pluralizma tokom perioda od nekoliko decenija. Opšteprihvaćeni stav da su reforme neophodne bio je jedna stvar, dok je njihovo temeljno sprovođenje bila sasvim druga stvar, tako da su i rukovodstvo KSČ-a i jedan bitan segment Partije i državnog aparata tome pristupali s nepoverenjem i gnušanjem. Godine 1967. unutar rukovodstva KSČ-a stvoreni su suparnički tabori, podeljeni s jedne strane na one koji su ostali privrženi nastavku i produbljivanju reformi, a s druge strane na one koji su se plašili da krenu dalje i kojima je više odgovarala nekakva vrsta rešenja na pola puta između te dve opcije. Do ključnog trenutka, koji je nastupio krajem te godine, snage unutar Centralnog komiteta već su bile podeljene i oko nekih drugih stavova: neke od tih snaga su, iz raznih ličnih razloga, pristupile taboru protiv Novotnija², dok je takozvano „slovačko pitanje” takođe igralo važnu ulogu.

Prema tome, logika nekih koraka, koje je novo partijsko rukovodstvo preduzelo posle januara 1968. godine, pre je bila bazirana na taktičkim pitanjima, proizašlim iz potrebe da se eliminiše Novotnjev uticaj, nego na nekom dobro promišljenom programu reforme. Tek probuđeno građansko društvo i kritičko javno mnjenje počeli su da iznose zahteve koji su

² Antonjin Novotni (rođen 10. decembra 1904, umro 28. januara 1975), predsednik Čehoslovačke u periodu od 1957. do 1968. godine (Prim. prev)

nadaleko prevazilazili program reformi. Pored toga, iako se u tom trenutku o reformama donekle razmišljalo i na akademskom planu, te ideje bile su daleko od bilo kakve razrade i pretočavanja u jedan sažeti politički program. Dubček i ostali reformski orijentisani članovi rukovodstva KSČ-a bili su istinski popularni u javnosti i to na jedan autentičan način na koji prethodni čehoslovački komunisti to nikada nisu bili. Pošto je javnost svakako želela i očekivala mnogo više od onoga što su joj reformski lideri KSČ-a nudili, da nije bilo spoljnog pritiska i spoljnih pretnji koje su reformiste i celo društvo gurnuli u isti tabor, na kraju bi između njih sigurno izbio sukob oko budućeg pravca političkog razvoja zemlje.

Suštinski negativan stav javnosti prema komunističkom sistemu, iako nedefinisan i bez jasnog političkog profila, razumljivo je imao svoje korene u stanju koje je postojalo pre proleća 1968. Razlozi za to bili su slični razlozima koji su podstakli reformski orijentisane komuniste da počnu da kalkulišu i uključivali su: loše funkcionisanje komunističkog sistema, ekonomske probleme i zaostajanje za Zapadom. Paradoks je bio u tome što je ovaj drugi faktor dobio na težini upravo zbog određenih mera liberalizacije koje su uvedene u Novotnijevo vreme. Sredinom šezdesetih olabavljeni su propisi vezani za putovanja na Zapad, pa su tako na desetine hiljada Čeha i Slovaka, koji su po prvi put u životu bili u prilici da bace pogled iza Gvozdene zavese, bukvalno doživele kulturološki šok tokom svojih kratkih putovanja po Austriji i Saveznoj Republici Nemačkoj - robne kuće ili autoputevi koje su tamo videli nisu imali ničega zajedničkog s njihovom realnošću kod kuće. Prihvatanje i divljenje prema zapadnoj kulturi razumljivo je odigralo bitnu ulogu, pre svega kod mlađe generacije. Kad je filmski klasik *Tačno u podne* po prvi put prikazan u čehoslovačkim bioskopima 1962. godine (prvi pravi vestern koji je mlađa generacija imala priliku da gleda), to je predstavljalo pravu prekretnicu i simptom kraja kulturne izolacije. Nešto kasnije je muzika „Bitlsa” koja je ponekad emitovana na čehoslovačkom radiju (mada ne onoliko često koliko su to mlađi slušaoci želeli) odigrala istu takvu ulogu. Fascinantno je to kako su, uprkos intenzivnoj indoktrinaciji, totalnoj izolaciji i represiji širokih razmera, elementi kontinuiteta sa Zapadom tokom šezdesetih godina jasno izbili na videlo, prvo uglavnom u sferi kulture, pa tek onda i u sferi politike. Prilično je zapanjujuće to kako je pokušaj da se napravi uzor „novog, socijalističkog čoveka” na kraju potpuno propao, s obzirom da se radilo o eksperimentu za koji je režim bio opremljen svim potrebnim sredstvima. Upečatljivo je to da se, u smislu vrednosti koje je priznavala (ili kojima je težila) i uzora koje je sledila, cela mlađa genera-

Copyright Archive ÚSD

Vinohradská ulica u Pragu, 21. avgusta 1968.

cija iz šezdesetih našla u potpuno drugačijoj poziciji od one koju su joj komunisti prvobitno namenili.

Naposletku, oba ova pokreta, pokret partijske reforme i širi društveni pokret, nakratko su se ujedinili u otporu prema vojnoj intervenciji. Posle 21. avgusta KSČ je istinski postala (uz nekoliko izuzetaka) značajan deo opštenarodnog otpora. To stanje svakako nije moglo dugo da traje, pa je, nakon potpisivanja Moskovskog protokola koji je predstavljao tek jedan korak ka potpunoj kapitulaciji (što će dalji događaji uskoro pokazati), Komunistička partija koju su činili ortodoksni komunisti, pragmatičari i prevashodni oportunisti i karijeristi ponovo došla u sukob sa društvom. Uz podršku iskazanu kroz prisustvo stranih trupa, ona je ponovo uspostavila kontrolu nad društvom i u naredne dve decenije uspela da učvrsti svoj režim. Tek kad su učesnici reforme (ako prethodno nisu pokušali da se spasu hitrim prelaskom u drugi tabor) vratili film, postali su svesni da reforma komunističkog sistema nije moguća i da je njihovo eksperimentisanje s njom i taktički pristup kojim su želeli da privuku podršku društva pa su istovremeno izgubili kontrolu nad njim, zapravo otvorilo put ka mnogo dubljim

transformacijama. Neki su to shvatili odmah posle 21. avgusta, dok su drugi to shvatili tek mnogo kasnije kad su se priključili disidentskom pokretu, bilo u izgnanstvu bilo u zatvoru, za vreme Husovog³ režima „normalizacije”. Neki od njih su do te gorke spoznaje došli tek posle novembra 1989. godine.

Poraz koji je društvo tada pretrpelo u svom (delimično nesvesnom) sukobu s domaćim komunističkim režimom i njegov veoma svestan sukob s celim sovjetskim blokom trajali su dugo, ali ipak nisu mogli da traju večno. Gledano iz dugoročne perspektive, šezdeset osma godina zauzima važno mesto u propasti i rušenju komunističkog režima.

Ta činjenica i značenje šezdeset osme verovatno se na najbolji način ogledaju u konkretnim razmišljanjima koje je tada dvadesetogodišnji student, a danas poznati češki istoričar zabeležio u svom dnevniku iz toga doba. On je 21. avgusta 1969. učestvovao u nemirnim demonstracijama u Brnu, na dan prve godišnjice od vojne intervencije i te večeri je u dnevniku zapisao svoja iskustva. On opisuje sve što se tada dešavalo – u kojim ulicama su demonstranti delovali, na kojim mestima su postavili barikade, kako su ih napali pripadnici policije, vojske i Narodne milicije⁴. Na jednom mestu on opisuje šta se dešavalo tokom zatišja u sukobu kad se masa nalazila na jednoj strani trga, a „snage reda” na drugoj. U tom trenutku je među demonstrantima ugledao svoje drugove i savremenike i rekao sebi (još 1969. godine!): „Svi su tu – i oni koji imaju 20 godina i oni na drugoj strani s pendrecima i mitraljezima – pa čak i da se sada sve završi mnogo loše, ovaj režim ne može da traje duže od 20 godina.”

To je možda najvažnija poenta u vezi sa šezdeset osmom. Bolno iskustvo događaja u Čehoslovačkoj iz 1968. i 1969. godine u velikoj meri je pomoglo mlađoj generaciji da se oslobodi od komunizma. Premda je režim, u smislu svoje moći, ponovo postao relativno stabilan, njegovi koreni više nisu počivali u društvu koje bi bilo u stanju da ga zaista revitalizuje. Kad je na kraju sa scene nestala međunarodna konstelacija snaga koja je šezdeset osme rešila da uguši čehoslovački eksperiment sa slobodom, režim se srušio kao kula od karata.

³ Gustav Husak (rođen 10. januara 1913, umro 18. novembra 1991), predsednik Čehoslovačke Socijalističke Republike (u periodu od 1975. do 1989. godine). (Prim. prev)

⁴ Narodnu miliciju činili su pripadnici radničkih jedinica parapolicije, koje je oformila Komunistička partija Čehoslovačke. Te jedinice osnovane su 23. februara 1948. godine kao sastavni deo komunističkog puča.

U mnogim aspektima šezdeset osma je u Čehoslovačkoj bila slična događajima na Zapadu. Na ulicama su bili mladi ljudi koji su nosili iste farmerke, iste zelene vojničke jakne i istu dugu kosu i koji su slušali iste pesme, prepoznavali iste vrednosti i na sličan način se ograđivali od načina života i vrednosti koje su negovali njihovi roditelji. Naravno, u političkom smislu pobuna u Čehoslovačkoj imala je malo toga zajedničkog s pobunom na Zapadu. U Čehoslovačkoj je ideja o potrebi povratka oprobanim i pravim vrednostima Prve republike⁵ (kroz eventualno jačanje nekih elemenata socijalizma – neiskvarenog socijalizma, dabome) oduvek vrebala negde iz prikrajka, a nakon avgustovske intervencije došlo je do buđenja nacionalnog ponosa i borbe za nacionalni i državni suverenitet. Uprkos svoj svojoj naklonosti prema kulturnim i životnim stilovima i vrednostima koje su delili sa svojim vršnjacima sa Zapada, mladi Česi i Slovaci smatrali su da ideali i sklonosti zapadne mladeži ka levičarskim političkim konceptima predstavljaju odraz njene potpune naivnosti. Oni su na svoje vršnjake sa Zapada gledali s pomešanom dozom ironije i blagog razumevanja, zasnovanog na njihovom iskustvu s realnošću komunističkog režima i njihovim razmišljanjima o predašnjem entuzijazmu generacije njihovih roditelja..

Naravno, na prvi pogled, razlika između događaja u Čehoslovačkoj i događaja na Zapadu nije bila tako očigledna. Preovlađivale su spoljne sličnosti, kao i značajna unutrašnja srodnost (u smislu naglaska stavljenog na ljudsku slobodu i individualnost). Možda te okolnosti objašnjavaju zašto je šezdeset osma u Čehoslovačkoj toliko pogodila u žicu zapadne medije i javnost. Bilo je tu nečega s čime su mogli da se poistovete. Bilo je moguće uporediti događaje u Čehoslovačkoj s događajima kod kuće i odmah osetiti empatiju. Primera radi, upravo krajem avgusta 1968. američki mediji uporedili su nemire kojima je bila praćena konvencija Demokratske stranke u Čikagu s događajima na ulicama okupiranog Praga. Zapravo uopšte nije bila toliko bitna činjenica da je njihov politički kontekst bio potpuno drugačiji (i ne uvek pravilno shvaćen). Umesto toga, mnogo je bitnija bila činjenica da su slike mladih ljudi suočenih s nasiljem na ulicama čehoslovačkih gradova tog avgusta meseca bile toliko slične slikama koje su stizale iz Berlina, Čikaga i Pariza. Kasnije se, na osnovu analiza o tome kako su zapadni mediji izveštavali o događajima u Čehoslovačkoj 1968. i 1989. godine, ispostavilo da se 1968. godine zapravo izveštavalo s mnogo manje društveno-kulturne distance nego 20 godina kasnije.

⁵ Međuratno razdoblje u Čehoslovačkoj koje se naziva Prva republika.

Aleksandar Danijel

ŠEZDESET OSMA GODINA U MOSKVI – POČETAK

Nema sumnje da je neverovatna pojava istovremeng buđenja pokreta u zapadnoj i istočnoj Evropi, pa čak i u Americi, veoma intrigantna. U istom kontekstu, valjalo bi ispitati razlike u strukturi i opštim ciljevima tih pokreta: demokratskih reformi u Čehoslovačkoj, iniciranih nakon januarskog udara u Centralnom komitetu u Pragu, martovskih nacionalističko-patriotskih demonstracija mladih studenata u poljskim gradovima, podstaknutih premijerom Mickjevičevog klasičnog komada *Dziady* („Preci”) u novom ruhu, kao i majskog „festivala neposlušnosti” na ulicama Pariza koji su organizovale razne studentske grupe levičara, trockista, maoista i pristalica ko zna kakvih još ideologija. Koji element je svima bio zajednički? Postavlja se još jedno pitanje koje je za mene, autora ovih redova, najvažnije. Da li za „Moskvu šezdeset osme” ima mesta u ovom skupu evropskih prestonica i američkih studentskih kampusa, koji su svi odreda bili obuzeti rešenošću omladine da putem demonstracija ispolji svoje negodovanje prema establišmentu i svoje odbacivanje ustaljenih normi ponašanja i sistema vrednosti?

U Moskvi je 1968. godina počela još jednim velikim političkim suđenjem, poznatim pod nazivom „Suđenje četvorki”. Sudilo se tridesetdvo-

Aleksandar Julijevič Danijel rođen je 1951. godine u Moskvi. Studirao je na Državnom institutu za pedagogiju i radio kao nastavnik i programer za računare. Sedamdesetih i osamdesetih godina radio je za nekoliko ilegalnih časopisa (samizdata) poput *Hronike tekućih događaja* i bio jedan od priređivača istorijske antologije *Памяти* („Sećanje”).

Od 1989. godine Danijel je član Upravnog odbora Organizacije za ljudska prava „Memorial”. Zadužen je za publikacije organizacije „Memorial” i programski je direktor *Istorije disidenata u SSSR-u*.

Takođe je bio savetnik predsednika Sovjetskog Saveza u vezi s Odborom za ljudska prava u periodu od 1990. do 1993. godine.

Danijel je objavio brojne članke, kako u ruskim tako i u međunarodnim časopisima, posvećene istorijatu pokreta za zaštitu ljudskih prava u Rusiji, kao i drugim pitanjima koja se tiču ljudskih prava.

godišnjem uredniku *samizdata*, Aleksandru Ginzburgu, koji je godinu dana pre toga priredio zbirku dokumentarnih tekstova pod naslovom *Дело Синявскою и Даниеля* („Suđenje Sinjavskom i Danjelu”). Ta knjiga, koja je postala čuvena kao *Bela knjiga*, govorila je o prethodnom političkom suđenju (1966. godine) dvojici moskovskih pisaca koji su osuđeni na duge zatvorske kazne zbog toga što su na Zapadu tajno objavljivali svoju prozu, a kako se kasnije ispostavilo, i sama *Bela knjiga* bila je objavljena izvan Sovjetskog Saveza. Pored Ginzburga, na optuženičkoj klupi našli su se i Jurij Galanskov, Aleksej Dobrovolski i Vera Laškova, Ginzburgovi prijatelji koji su učestvovali u sastavljanju *Bele knjige*, kao i u drugim aktivnostima *samizdata*. Istraga protiv njih trajala je bezmalo godinu dana, a pre samog početka suđenja, liberalno orijentisana sovjetska inteligencija nije mogla da se otme snažnom utisku da će to suđenje predstavljati još jedan korak ka „novoј staljinizaciji” zemlje. (Rasprava o tome da li ovakva ocena adekvatno oslikava stvarne namere sovjetskog rukovodstva za vreme vladavine Brežnjeva prevazišla bi okvire ovog članka.) Otprilike samo tri godine ranije, takva mogućnost bi većinu „auditorijuma” oterala u stanje tihe panike, a pojedince bi navela da se povuku natrag u sigurnost svojih ljuštura. Međutim, početkom 1968. mnogi intelektualci iz Moskve i drugih velikih gradova Sovjetskog Saveza istovremeno su osetili i težnju i snagu da se suprotstave takvom razvoju događaja. Na takvo raspoloženje nesumnjivo su u velikoj meri uticale vesti koje su dolazile iz Čehoslovačke gde je politička retorika novog rukovodstva Partije i zemlje svakim danom sve više ličila na protestnu retoriku liberalno orijentisanih Moskovljana. Ta analogija ulila im je velike nade - uostalom, jedan od okidača koji je doveo do sunovrata Antonjina Novotnija i uspona na vlast Aleksandra Dubčeka bili su protesti pisaca i studenata, organizovani 1967. godine.

Što se tiče sovjetskih intelektualaca, ni njihove simpatije prema „socijalizmu humanog lica”, koji bejaše najavljen u Pragu, niti njihova antipatija prema Brežnjevljevom „razvijenom socijalizmu”, nisu ukazivale ni na kakvu značajnu naklonost prema nekoj posebnoj ideologiji. Među onima koji su budno pratili događaje u Čehoslovačkoj bilo je vrlo malo ubeđenih pristalica komunističke ideje (dok ih je, po svemu sudeći, bilo u Centralnom komitetu Čehoslovačke), a nije bilo ni mnogo ubeđenih antikomunista. U redovima „opoziciono nastrojene” inteligencije bio je zastupljen čitav spektar ideologija, od anarhije do monarhije. Naravno, među njima se našao i poneki komunist i socijalista, bilo je i onih koji su uglavnom razmišljali kao levičari, ali niko od njih nije bio brojčano

nadmoćniji od zapadnjački orijentisanih liberala ili nacionalista, takozvanih *počvenika*¹.

Međutim, ni liberali ni takozvani *počvenici* nisu bili dominantni - mnogi intelektualci, a možda čak i većina, nisu bili posebno naklonjeni nijednoj ideologiji. Oni su uglavnom zauzimali ravnodušan ili čak nepoverljiv stav prema svakoj ideologiji. Prvi deo praške parole - „socijalizam” - uopšte ih nije zanimao, jedino ih je zanimao drugi deo te parole - „humanog lica”. Tako je društvo (ali naravno ne celo društvo, već onaj njegov deo kome je bilo stalo), zadržavajući dah, čekalo vesti iz Praga. Takođe je čekalo vesti iz Kalančevske ulice u Moskvi gde je u Gradskom sudu trajalo „Suđenje četvorki”.

Zlokobna slika pomaljala se iz šturih vesti koje bi povremeno procurile iz sudnice. Po svemu sudeći, organizatori suđenja odustali su od bilo kakvog pretvaranja da se radi o pravom sudskom procesu usmeravajući ishod suđenja ka osuđujućoj presudi, pri čemu nisu prezali od manipulacija i falsifikata. Suđenje koje je bilo vođeno na takav način, prvenstveno je bilo pokrenuto da bi se pokazala rešenost režima da stavi tačku na otvoreno ispoljavanje neslaganja u SSSR-u. Suđenje je bilo zatvoreno za javnost - iako je zvanično bilo proglašeno javnim, a pristalice optuženih danima su stajale na ulici ispred Gradskog suda u Moskvi, organizujući neku vrstu kontrademonstracije. Međutim, izgleda da to nije bilo dovoljno - ljudi su osećali potrebu da svoj protest izraze i na neki drugi, mnogo manje trivijalan način i da učine nešto više od pukog upućivanja jalovih i pomalo dosadnih peticija režimu.

Tokom 11. januara, trećeg dana suđenja, inostrane radio-stanice čiji je program emitovan u Sovjetskom Savezu prekinule su program da bi pročitale „jedan važan dokument koji je upravo stigao iz Moskve”. Autori tog dokumenta, koji je u originalu bio naslovljen *Обращение к мировои обшчественности* („Peticija svetskoј javnosti”), bili su Larisa Bogoraz i Pavel Litvinov, oboje već čuveni po svojim protestnim aktivnostima. U tom dokumentu, Bogorazova i Litvinov detaljno su nabrojali sve povrede zakona i pravde za koje su znali da se sprovedu u sudnicama Gradskog suda u Moskvi. Svoje čitaoce takođe su podsetili na katastrofalne posledice svojevremene ravnodušnosti naroda tokom Staljinove vladavi-

¹ Ovaj izraz prvobitno se odnosio na pripadnike pokreta pisaca iz 19. veka koji se u originalu zvao *поцхвенничество*, što znači pokret „rodne grude”; kasnije se u Sovjetskom Savezu taj naziv odnosio na pisce koji su pripadali školi takozvane „seoske proze”.

ne terora. Peticiju su zaključili pozivom na mobilizaciju sovjetske i svet-ske javnosti u cilju borbe za ponovno uvođenje pravde.

Zapravo i nije toliko bitno koje su istorijske analogije upotrebljene za potkrepljivanje te peticije, niti je bitno kakvi su bili njeni zahtevi. Ono što je bilo nesvakidašnje i što je zapanjilo njihove sunarodnike, kao i sve dobro upućene spoljne posmatrače, nije moglo da se pronađe u sadržini samog teksta, već u načinu na koji je ta peticija bila sročena i u tome što je bila upućena kao direktan apel svetskoj javnosti (odnosno kako spolj-nom svetu tako i sovjetskim institucijama!). Danas je teško razumeti i zamisliti kakvu je revoluciju to napravilo u glavama njenih primalaca. Do tog trenutka su se protestanti - čak i oni koji su nameravali da se oglase u inostranstvu - uvek zvanično obraćali sovjetskoj državi ili insti-tucijama Partije, Centralnom komitetu Komunističke partije SSSR-a, Vrhovnom prezidijumu, Vrhovnom sudu, državnom tužilaštvu itd, ili u najgorem slučaju novinama *Pravda* ili *Izvestija*. Upućivanje peticija ovim putem predstavljalo je nekakvu vrstu pupčane vrpce kojom su njeni pot-pisnici bili vezani za „svoj” sovjetski režim, kao da su time hteli da kažu: „Dobro, iako nam se ne sviđaju određeni oblici povratka na staljinizam koje osećamo na svojoj koži, i mada smatramo da su suđenja, poput suđenja Brodskom ili Sinjavskom i Danijelu, političke greške koje štete političkom ugledu Sovjetskog Saveza, mi smo lojalni sovjetski građani i svoje nezadovoljstvo ne izražavamo tek bilo kome, već nadležnim sovjetskim institucijama”. Što se sadržine tiče, peticija Bogorazove i Litvinova zadržala je legalistički pristup iz prethodnih peticija, protestujući protiv kršenja pravnih načela u Sovjetskom Savezu. Uprkos tome, njeni čitaoci stekli su utisak da ona predstavlja izraz neverovatne pobune - sovjetski građani koji su se upleli u spor sa svojim režimom su apel za podršku po prvi put direktno uputili spoljnom svetu! Pored toga, to je predstavl-jalo pobunu protiv jednog od standardnih elemenata sovjetske psiholo-gije koja je negovana tokom više decenija, odnosno protiv koncepta „ne-prijateljskog okruženja” i kompleksa „opkoljene tvrđave”. Upućivanje apela svetskoj javnosti, „neprijatelju” - odnosno javno iznošenje prljavog veša - bilo je ravno izdaji otadžbine.

Upečatljivo je to kako su se ti koncepti bez ikakvog otpora srušili u gla-vama pripadnika sovjetske inteligencije i to u roku od nekoliko sati od objavljivanja „Peticije svetskoj javnosti”. Nije bilo ničega, osim tek jedne trunke osuđivanja ovo dvoje ljudi u liberalnim krugovima, koji su, po njima, počinili „svetogrđe”; sasvim suprotno, njihova drskost posvuda je izazvala uzbuđenje koje je zahvatilo čak i one koji se sami nikada ne bi

Copyright History of the Dissident Movement Archive, Memorial (Moscow)

Sleva nadesno:
Ivan Jakimovič,
Larisa Bogoraz
i Pavel Litvinov,
leta 1968.

usudili da rizikuju i slede njihov primer. Očigledno je bauk „neprijateljskog okruženja” izgubio svoju moć za tih 15 godina od smrti njegovog tvorca, pa se u psihi dobro obaveštene javnosti zadržao tek kao neka vrsta inercije. U svakom slučaju, 11. januara na Gvozdenoj zavesi je definitivno otkrivena jedna nova rupa zbog koje se, doduše, zavesa nije raspala u gomilu starog gvožđa.

Režim je očigledno pretrpeo poraz na „Suđenju četvorki”, uprkos dugim zatvorskim kaznama koje su izrečene dvojici glavnookrivljenih, Ginzburgu i Galanskovu (ovaj drugi nije dočekao slobodu - preminuo je 1972. godine u logorskoj bolnici nakon neuspešne operacije trbuha). Takozvana „epistolarna revolucija” ušla je u novu fazu.

U drugoj fazi kampanje slanja peticija, upućivanje otvorenih pisama pre-vazišlo je okvire uobičajenih protesta protiv konkretnih slučajeva nezako-nitog postupanja i prešlo u sferu kritike sistema. Rasprava se sada okrenu-la ka gušenju građanskih sloboda, progonu disidenata i postepenom kretanju ka novoj staljinizaciji režima pod vladavinom Brežnjeva. To kretanje ka novoj staljinizaciji zavređuje posebnu pažnju. Današnji istoričari kul-ture iznenađeno konstatuju da su prve dve-tri godine Brežnjevljeve vlada-vine koje se u javnoj svesti vezuju za pokušaj usmeravanja zemlje nazad ka Staljinu, zapravo bile veoma liberalne i produktivne u sferi književnosti, umetnosti, kinematografije, pozorišta i nauke. U najmanju ruku, ispada da je tih godina bilo mnogo više slobode, nego u poslednje dve-tri godine vladavine onog malog tiranina Hruščova², progonitelja apstraktne umetnosti, džeza i naučnih dostignuća u oblasti genetike. Ovaj jaz između pra-

² Nikita Hruščov (rođen 17. aprila 1894, umro 11. septembra 1971), generalni se-kretar Komunističke partije Sovjetskog Saveza u periodu od 1953. do 1964. godine (Prim. urednika)

vog stanja stvari i utiska javnosti prilično se lako može objasniti: utisak javnosti jednostavno nije bio zasnovan na stvarnom stanju stvari, već je pre bio odraz očekivanja unutar samog društva, koja su od 1956. godine bivala sve veća. Drugim rečima, to su bila očekivanja na koja sovjetsko rukovodstvo nije moglo niti želelo da odgovori i koja ne bi moglo da ispuni. „Neostaljinizam” se u zemlji nije merio na osnovu realnosti, već na osnovu sve većeg jaza između očekivanja javnosti i same realnosti.

Esej Andreja Saharova, čiji naslov u originalu glasi *Размышления о прогрессе, мирном существовании и интеллектуальной свободе* („Razmišljanja o progresu, mirovnoj koegzistenciji i intelektualnoj slobodi”) postao je u manifest očekivanja koji je pre bio uobičen kao minimalni program neophodnih reformi, nego kao kritika sistema. Tek dvadeset godina kasnije će nova generacija sovjetskih lidera uvideti mudrost pokretanja jednog takvog projekta modernizacije zemlje. Čitajući esej jednog od najvećih sovjetskih fizičara koji će kasnije postati najpoznatiji i najuticajniji pripadnik pokreta za zaštitu ljudskih prava u Sovjetskom Savezu, čak i danas ćete biti više nego impresionirani kad shvatite da je Gorbačovljev program reforme gotovo od reči do reči povezan s glavnim tezama iz Saharovljevih *Razmišljanja*. Pored toga, Saharovljev esej poslužiće kao konceptualna osnova za nastanak građanskog pokreta, s obzirom da koncept ljudskih prava koji je bio dosta prisutan u javnoj svesti povezuje s globalnim promenama iz tog doba. Saharovljeva *Razmišljanja* dala su novo značenje delovanju u ime ljudskih prava, preselivši ga iz čisto empirijske sfere u sferu ideologije. Saharov je prepoznao ključnu odliku građanskog pokreta iz šezdesetih - on je značajan kao reakcija društva na odlaganje modernizacije koja nije izvršena u posleratnom periodu i koja je s vrlo malo entuzijazma i na jedan neuravnotežen način preduzeta tokom vladavine Hruščova.

S pojavom ovog eseja, koncept ljudskih prava prestao je da bude isključivo moralni orijentir i nesumnjivo je dobio jedan sasvim novi karakter (i to ne samo u Rusiji, već i u celom svetu), karakter političke filozofije. Esej *Razmišljanja* objavljen je aprila te 1968. godine, pod nesumnjivim uticajem događaja koji su se odvijali kako u zemlji tako i u inostranstvu.

Na kraju, gotovo istovremeno se desio još jedan događaj koji je upotpunio učvršćivanje protestnog miljea: bilo je to prvo izdanje publikacije pod originalnim naslovom *Хроника текущих событий* („Hronika tekućih događaja”), biltena otkucanog na pisačkoj mašini koji su sastavili borci za ljudska prava i koji je predstavljao prve i jedine novine u okviru *samizdata*. Datum kad je izašao prvi broj *Hronike*, 30. april 1968. godine, može se smatrati datumom kada je pokret za zaštitu ljudskih prava u SSSR-u

Copyright History of the Dissident Movement Archive, Memorial (Moscow)

Sleva nadesno: Elena Boner (supruga Andreja Saharina), Larisa Bogoraz i Aleksandar Dubček, na svečanosti održanoj 21. avgusta 1990. na kojoj su slobodom grada Praga obuhvaćeni i učesnici demonstracija u Moskvi, 25. avgusta 1968.

završio svoj razvoj. Tokom perioda od 15 godina (od 1968. do 1982), *Hronika* je neosporno činila okosnicu tog pokreta.

Izraz „okosnica” višestruko se može primeniti na *Hroniku*. Kao prvo, sa objavljivanjem prvog broja *Hronike* svet disidenata dobio je vremensku dimenziju. Do tog trenutka, javna svest nije bila u stanju da o prethodnom periodu razmišlja u kategorijama istorijskog vremena pošto otpor prema neminovnom zlu, koji je bio motivisan strahom za egzistenciju, ne prepoznaje tu vrstu kategorija. Mnogi od onih koji su bili skloni da to zlo opisuju političkim terminima - poistovećujući ga sa sovjetskim režimom, komunizmom, staljinizmom itd - svoj otpor su shvatali kao moralno ili čak estetsko pitanje koje je kočilo istorijski ugao gledanja. Ako je zaista bilo tako, kakva vrsta „hronike” je onda mogla postojati? I kakve vrste „događaja”?

Šta je na šta uticalo? Da li je naziv biltena promenio način na koji je svet gledao na borbu za zaštitu ljudskih prava ili je, sasvim obrnuto, naziv koji je odabran za taj bilten bio odraz promene njihovog dotadašnjeg pogleda na svet? Teško je danas pronaći odgovor na to pitanje². Bez obzira na to, *Hronika*

² Mogu da istaknem da se nagađa da su autori ovog biltena za njegov prvobitni naziv navodno uzeli prvi red na naslovnoj strani koji je glasio: „Godina ljudskih prava u Sovjetskom Savezu”. Svrha reči „Hronika tekućih događaja”, koje se su takođe nalazile na naslovnoj strani i koje su očigledno bile pozajmljene iz jednog od segmenata Bi-Bi-Si-jevog servisa na ruskom jeziku, bila je da se ukaže na žanr samog biltena. Međutim, čitaoci to nisu tako shvatili. S obzirom da se ova nova publikacija nikada nije bavila drugim osim *Hronike*, prvi red na njenoj naslovnoj strani shvaćen je kao neka vrsta mota. Zanimljivo je napomenuti i to da je, nakon što su Ujedinjene nacije 1968. godinu proglasile godinom ljudskih prava, urednik koji je, kao i svi ostali, taj bilten počeo da zove „Hronikom tekućih događaja” na naslovnu stranu, počev od šestog broja, stavio moto koji je bio prožet bezvremenim patosom: „Godina ljudskih prava u Sovjetskom Savezu se nastavlja!” Taj moto nastavio je da se koristi tokom cele 1969. godine. U 12. broju, objavljenom 28. januara 1970, on je zamenjen motom: „Pokret za zaštitu ljudskih prava u Sovjetskom Savezu se nastavlja!”

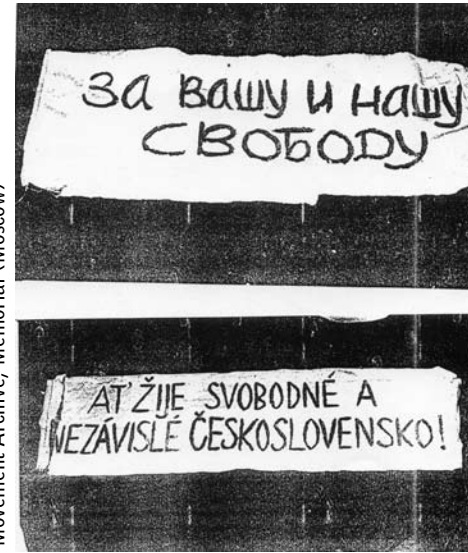
je predstavljala privremenu osu duž koje su mogli da se kuju budući događaji u svetu sovjetskih disidenata. Ona je takođe pružila dodatni značaj svakom individualnom činu otpora, značaj trenutka u disidentskoj istoriji; stvorila je sliku - i to verovatno pogrešnu - o pokretu za zaštitu ljudskih prava.

Pored toga što je dobio vremensku perspektivu, pokret za zaštitu ljudskih prava je svoj prvi napredak ostvario zahvaljujući jačanju unutrašnje strukture *Hronike*. Vladimir Lenjin je ponovo bio u pravu kad je rekao da su ilegalne novine - doduše, on je mislio na sasvim druge novine - bile „... ne samo kolektivni agitator i nosilac kolektivne propagande, već i kolektivni organizator.” Taj bilten, obično štampan u prvom „tiražu” od 10 do 12 primeraka, koji je takođe bio poznat pod ruskim nazivom *нулевая закладка* (prevod bi otprilike glasio: „rukopis nulte generacije”), bio je dalje rasturan po celoj zemlji u stotinama primeraka prekucanih na pisačkoj mašini. Tradicionalni mehanizam *samizdata* efikasno je funkcionisao: tiraž se povećavao kroz proces distribucije. Istovremeno su mnogi kanali koji su korišćeni za distribuciju svakog novog broja ovog biltena počeli da funkcionišu i kao sistem povratne sprege, kao kanali za prikupljanje i prenošenje novih informacija za buduća izdanja biltena i to se tad po prvi put pojavilo. Taj sistem povratne sprege s čitaocima koji je bio karakterističan za *Hroniku* i koji je, koliko je nama poznato, bio jedinstven u Sovjetskom Savezu u petom broju *Hronike*, objavljenom 31. decembra 1968. godine, lakonski je opisan na sledeći način:

“... Svako kome je stalo da sovjetska javnost bude upoznata s događajima u zemlji svoje informacije lako može dostaviti *Hronici*. Svoje informacije možete preneti osobi od koje ste *Hroniku* i dobili. Ta osoba će je preneti onome od koga je ona dobila *Hroniku*, i tako redom.”

Sistem velikog broja razgranatih kanala izgrađenih oko *Hronike* koji su u početku bili zasnovani isključivo na ličnim kontaktima, po svemu sudeći je predstavljao prototip strukture disidentske zajednice. Bilo je izuzetno značajno to što se ovaj sistem, koji je u početku bio ograničen samo na određene velike gradove (Moskvu, Tbilisi, Novosibirsk, Rigu, Talin, Vilnius, Nižnji Novgorod [nekadašnji Gorki], Odesu), ubrzo proširio i na sve veće gradove u Sovjetskom Savezu. Svako novo mesto koje bi bilo pomenuto na stranicama biltena govorilo je da je taj bilten dobio još jednog novog, stalnog ili makar privremenog dopisnika.

Koliko se potencijalnih učesnika u protestima zapravo nakupilo u Sovjetskom Savezu do 1968. godine? Koji su bili resursi kojima će taj budući talas protesta raspomagati?

Copyright: History of the Dissident Movement Archive, Memorial (Moscow)

Parole sa demonstracija održanih 25. avgusta 1968. u Moskvi: gornja parola glasi: „Za vašu i našu slobodu!”, dok donja parola, na češkom jeziku, glasi: „Živela slobodna i nezavisna Čehoslovačka!”

Prema podacima koje je prikupio Andrej Amalrik, ukupno 738 ljudi potpisalo je razne peticije za podršku Ginzburgu, Galanskovu, Dobrovolskom i Laškovoju. Naravno, tu se ubrajaju samo oni protesti koji su bili poznati javnosti. Amalrik je sproveo sociološku analizu sastava potpisnika tih peticija: 45 odsto su činili naučnici, 22 odsto ljudi koji su se bavili umetnošću, dok su 13 odsto činili inženjeri ili tehničari. S obzirom na ogromnu teritoriju Sovjetskog Saveza, tih 738 ljudi predstavljalo je tek jednu šačicu. Međutim, značajan deo ove grupice ljudi, koji su sebe počeli da posmatraju kao jednu zajednicu, poticao je iz redova intelektualne elite. Ne treba da nas zavara činjenica da su se, na početku kampanje protesta, njeni učesnici izražavali izuzetno lojalnim terminima - u vidu peticija koje su upućivali partijskim i državnim organima. Mnogi od onih koji su svoj potpis stavili na otvorena pisma podrške za četvoro „jeretika” bili su veoma svesni činjenice da čine nešto što je nelojalno i nedopustivo za jednog sovjetskog građanina. Talas represije koji je u proleće 1968. godine počeo otpuštanjem ljudi, izbacivanjem iz Partije itd, bio je dokaz da je i sâm režim takve postupke smatrao nelojalnim. Drugačije se nije moglo, s obzirom da je dah Praškog proleća ljudima počeo da se kovitla u glavi i da je Kremlj dopustio da potpisnici peticija prođu nekažnjeno. Da je, daleko bilo, popustio pred njihovim zahtevima, suočio bi se ne sa stotinama, već sa hiljadama učesnika u narednoj kampanji protesta koja bi se verovatno prelila na ulice i trgove i ne bi se zadržala isključivo na papiru. Moskovska „epistolarna revolucija” 1968. godine, koja je, uzgred budi rečeno, zahvatila i nekoliko drugih gradova,

zapravo je predstavljala otvorenu svađu između režima i liberalno orijentisane inteligencije. Ova druga je sada u potpunosti postala svesna onoga u šta je prethodno samo sumnjala: s jedne strane inteligencija nije odobravalala politički režim u zemlji, a s druge strane taj režim je, u ideološkom smislu, inteligenciji bio stran – čak je bio i neprijateljski nastrojen prema njoj. Štaviše, to neprijateljstvo nije bilo podstaknuto nikakvim ideološkim stavom koji su određeni intelektualci usvojili, već je režim sâm po sebi bio alergičan na svaku vrstu nezavisne misli, uključujući i onu marksističko-lenjinističku. To su sada shvatili učesnici u protestu, kao i oni koji su smatrali da su protesti uzaludni ili čak previše opasni. U svakom slučaju, postalo je jasno da protesti izazivaju značajnu reakciju društva, pa čak i onda kada je bilo očigledno da neće dati nikakve praktične rezultate, a njihovi učesnici, uprkos tome što su bili relativno malobrojni, mogli su da očekuju simpatije, kao i direktnu ili indirektnu podršku društvenih grupa unutar stanovništva koje su igrale važnu ulogu u političkom životu zemlje.

Na koji način može da se opiše konceptualna osnova opozicije iz šezdeset osme? Kad se taj opis svede na samo dve rečenice, njen politički koncept u širem smislu može da se opiše kao „antistaljinizam”, dok se njen pogled na svet zasnivao na konceptu ljudskih prava koji je sovjetska inteligencija iznova otkrila u periodu između 1965. i 1967. godine. Kao rezultat toga, nekoliko godina kasnije talas protesta koji se pojavio 1968. godine dobio je naziv Pokret za zaštitu ljudskih prava. Što se tiče infrastrukture novog pokreta, tu funkciju je uspešno preuzeo *samizdat*.

Bog nije jedini koji tačno zna koje resurse je taj pokret imao na raspolaganju. Ukratko rečeno, što se tiče širenja pravog uticaja na politiku, ti resursi bili su izvanredni. Međutim, s obzirom na to da su u svom obimu ipak bili ograničeni, ti resursi su imali jednu veoma važnu karakteristiku: bili su obnovljivi. Nakon prvog talasa represije koji se ustremio na potpisnike peticija, mogućnost izbora postala je mnogo uprošćenija. Ljudi su se ili potpuno uzdržavali od bilo kakve vrste građanskog aktivizma, ili su se priključili „jereticima” (izraz „disident” tada još nije bio u upotrebi) i suočili sa svim tužnim posledicama po svoju karijeru i biografiju koje je takav izbor podrazumevao. Premda se većina njih – i to ne bez izvesne moralne patnje – naravno opredelila za prvu opciju, prilično velika manjina ipak je odlučila da ostane pri stavu da treba pružati otpor. U godinama koje su usledile represija je najistaknutije i najaktivnije članove pokreta uspela da otera iz disidentske zajednice. Još više njih je zapljusnuo (delimično prisilni) talas emigracije u periodu od 1970. do

Copyright History of the Dissident
Movement Archive, Memorial (Moscow)

Sleva nadesno:
Vaclav Havel,
Aleksandar Dubček
i Larisa Bogoraz,
21. avgusta 1990.

1972. godine. Međutim, uprkos svemu tome, na samom početku osamdesetih godina disidentski krugovi neprestano su se iznova popunjavali novim dobrovoljcima, novim entuzijastima.

To je postalo očigledno tek u jesen nakon što je uminula kulminacija prvog talasa protesta i represije.

* * *

Završnica „Moskve šezdeset osme godine”, kobna noć između 20. i 21. avgusta kada je došao kraj Praškom proleću, napravila je ogromnu psihološku pukotinu na duši nekoliko generacija sovjetske inteligencije. Mnogo godina kasnije jedna grupa mladih sprovela je neku vrstu sociološke ankete na temu: „Šta za vas znači 21. avgust?”. Iako su dobili sijaset različitih odgovora, odgovori su ipak imali jednu zajedničku odliku: svi ispitanici tačno su se sećali gde su i na koji način proveli svaki minut i sat toga dana. Ovaj redak fenomen kolektivno-individualnog sećanja dešava se isključivo na prekretnici jednog razdoblja. U Rusiji ljudi na taj način pamte samo još tri datuma iz 20. veka: 22. jun 1941. (početak rata), 9. maj 1945. (Dan pobeđe) i 5. mart 1953. (Staljinova smrt). Zanimljivo je kako javnost s istim tragičnim intenzitetom nije zapamtila mnogo krvaviji čin gušenja revolucije u Budimpešti novembra 1956. godine. Taj događaj nije zapamćen kao kraj jednog razdoblja. Ova činjenica svedoči o neverovatnom razvojnom procesu kroz koji je građanski mentalitet prošao u periodu od 1956. do 1968. godine.

Najdramatičnija reakcija na pomenute događaje bio je skup koji je osam građana (uključujući dvoje autora *Peticije svetskoj javnosti*) organizovalo 25. avgusta u podne na moskovskom Crvenom trgu. Taj očajnički čin, motivisan ličnim i moralnim razlozima koji u suštini uopšte nisu bili

politički, predstavljao je krajnji izraz a ujedno i zaključak kompletnog perioda konsolidacije talasa protesta u SSSR-u. Time je postavljen obrazac disidentske delatnosti koji je nastavio da postoji i u godinama koje su usledile i koji je istovremeno dodao završni potez razdoblju uspona građanskog protesta. Od tog trenutka nadalje postalo je jasno da građanski protest kao masovna pojava tamo uopšte nije postojao. Malobrojna ali izuzetno odlučna zajednica, koja je nastavila da postoji i posle avgusta 1968. kao trezveni relikv „epistolarnе revolucije” i koja će uskoro dobiti naziv „pokret za zaštitu ljudskih prava”, bila je utemeljena na ideji građanskog protesta kao egzistencijalističkog čina i nije bila opterećena nikakvim političkim konotacijama. Takvo stanje je trajalo sve do sredine 1970-ih godina. Pokret za zaštitu ljudskih prava iz tih godina pre je ostao predmet kulturne nego političke istorije.

Premda se priča o pokretu za zaštitu ljudskih prava ne završava sa avgustom 1968, rasprava o njegovom daljem razvoju, istorijatu njegovih institucija, reakciji društva na taj pokret itd. prevazilazi okvire ovog članka.

Volfgang Templin

ŠEZDESET OSMA GODINA IZ PERSPEKTIVE ISTOČNE NEMAČKE

Kad se iz današnje perspektive osvrnemo na šezdeset osmu godinu, kroz glavu nam prolazi splet raznih mesta i događaja. U martu je došao red na Varšavu. Pre četrdeset godina Varšava je bila epicentar studentskih protesta. Tokom proleća i leta usledili su protesti u Parizu i Pragu, kao i u mnogim drugim velikim gradovima, zahvaćenim revolucionarnim žarom za promene koje su postale obeležje tog razdoblja. Ralf Fiks, kao i mnogi drugi pisci, šezdeset osmu smatra globalnim događajem, političkim i kulturnim preokretom.

Međutim, uprkos svemu što ukazuje na duboke posledice koje je ta godina ostavila na kulturne kodekse kako na Istoku tako i na Zapadu, ne

Volfgang Templin (Wolfgang Templin) rođen je 1948. godine u Jeni u (bivšoj) Istočnoj Nemačkoj.

Prvo se školovao za radnika u štampariji (od 1965. do 1966. godine), ali tu školu nikada nije završio, pa onda za bibliotekara (od 1966. do 1968. godine). U periodu od 1968. do 1970. godine Templin je studirao na *Fachschule für Bibliothekswesen* (Višoj bibliotekarskoj školi) u Berlinu a 1970. godine upisao se na studije filozofije na Univerzitetu „Humbolt” u Berlinu.

Diplomirao je 1974. godine i počeo da radi svoju doktorsku disertaciju, ali je kasnije bio sprečen da stekne zvanje doktora nauka.

Templin se učlanio u SED (Komunističku partiju Istočne Nemačke) i radio kao civilni referent za informisanje u Ministarstvu za državnu bezbednost (u periodu od 1971. do 1975. godine). Kasnije mu je ta funkcija prestala zbog namernog objavljivanja informacija.

Bio je aktivan član ilegalnog trockističkog udruženja studenata, a prve kontakte s poljskim disidentima uspostavio je tokom studijskog boravka na Varšavskom univerzitetu u periodu od 1976. do 1977. godine.

Godine 1977. godine počeo je da radi kao naučni saradnik u Centralnom institutu za filozofiju pri Akademiji nauka DDR-a. Kad je istupio iz SED-a 1983. godine, Templin je bio otpušten sa posla i degradiran. Posle toga je radio kao čistač, drvodelja i radnik na održavanju grejnih instalacija.

Od kraja sedamdesetih godina aktivno je učestvovao u raznim mirovnim pokretima i grupama za zaštitu ljudskih prava. Godine 1985. bio je suosnivač Inicijative za mir i ljudska prava (IFM) i jedan od urednika samizdat časopisa *Grenzfall*. Januara 1988.

treba zaboraviti na ogroman jaz koji je postojao između njih niti na veoma različitu pozadinu mnogih događaja.

Što se tiče načina na koji se na te događanja gledalo u Istočnom Berlinu, Moskvi i drugim gradovima Istočnog bloka, Varšava i Prag su, u suštini, predstavljali oličenje neumitne propasti, težnje da se iznutra oslobode potencijali za reformu komunističkog sistema i dostigne utopijski ideal takozvanog „socijalizma humanog lica“. Tačka na pokušaj da se izvrši demokratizacija sistema, čija je moć počivala na negiranju demokratije, stavljena je ulaskom tenkova u Prag a potom i kapitulacijom reformskih snaga. Za razliku od zapadnih demokratija, čije je nedostatke i anahronizam u celini uspešno napadala generacija šezdeset osme, istočni režimi pokazali su da su potpuno nesposobni za reformu. Oni koji su insistirali na suprotstavljanju tim režimima nisu smeli da organizuju protestne marševe ispred svojih institucija niti da se nadaju da će se pojaviti neka nova generacija reformista. Nakon propasti reformskih snaga i razbijanja njihovih iluzija, one su se našle pred izazovom kako da ostvare mirnu a opet radikalnu promenu sistema. Tek dvadeset godina kasnije su mirne revolucije koje su 1989. godine donele oslobođenje uspele da daju odgovor na ovaj problem. Premda se težnje i impulsi iz kojih su potekli događaji iz 1968. i 1989. godine mogu porediti po više osnova, ne postoji nijedan direktan put koji te dve godine povezuje. Što se tiče Istočnog bloka, period od narednih dvadeset godina od 1968. do 1989 bio je period zatupljujuće depresije, ali ujedno i faza u kojoj je formirana nova, demokratska opozicija.

godine uhapšen je i deportovan zbog učešća u protestima na manifestaciji Liebknecht-Luxemburg u Berlinu. U Berlin se naposljetku vratio novembra 1989. godine. Godine 1990. Templin se priključio frakciji udruženih partija Savez 90/„Zeleni“ (*Bündnis 90/Die Grünen*) u *Volkskammeru* (Domu naroda) i aktivno je učestvovao u radu konstitutivnog saveta partije Savez 90 u periodu od 1991. do 1992. godine kao njegov stalni član. Učestvovao je u radu Grupe za izradu programa berlinskog ogranka partije Savez 90 na ujedinjenju te partije s Partijom „Zelenih“/ Alternativnom listom, ali je ubrzo posle toga napustio Partiju „Zelenih“ usled nesuglasica oko sporazuma vezanog za udruživanje tih partija. Templin radi kao slobodni novinar a od 1997. godine i kao saradnik na projektima posvećenim političkom obrazovanju. Takođe je saradnik na projektima Inicijative za centralnu i istočnu Evropu (Ministarstva prosvete), kao i na programima studentskih putovanja koje organizuje Savezna agencija za građansko obrazovanje.

Pouke iz Varšave i Praga

Kao okidač za legendarne studentske proteste u Varšavi marta 1968. godine poslužila je zabrana izvođenja komada *Dziady* poljskog nacionalnog pesnika Adama Mickjeviča, koji je bio na repertoaru Narodnog pozorišta. Ta zabranjena predstava, koju je publika pozdravljala ovacijama, bavila se borbom i stradanjem poljskih revolucionara pod ruskom okupacijom u 19. veku, a u stvari je predstavljala tek jedva prikrivenu alegoriju na stanje u savremenoj Poljskoj. Dvadeset godina nakon velikog „otapanja“, 1956. godine, teško osvojena sloboda konstantno je umanjivana a kratkotrajna liberalizacija društva i kulture nije uspele da podstakne pravi proces reforme. Vladajuć kadrovi osuđivali su i proganjali kao revizioniste poljske intelektualce poput Leška Kolakovskog koji su marksizam nastojali da tumače kao „filozofiju slobode“. Varšavski univerzitet smatran je leglom revizionista, a od sredine 1960-ih naovamo mnogi njegovi članovi bili su podvrgnuti disciplinskom postupku u Partiji, degradaciji u službi ili drugim represivnim merama. U ovakvim uslovima napetosti i otpora sukob koji je izbio oko zabranjene predstave aktivirao je talas studentskih protesta čiji su učesnici zahtevali da se na posao ili studije vrate disciplinski kažnjeni profesori i studenti, kao i da se sprovedu političke i ekonomske reforme. U PVAP-u (Ujedinjenoj radničkoj partiji Poljske) je ono malo glasova koji su se zalagali za reforme naišlo na protivljenje lidera partije Vladislava Gomulke i ogromne većine njenih tvrdokornih članova koji su, bez obzira na tenzije u Partiji, učvrstili svoj monopol u vlasti. Na mirne martovske proteste na Varšavskom univerzitetu odgovoreno je tako što su studenti proglašeni huliganima i osobama koje rade protiv društva. Policija je delovala zajedno s batinašima prerušenim u „jedinice naoružanih radnika“ naterujući na poslušnost. Bilo je masovnih hapšenja i novih obračuna. Talas represije je praćen gnusnom antisemitskom kampanjom, punom mržnje, koja je okarakterisana kao „anticionizam“ pri čemu je više hiljada jevrejskih intelektualaca oterano u izgnanstvo. Što se Poljske tiče, 1968. godina označila je definitivni kraj svih nadanja o reformi, a teška lekcija održana je opoziciji koja će svoje uporište tek mnogo godina kasnije pronaći u jednoj suštinski potpuno drugačijoj osnovi od kritičkog marksizma i revizionizma iz šezdesetih.

U Čehoslovačkoj, koja je sve do šezdesetih godina bila uzor staljinističke vladavine, šapati o reformi unutar vladajuće partije bivali su sve glasniji još mnogo pre 1968. godine. Zahtevi za liberalizacijom kulture, poput

zahteva iznetih na čuvenoj Kafkinoj konferenciji 1963. godine, išli su ruku pod ruku s konceptima ekonomske reforme koji su predviđali tržišnu ekonomiju u okviru socijalizma, kao i s nadama o jednom demokratskijem društvu. Slovak Aleksandar Dubček, koji je januara 1968. nasledio radikalnog staljinistu Antonjina Novotnija na mestu generalnog sekretara Komunističke partije Čehoslovačke, postao je personifikacija Praškog proleća - odlučujućeg perioda reforme koji je prethodio sudbonosnim događajima iz avgusta meseca. Reformske inicijative, koje su potekle od samog rukovodstva Partije, prodrle su u sve pore društva i aktivirale jedan izuzetno dinamičan pokret koji je celu zemlju pokrenuo na akciju. Razna udruženja i klubovi onih koji nisu bili članovi Partije posvuda su počeli da niču kao pečurke posle kiše dok je zahtev za stvaranjem nezavisnog sindikata bio sve glasniji. Manifest od 2000 reči koji je priredio pisac Ludvik Václavik predstavljao je čitav spisak zahteva za sveopštom demokratizacijom. Iskra koja je bljesnula u Pragu pretela je da pretvori u buktinju čitav Istočni blok, a okvirni inicijatori procesa reforme počeli su da gube kontrolu nad tim procesom. Rukovodstvo Sovjetskog Saveza, pod vladavinom Leonida Brežnjeva, počelo je da preduzima sve žešće intervencije uz pomoć ostalih tvrdokornih lidera Istočnog bloka, poput Valtera Ulbrichta. Međutim, čak i da su bili mnogo oprezniji, praški reformisti svejedno bi bili osuđeni na propast. Kad su snage Varšavskog pakta 21. avgusta 1968. godine umarširale u Prag, definitivno je stavljena tačka na svaki pokušaj da se sistemu zasnovanom na represiji udahne dašak slobode.

Nemačka Demokratska Republika (DDR), pionir komunističkog eksperimenta i ujedno najugroženiji i najslabije zaštićen spoljni rub Istočnog bloka, nesmotrene dane Praškog proleća 1968. godine proživela je na jedan veoma specifičan način. Unutar Partije nije postojao ni najmanji nagoveštaj tendencija ka reformi pošto je Valter Ulbricht pedesetih godina uspeo da se oslobodi svih potencijalnih rivala i da ujedini vladavinu SED-a (Komunističke partije Istočne Nemačke). Većina intelektualaca u toj zemlji bila je podjarmljena ili, pak, uz pomoć mita naterana na pokornost. Oni koji nisu uspeli da napuste zemlju pre podizanja Berlinskog zida 1961. godine morali su ili da se prilagode ili su zapali u stanje unutrašnjeg egzila. Međutim, događaji u Varšavi, Praško proleće i dešavanja na Zapadu 1968. godine, ipak su i tamo imali odjeka, kao što to istoričar Štefan Vole tako upečatljivo opisuje u svojoj nedavno objavljenoj knjizi *Der Traum von der Revolte* („San o revoluciji”). Vole govori o tome kako je tračak nade zaškriko u svim slojevima stanovništva DDR-a. Ta nada nije prerasla ni u kakav pokret ili aktivne proteste, ali je svejedno zadržala svoj sanjalački karakter. „Simpatije prema

reformističkom pokretu u Pragu i pobunama protiv autoritarne vladavine na Zapadu nisu bile nadahnute nekim grandioznim teorijama, već jednostavnom željom za malo većim prostorom za disanje. Prozor je konačno odškrinut a kroz njega je počeo da dopire dašak slobode koji je osvežio ustajali vazduh zazidane države. Taj prozor je uz tresak ponovo čvrsto zatvoren 21. avgusta 1968. godine. Mnogo suza proliveno je toga dana.”

Suze, gnev i očajanje bili su praćeni individualnim činovima protesta, poput rasturanja letaka, ispisivanja grafita po zidovima i okupljanja ljudi ispred češke ambasade u Istočnom Berlinu, kao izraz solidarnosti s praškim reformistima.

Tajna policija DDR-a pedantno i temeljno dokumentovala je uglavnom pojedinačne a povremeno i kolektivne čine protesta, pa su preliminarni sudski postupci sprovedeni protiv 1300 lica pored hapšenja, degradiranja u službi i zabrana bavljenja profesijom. U tom procesu se mnogim ljudima ceo život okrenuo naglavačke.

Međutim, ako su ovi protesti u DDR-u prošli gotovo nezapaženo i bili vrlo brzo zataškani, reakcije na događaje iz šezdeset osme u drugim zemljama Istočnog bloka, kao i u Sovjetskom Savezu, prekrila je još veća tama.

U svojoj borbi za nacionalni identitet i oslobođenje od ruske vladavine, Ukrajina je posebno bila povezana sa češkim i slovačkim narodom. Dva destih godina prošlog veka su Ukrajinci, proganjani iz političkih razloga, svoj privremeni dom pronašli u Čehoslovačkoj za vreme vladavine Tomáša G. Masarika¹, a bilo ih je toliko da je Prag prozvan drugom ukrajinskom prestonicom.

Vesti o sovjetskoj invaziji naišle su na proteste širom Ukrajine a poprište događaja je bio češki konzulat u Kijevu. Nekoliko meseci pre invazije je 139 ukrajinskih intelektualaca, činovnika, radnika i studenata uputilo otvoreno pismo sovjetskom rukovodstvu. Sadržinom tog pisma i velikim brojem njegovih potpisnika Moskvi je jasno stavljeno do znanja da Kijev postaje još jedan problem pored Praga i Varšave. Ukrajinski kulturni disidenti iz šezdesetih godina prerasli su u pokret za nacionalnu nezavisnost.

Krajem avgusta 1968, nakon što je Aleksandar Dubček pozvan u Kremlj gde je bio zasut optužbama, šačica ljudi okupila se na Crvenom trgu noseći transparente na kojima je pisalo: „Dalje ruke od Čehoslovačke. Sram vas bilo, agresori”. Iako su samo nekoliko trenutaka kasnije raste-

¹ Tomáš Garrigue Masaryk (rođen 7. marta 1850, umro 14. septembra 1937), prvi predsednik od 1920. do 1935. godine i osnivač Čehoslovačke (Prim. urednika)

rani i pohapšeni, ljudi koji su tada stajali na tom trgu predstavljali su oličenje časti čitave nacije, jedne drugačije, demokratske Rusije. Uprkos optužbama KGB-a da su „prljavi Jevreji” i „neprijatelji Sovjetskog Saveza”, učesnici tog protesta kasnije su formirali jezgro ruskog pokreta za zaštitu građanskih prava 1970-ih i 1980-ih godina.

Kad je reč o iskustvima istočne Evrope sa šezdeset osmom, godine koje su usledile bile su godine duboke depresije. U nastojanju da spasu iole prostora za delovanje, za koji su pogrešno mislili da ga imaju, reformisti okupljeni oko Dubčeka kapitulirali su po fazama. Oni nisu predvodili pokret nenasilnog protesta u toj zemlji koji je trajao nedeljama nakon sovjetske invazije, već su pokušali da nametnu utisak da je s Moskvom moguće postići kompromis. Kad su godinu dana nakon invazije studenti i građani Praga ponovo izašli na ulice, nisu ih sačekali ruski tenkovi, već njihove sopstvene snage reda i zakona. Demonstrante koji su skandirali: „Dubček, Dubček!” policija je tukla pendrecima i to po nalogu Dubčeka lično. Period koji je usledio postao je poznat pod nazivom „praške olovne godine”.

Učesnici u građanskim protestima nisu poklekli pred terorom u stilu pedesetih, već pred novom strategijom surovih progona.

Kad je Erih Honeker nasledio Valtera Ulbrihta na funkciji vođe Partije, DDR je doživeo novo lažno proleće. U Poljskoj je Edvard Girek obećavao kule i gradove dok je Mađarska smislila svoj sopstveni recept za „komunistički gulaš” obećavajući mir i prosperitet u zamenu za pokornost.

Novi pristupi

Kad uporedimo manifeste i tekstove novog talasa opozicije, koja je počela da se pomalja sredinom 1970-ih i bila obuzeta nadanjima iz šezdeset osme, uočićemo sve veće udaljavanje stavova, kao i čitav dijapazon različitih pristupa. Premda su mnogi aktivisti iz šezdeset osme bili učesnici Poljskog komiteta za odbranu radnika (KOR), praške Povelje 77² i mađarske demokratske opozicije, oni su ipak izgubili svaku nadu da će se sistem ikada reformisati. Marksizam i njegovo obećanje spasenja uglavnom su kritikovani kao iluzija. Oko opozicionih grupa okupili su se razočarani komunisti, socijaldemokrate, liberali i konzervativci, koje je ujedinila njihova vera u ljudska i građanska prava i solidarnost s žrtvama progona. Mnogo pre 1989. godine oni su objavili svoju poistovećenost

² Konferencija za bezbednost i saradnju u Evropi koja je prethodila današnjoj Organizaciji za evropsku bezbednost i saradnju (Prim. urednika)

sa slobodnom i demokratskom Evropom. Međutim, unutar klime nacionalnog ugnjetavanja i potpunog odsustva političkih i društvenih sloboda oni su se zaista nalazili pred velikim izazovom.

Mada su iskoristili šanse koje su im pružene kroz novonastali proces KEBS-a³, ipak nisu hteli da se isključivo oslone na taj proces mirne diplomatije i izjava dobre volje između vlada sa Istoka i Zapada. Tu politiku mira i deeskalacije, iz koje su nameravali da isključe učešće disidenata, mi smo smatrali faktorom destabilizacije i politikom koja ne zaslužuje naziv koji nosi.

Marksistički san o transformaciji kaveza soćrealizma u idealnu socijalističku zajednicu dosta je dugo gospodario maštom građana u DDR-u, kao što se to vidi na primeru Volfa Birmana, Rudolfa Bahroa i Roberta Havemana. Međutim, ta grupa je vrlo brzo potpala pod uticaj disidenata iz centralne Evrope i njihovih iskustava. Ispostavilo se da je od starih recepata delotvorniji bio „pokušaj da se živi u istini” Vaclava Havela, kao i etos zajedničkog, međunarodnog otpora koji se nije oslanjao isključivo na nove reformiste ili partijske struje poput Saveza komunista.

Stvaranje poljskog nezavisnog sindikata *Solidarnost*, masovnog pokreta s milionima pristalica, koje je počelo u leto 1980. godine, označilo je početak kraja komunističkog sistema. Ni pretnja od nove invazije i okupacije niti vanredno stanje u državi, proglašeno decembra 1981, dugo nisu mogli da spreče niti da slome svu silinu ovog pokreta. Događaji u Poljskoj, sistem koji je patio od hroničnog nedostatka resursa kao i sve veća nadmoć Zapada nagnali su komuniste na vlasti da počnu da zauzimaju sve defanzivni stav.

Politika *glasnosti* i *perestrojke*, koju je vodio Mihail Gorbačov, predstavljala je poslednji pokušaj da se spase sistem koji se nalazio pred porazom. Njegovo najveće dostignuće bilo je to što je odbio da upotrebi oružje kako bi sprečio događaje 1989. godine, mada je, s druge strane, ipak pribegao sili kad je opstanak sovjetske imperije bio doveden u pitanje u Jermeniji i Litvaniji.

U toku dve decenije koje su protekle od Plišane revolucije iz 1989. godine do konačnog raspada sovjetske imperije zapadna generacija iz šezdeset osme razvijala se na jedan potpuno drugačiji način. Neki aktivisti upustili su se u dugotrajan, miran pohod kroz različite institucije³, sebe smatrajući sastavnim delom uspešne građanske snage za promene. Drugi su, pak, i dalje bili uvereni da je njihov glavni zadatak da potpuni poraz

³ Izraz „pohod kroz institucije” podrazumeva strategiju promene sistema iznutra, odnosno strategiju zauzimanja ključnih pozicija u sferi politike itd. (Prim. urednika)

sistemu nanesu militantnim ili čak terorističkim sredstvima, pa su oduševljeni nadmoćnošću socijalizma podršku pronašli u međunarodnim terorističkim organizacijama ili u najgorim mogućim vrstama komunističke diktature. Međutim, oni koji su šansu za demokratske promene i pravu emancipaciju videli u otvorenom društvu u jednom trenutku su uspeli da usmere pogled ka Istoku i shvate na čemu to disidenti rade, te da s njima udruže snage. Ljudi poput Rudija Dučkea, koji su u intelektualnom smislu oduvek gravitirali između Istoka i Zapada, prionuli su na izgradnju potrebnih mostova.

Analiza 1989. godine i njenih posledica iziskuje istovremenu analizu događaja koji su usledili. Da li je pad Gvozdene zavese i Berlinskog zida označio i pad komunizma i konačnu pobjedu kapitalizma i zapadne demokratije ili je, na neki način, ujedno najavio i neki novi početak? Da li je emancipacijski zadatak zapadne generacije iz šezdeset osme pridoneo nastanku velikih pokreta za slobodu i nezavisnost iz 1989. godine ili to jedno s drugim nije imalo nikakve veze?

Zemlje srednje Evrope koje su se oslobodile svojih diktatorskih režima morale su da se bave potpunom promenom sistema, socijalnim nemirima i masovnim nacionalističkim i populističkim zahtevima. U Sovjetskom Savezu su neki narodi uspeli da se iskobeljaju iz ruševina imperije i pronađu svoj put ka nezavisnosti, kao i svoj sopstveni pravac reforme, dok su drugi narodi ponovo zapali u stanje post-sovjetske obamrlosti. Izgleda da je i sama Rusija neko vreme vodila bitku za demokratiju pre nego što se ponovo okrenula neoimperijalističkom, autokratskom obrascu vladavine.

U Nemačkoj se pojavila prilika za objedinjavanje zapadnog iskustva demokratije i dometa šezdeset osme godine sa zahtevima disidenata iz istočne Evrope i Istočne Nemačke po pitanju samoopredeljenja. Ispostavilo se da ujedinjenje partije Bündnis 90 (Savez 90) i istočnonemačke i zapadnonemačke partije „Zelenih“, uobličeno u duhu šezdeset osme, pre predstavlja primer za mnogobrojne probleme, nego za uspeh takve vrste poduhvata. Ovde se ne radi o budućem projektu neke političke stranke, već o kontinuiranom i mukotrpnom procesu društvene integracije koji će objединiti naša različita iskustva i različite energije. Oni koji ozbiljno shvataju ideal panevropske integracije, koja počiva na vrednostima kao što su demokratija, ljudska prava i socijalna pravda, kao i na sprečavanju njihovog kršenja ili obnavljanja nacionalnog separatizma, svakako će se rukovoditi pozitivnim iskustvima generacija koje su obeležile te presudne godine, šezdeset osmu i osamdeset devetu.

NEMAČKA, 1968. GODINE – SDS, URBANA GERILA I VIZIJE O RÄTEREPUBLICI¹

Razgovor s Klausom Meškatom²

Jedna od teorija u okviru rasprava povodom četrdesetogodišnjice 1968. godine ukazuje da je šezdeset osma predstavljala međugeneracijski sukob između sinova i kćeri generacije nacionalsocijalista koji su se distancirali od svojih roditelja. Drugim rečima - da li je šezdeset osma Nemačkoj omogućila da se na neki način pomiri sa svojom prošlošću?

Pred kraj Drugog svetskog rata Klaus Meškat imao je deset godina. Prema tome, on pripada generaciji koja se nalazila negde između, bio je premlad za takozvanog Flakhelfera³, a opet stariji od većine pripadnika generacije iz šezdeset osme. Na njegov razvoj uticale su rane posleratne godine provedene u zoni koja se nalazila pod sovjetskom okupacijom. Srednju školu pohađao je u Zapadnom Berlinu, a živeo je u DDR-u (Nemačkoj Demokratskoj Republici) na periferiji Istočnog Berlina. U periodu od 1950. do 1954. godine je svakodnevno putovao tamo i nazad između dva sistema. Na Slobodni univerzitet (SU) u Berlinu upisao se 1954. godine i odmah se učlanio u SDS (Socijalistički savez studenata). Od rane mladosti se angažovao u SPD-u (Socijaldemokratskoj partiji) i bio aktivni član uredništva SDS-ovog lista *Standpunkt*. Obavljao je razne funkcije predstavnika studenata (bio je predsednik Saveza studenata Slobodnog univerziteta, a zatim i predsednik VDS-a, glavnog predstavničkog tela studenata u Saveznoj Republici Nemačkoj u Bonu). Meškat je bio suosnivač i prvi predsednik Republikanskog kluba, koji je od 1967. godine bio najvažniji centar vanparlamentarne opozicije u Zapadnom Berlinu. Nakon što je doktorirao 1965. godine, postao je asistent na Slobodnom univerzitetu. U periodu od 1970. do 1972. godine kao i 1974. godine bavio se istraživačkim radom na univerzitetu „Kolumbija“. Kao profesor je gostovao na mnogim univerzitetima, između ostalog i na Njujorškom univerzitetu, Univerzitetu „Medelin“, „Kolumbija“ u periodu od 1969. do 1970, kao i na čileanskom univerzitetu „Konsepsion“ 1973. godine i kolumbijskom univerzitetu „Kali“ 1985. godine. Od 1975. godine Meškat radi kao profesor na Institutu za sociologiju Univerziteta „Gotfrid Vilhelm Lajbnic“ u Hanoveru.

¹ Nemački izraz za „republiku veća“ (Prim. urednika)

² Razgovor s Klausom Meškatom je 26. februara 2008. godine vodila dr Marijane Cep koja rukovodi Odeljenjem za savremenu istoriju i demokratiju fondacije „Hajnrih Bel“ u Berlinu.

³ Izraz koji se uglavnom koristio za nemačku decu školskog uzrasta koja su za vreme Drugog svetskog rata korišćena kao deca vojnici. (Prim. urednika)

U okviru političkih rasprava, ljudi se uglavnom zadovoljavaju tumačenjem da je to bio sukob generacija. Svakako je postojao sukob između mladih ljudi i generacije nacionalsocijalista koji su u mnogim slučajevima bili njihovi roditelji. Neki članovi SDS-a imali su roditelje koji su u prošlosti bili nacisti; drugi su, pak, poticali iz porodica antifašista ili su tvrdili da imaju politički neutralno poreklo. Ako akcenat budemo stavljali isključivo na generacijski sukob, onda će ostala pitanja automatski ostati prikrivena. Zapravo je gotovo nemoguće dati globalnu definiciju „generacije”. Kad bismo samo uzeli u obzir prirodu generacijskog sukoba u Nemačkoj, tada bismo automatski isključili međunarodni karakter događaja o kojima ćemo nešto kasnije govoriti. Naš odnos sa starijim generacijama nikako nije bio odnos sukoba: mi smo veoma cenili naše starije drugove a posebno velike učitelje poput Ernsta Bloha ili Herberta Markuzea, koji je meni bio kao otac. Takođe smo se divili preživelim antifašistima poput Volfganga Abendrota, Vilija Huna ili Frica Lama.

Na kraju krajeva, morate da imate na umu i to da su ljudi iz raznih delova podeljene Nemačke različito posmatrali i doživljavali bitne i sudbonosne istorijske događaje kao što je završetak rata. Odrastao sam u zoni pod sovjetskom okupacijom na periferiji Berlina u Hohen Nojendorfu, koji će kasnije postati deo DDR-a. Bili smo svedoci toga da su svi nacistički nastavnici izbačeni s posla: u periodu nakon maja 1945. godine smo našeg bivšeg nastavnika, koji je nekada nosio smeđu uniformu⁴ i fizički nas kažnjavao, često vidali kako na groblju radi kao baštovan. Raskid s nacionalsocijalizmom tamo je bio mnogo radikalniji nego u zonama pod okupacijom zapadnih sila. Prvo moramo da razumemo te političke razlike, pa tek onda da prionemo na jedno dublje psihološko tumačenje nacionalsocijalizma u svetlu konkretne generacije.

Kakva je bila uloga Hladnog rata?

Za novonastalu državu, Saveznu Republiku Nemačku, integracija sa Zapadom i novo naoružavanje podrazumevali su preuzimanje pa čak i varkršenje nekih većih delova prethodno postojeće države. Integracija u takozvani „slobodni” svet, u koji su između ostalog spadale i zemlje u kojima je vladala fašistička diktatura, poput Španije i Portugalije, dala je jedan potpuno drugačiji prizvuk raspravi o periodu nacizma. Nekadašnji visoki funkcioneri nacističkog ministarstva privrede, optuženi nacistički

⁴ To znači da je bio član NSDAP-a (Nacionalsocijalističke radničke partije Nemačke). (Prim. urednika)

advokati i visoki oficiri Hitlerovog Vermahta bili su rehabilitovani i dovedeni na visoke položaje u novoj državi. Hladni rat, makar što se krupnih segmenata administracije tiče, promovisao je kontinuitet nacističkog režima. Za vreme Adenauerove vladavine svaka analiza nacističke prošlosti istovremeno je podrazumevala i analizu sadašnjosti.

Šta je dovelo do odvajanja SDS-a od SPD-a?

Moglo bi se tvrditi i da se SPD zapravo odvojio od SDS-a. SDS je želeo da i dalje ostane privržen načelima socijaldemokratije koja su pre Godesberga, između ostalog, podrazumevala i marksistički program, temeljnu reorganizaciju privrede i suprotstavljanje naoružavanju Zapadne Nemačke.

Međutim, nadglasali su ih oni članovi rukovodstva SPD-a koji su se zalagali za Zapadnu alijansu, ulazak u NATO i novo naoružavanje i koji su bili spremni da socijalističke ciljeve žrtvuju zarad nove šanse za formiranje nacionalne vlade. Zbog toga se sukob s kritički nastrojenom studentskom strujom nije mogao izbeći. Takođe su postojali neki ljudi poput Herberta Venera čije su ideje o partijskoj disciplini poticale od njihove staljinističke prošlosti. Ti članovi SPD-a želeli su da oprobanim metodama silom zavedu red u pobunjenom savezu studenata. Mada je ideja o tome da unutar SDS-a postoje neke grupice kojima upravlja Istočni Berlin tada služila samo kao izgovor, oni koji su radili u studentskom časopisu „*Konkret*”, zajedno s Klausom Rajnerom Relom, to su kasnije i sami priznali. Mi smo u to vreme samo sumnjali u to. Većina članova SDS-a, među kojima sam i ja radio kao član uredništva nacionalnog glasila *Standpunkt* 1955. godine, podjednako se kritički odnosila prema bivšem DDR-u, Sovjetskom Savezu i obnovi kapitalizma u Zapadnoj Nemačkoj. Štaviše, rukovodstvo partije je toga bilo svesno! Šta je to zapravo značilo, najbolje se može videti na primeru izložbe pod nazivom *Ungesühnte Nazijustiz* koju je postavio član SDS-a Rajnhard Štreker kao rezultat svog istraživanja na temu nacista u pravosudnom sistemu Zapadne Nemačke. Izložba je postavljena novembra 1959. godine uprkos protivljenju Izvršnog odbora SPD-a. Takve stvari koje su izbile na videlo kosile su se s promenom kursa SPD-a, koja je svoj vrhunac doživela 1966. godine formiranjem takozvane „Velike koalicije” zahvaljujući kojoj je bivši nacista Kurt Georg Kizinger postavljen za saveznog kancelara a antifašista Vili Brant za zamenika kancelara.

Razgovori vođeni na konferenciji u Getingenu 1959. godine, čija se pedesetogodišnjica inače obeležava sledeće godine, predstavljali su posled-

nji pokušaj da se pomire zavađeni SPD i SDS. Međutim, to pomirenje bilo je kratkog veka. Početkom 1961. godine izvršni organi partije doneli su odluku kojom je članstvo u SPD-u proglašeno nespojivim s članstvom u SDS-u. Stoga je ta partija osnovala svoju sopstvenu studentsku organizaciju SHB (Socijaldemokratsku uniju fakulteta), koja je nekoliko godina kasnije takođe došla u sukob s partijom.

SDS je uspevao da održi svoju poziciju zahvaljujući pomoći sponzora među kojima su bili i ugledni profesori potput Volfganga Abendrota, Osipa Flehthajma i Hajnca-Joakima Hajdorna – međutim, ti sponzori su takođe isključeni iz SPD-a.

Šta je za SDS značio razlaz sa SPD-om?

Tu se nije radilo samo o politici, već i o budućoj karijeri u partiji koja se obično smešila studentima, političkim aktivistima, tako da upravo zbog te šanse neki od osnivača SHB-a svakako nisu hteli da odu iz partije. Što se mog slučaja tiče, pošto sam prethodno bio predsednik VDS-a, rukovodstvo partije SPD imenovalo me je za člana odbora za politiku prema omladini. Nakon što sam iskazao svoju podršku prema SDS-u, odjednom su prestali da me zovu. Razdvajanje od SPD-a u početku je podrazumevalo gubitak političkog angažmana u uobičajenom smislu te reči mada su se mnogi od nas sve više posvetili obrazovnim aspektima rada saveza studenata. U isto vreme članovi SDS-a posvetili su se intenzivnom teorijskom radu. Kao rezultat tog rada nastala je knjiga pod nazivom *Hochschule in der Demokratie* („Visoko obrazovanje u demokratiji”) koja je definisala teorijsku raspravu o reformi univerziteta početkom šezdesetih godina. Tek sredinom šezdesetih Rudi Dučke i njegovi prijatelji su u SDS uneli jedan novi element aktivizma koji je u početku iritirao mnoge starije i preterano intelektualne drugove. Međutim, značaj koji je SDS imao za studentski pokret može se na pravi način shvatiti tek u kontekstu istorijskih događaja koji se odnose na uspešno razdvajanje od SPD-a.

Rudi Dučke bio je centralna figura SDS-a počev od sredine šezdesetih godina. On i ostali su taj pokret izveli na ulice. Kako biste Vi opisali te nove elemente? Koji su bili bitni uticaji?

SDS je sebe smatrao sastavnim delom Nove levice koja je bila međunarodno orijentisana. U tom smislu je prednjačila engleska leвица sa svojim časopisom *New Left Review* („Kritika nove levice”) i kampanjama uperenim protiv nuklearnog naoružanja. Međutim, posebno je bio važan uti-

caj koji je dopirao iz Sjedinjenih Država. Neki aktivisti poput Miheala Vestera posetili su Sjedinjene Države i tamo se iz prve ruke upoznali s pokretom za zaštitu građanskih prava. Naravno, rat u Vijetnamu doprineo je tome da se prevaziđu razmišljanja koja su se isključivo odnosila na Hladni rat.

Međutim, koreni interesovanja SDS-a za aktuelne međunarodne teme datiraju iz ranijeg perioda. Prve neobične demonstracije koje ja pamtim održane su jula 1961. godine. U pitanju je bila protestna akcija protiv jednog skupa, koji je u američkom Harnak Hausu u Dalemu organizovan povodom dvadesetpetogodišnjice Frankovog puča iz 1936. godine. Tada su naša dva druga (preobučena u odgovarajuću odeću) izigrala majstore i pred okupljenom masom razmotala zastavu Španske Republike. Tom prilikom smo želeli da javno iznesemo kritiku na račun takve vrste druženja između Savezne Republike Nemačke i svetske sile koja ju je štitila, odnosno Sjedinjenih Država, kao i na račun činjenice da Zapadna alijansa podržava diktatorske režime na Iberijskom poluostrvu. Šezdesetih godina bilo je mnogo protestnih akcija koje su posebno bile uperene protiv ličnosti koje su bile simboli kolonijalizma i neokolonijalizma u Africi. U tom smislu, kulminaciju je predstavljao protest organizovan povodom posete persijskog šaha sredinom 1967. godine.

Postojala je kontroverza između Vas i Volfganga Krausara⁵ u pogledu stavova prema nasilju koji su povezani s izrazom *Stadtguerilla* (urbana gerila). Krausar to vidi kao očiglednu privrženost nasilju. Kako Vi to vidite?

U nekim polemičkim člancima Krausar je nedavno odustao od pređašnjih stavova. On je od tada ublažio ozbiljne primedbe koje je naveo u svojoj analizi organizacione studije Dučkea i Krala kako bi ih učinio privlačnijim javnosti. Krausar je pokazao to da se, pri pominjanju *Stadtguerille*, Rudi Dučke uopšte nije zalagao za prenošenje latinoameričkih metoda oružane borbe u Saveznu Republiku Nemačku. Dučke je, kao i svi mi, pokušavao da obezbedi jedan uravnoteženiji i drugačiji pristup informisanju javnosti, što nije bilo tako lako ostvariti s obzirom na monopol koji je Špringerova štampa uživala. Naše aktivnosti vezane za informisanje najuspešnije smo realizovali zahvaljujući metodi malih grupa čije kreativne akcije su doprinele tome da se prekine ćutanje u vezi s ratnim zločinima koje su Amerikanci počinili u Vijetnamu i da se dovedu u

⁵ Nemački aktivista iz 1968. godine. Krausar je danas jedan od najkontroverznijih kritičara nemačkog pokreta iz šezdeset osme. (Prim. urednika)

pitanje tradicionalni konformistički stavovi u bitnim sferama društva kao što su sindikati. Da li je izraz *Stadtguerilla* predstavljao najsrećnije rešenje, pitanje je o kojem bi se čak i danas moglo polemisati. U svakom slučaju, da bismo u potpunosti razumeli pokret protesta, nije dovoljno da se usredsredimo samo na pitanje nasilja.

Kad se osvrnemo unazad, neki od tadašnjih političkih zahteva i programa deluju kao utopija i nešto što nema dodira s realnošću. Kako biste ih Vi danas ocenili? U čemu je po Vašem mišljenju levica pogrešila?

Kritike o tome da smo nerealni su čak i tada na naš račun stizale sa svih strana, a ne samo od zapadnih učesnika u Hladnom ratu. Ideolozi iz DDR-a su na nezavisne socijaliste sa Zapada gledali kao na avanturiste koji nisu uspeli da shvate pravu prirodu odnosa moći. Kao odgovor na to izmišljen je izraz „socijalizam koji stvarno postoji”.

Četrdeset godina kasnije čovek može da se zapita ko je na kraju bio u pravu u vezi s odlukama koje su donete u to vreme. Ikona poput Viliya Branta bila je apsolutno lojalna Sjedinjenim Državama za vreme rata u Vijetnamu, a kao ministar spoljnih poslova on je nastavio da podržava svog portugalskog kolegu za vreme njihovog rata za kolonije. Toga se gotovo niko ne seća. Mi smo svakako imali i neke neobične ideje. Na primer ideja o stvaranju republike veća u Zapadnom Berlinu bila je prilično nerealna. Međutim, tada se činilo da je osnovna politika neslaganja s ratom u Vijetnamu podjednako svrsishodna kao i današnji protest protiv rata u Iraku.

Što se grešaka tiče, postoji jedna ključna stvar oko koje smo se prevarili: mislili smo da SSSR može da se reformiše i da ipak opstane. Upravo zato što smo saznali za Staljinove zločine, mislili smo da će se put ka unapređenju Sovjetskog Saveza otvoriti nakon njihovog obelodanjivanja. Međutim, nismo bili jedini koji su se u tome prevarili. Na primer bilo je pristalica teorije konvergencije (koja je u to doba bila popularna i koju su zastupali mnogi ljudi potpuno drugačiji od nas) koje su smatrale da sovjetska imperija predstavlja jedan održivi sistem. Međutim, nakon što je Sovjetski Savez nestao, čovek može da postavi i pitanje održivosti njegovog pandana – ali to je već sasvim druga tema.

Htela bih da se vratim na činjenicu da se radilo o jednom globalnom događaju. Kakvi su bili uticaji koji su se odrazili na Nemačku?

Već sam pomenuo Sjedinjene Države. Mogli smo mi da izmislimo takozvane „demonstracije u vidu šetnje”, ali smo pored toga jednostavno ko-

pirali većinu američkih vidova protesta – protestne seminare, sedenje u znak protesta itd. Nije nam bilo lako da formulišemo svoj stav prema politici SAD-a. Pripadali smo generaciji kojoj su Amerikanci doneli oslobođenje; američke snage eliminisale su nemački fašizam. Za nas je antiratni pokret u Sjedinjenim Državama bio veoma važan. Taj pokret nam je pružio ne samo političke smernice, već i izvor ogromnog ohrabrenja. Postoje neka zloglasna tumačenja koja iznose otpadnici poput Geca Alija⁶, koji se poigravaju upućujući kritike na račun antiamerikanizma, koji je po njima danas toliko ušao u modu, i na taj način negiraju činjenicu da su upravo svakodnevni izveštaji o užasima koje je SAD činio u Vijetnamu svojevremeno predstavljali odlučujući izvor motivacije iz kojeg smo crpeli svoju snagu. Mi nismo tražili samo neki jeftin izgovor za pobunu.

Kako objašnjavate činjenicu da su ti protesti istovremeno izbili širom sveta, nezavisno od nacionalnih (kako istočnih tako i zapadnih) granica?

Još uvek nemam jasan odgovor na to pitanje. Govori se o tome da su se naoružane grupe, spremne da pribegnu nasilju, formirale isključivo u postfašističkim zemljama poput Nemačke, Italije i Japana, ali se time i dalje ne objašnjavaju mnoge stvari. To pitanje ipak treba analizirati da bi se videlo šta je zapravo na šta uticalo. Nova levica svakako je osetila impuls da se oslobodi obamrlosti Hladnog rata i da se osposobi za akciju. Pored toga, doživeli smo i poslednju fazu borbi protiv kolonijalizma kao i fazu nastanka neokolonijalnih oblika vladavine. Solidarnost s oslobodilačkim pokretima predstavljala je iskru koja nas je podsticala na akciju još od rata u Alžiru. Protesti protiv rata u Vijetnamu okupili su pripadnike raznih pokreta kao što se to jasno videlo na kongresu posvećenom Vijetnamu, koji je u Berlinu održan februara 1968. pre tačno četrdeset godina. Posle tog kongresa Rudi Dučke otputovao je u Prag gde smo se solidarisali s ciljevima reformski orijentisanih komunistički pokret je ugušen avgusta 1968. Mi smo protestovali i tim povodom. Ubrzo posle toga, sve je počelo da se raspada, ali to je opet druga tema.

⁶ Nemački istoričar i bivši aktivista iz šezdeset osme. Baš kao i Krausar, Ali je jedan od najkontroverznijih kritičara nemačkog pokreta iz šezdeset osme. (Prim. urednika)

Bil Neson

APARTHEJD U JUŽNOJ AFRICI 1968. GODINE: NE BAŠ TAKO UOBIČAJENA STVAR

Južna Afrika s kraja šezdesetih često se opisuje kao društvo ekstremnog aparthejda i kao autoritarna, pa čak i policijska država. U mnogim aspektima ta slika deluje ubedljivo. Opsesivna rasna segregacija tada je svako imala najveće razmere i uticala je čak i na one koji ništa nisu primećivali! Godine 1968. južnoafrički Nacionalni savet za slepe najavio je reorganizaciju kako bi obezbedio da belci i oni koji nisu belci ne budu tretirani odvojeno. U isto vreme vladavina Nacionalne partije postala je još oštrija i još više apsolutistička nego ranije. Do početka šezdesetih ugušeno je masovno protivljenje crnaca prema aparthejdu, zabranjen je rad Afričkog nacionalnog kongresa (ANK) i Panafričkog kongresa (PAK) i uvedeni su represivni zakoni u sferi bezbednosti.

Profesor Bil Neson (Bill Nasson) rođen je 1952. godine u Kejptaunu gde je pohađao gimnaziju „Livingston” i bio urednik njenog godišnjeg časopisa „Impact” koji je 1969. godine, na godišnjicu događaja iz šezdeset osme u Evropi, obeležio značaj tih događaja. Bio je jedan od osnivača i članova Nacionalne omladinske akcije krajem šezdesetih, a potom je u Velikoj Britaniji studirao na univerzitetima u Halu, Jorku i Kembridžu. U Velikoj Britaniji se takođe bavio istraživačkim radom i radio kao administrator u jednoj humanitarnoj organizaciji za pomoć izbeglicama. Gostovao je kao profesor na Univerzitetu u Kembridžu, australijskom Nacionalnom univerzitetu, kao i na Univerzitetu Illinois. Dugogodišnji je profesor na Univerzitetu u Kejptaunu.

Osamdesetih godina Bil Neson je bio član Karnegijevog odbora za ispitivanje stepena siromaštava i razvoja u Južnoj Africi i bavio se istraživačkim radom vezanim za usmena predanja pre nego što je počeo da predaje istoriju ekonomije. Od 1991. godine radi na Katedri za istoriju Fakulteta „Kralj Džordž V” Univerziteta u Kejptaunu gde trenutno predaje istoriju. Polje njegovog interesovanja obuhvata istoriju 19. i 20. veka a posebno društveni i kulturni istorijat ratova. Uređivao je publikaciju *The Journal of African History* i priredio brojne druge publikacije među kojima su i: *Education: From Poverty to Liberty* (1991), *Abraham Esau's War* (1991), *The South African War 1899-1902* (1999), *Britannia's Empire* (2004) i *Springboks on the Somme: South Africa in the Great War 1914-1918* (2007). Jedan je od priređivača knjige posvećene istoriji Južne Afrike pod naslovom: *Cambridge History of South Africa*, koja će uskoro biti objavljena u izdanju Univerziteta u Kembridžu.

Doduše, do sredine šezdesetih je unutar Nacionalne partije Afrikanera došlo do podela u pogledu strogosti rasne politike. Oni koji su pripadali prosvetenoj struji („verligte”) zalagali su se za manje reforme u cilju ublažavanja izvesnih aspekata aparthejda, dok se desničarska struja („verkramp”) protivila bilo kakvoj izmeni rasnih zakona. Mada su obe frakcije podržavale dominaciju belaca pod rukovodstvom Afrikanera, konzervativni desničari, takozvani „verkrampes”, blatili su reformiste, takozvane „verligte”, kao nelojalne liberale čije će verovanje u veće lične slobode otvoriti vrata subverzivnom delovanju „komunista”. Međutim, vladajući poređak imao je dovoljno razloga da i dalje bude siguran u sebe. Uostalom, južnoafrička privreda nastavljala je da cveta a uz ubrzanu modernizaciju svoje državne administracije arogantna belačka manjina na vlasti uspevala je da nametne svoju volju i u mnogim drugim sferama života.

Jedna od najvažnijih sfera u tom smislu bila je kontakt s nepoželjnim političkim uticajima iz ostalih krajeva sveta. Tokom ranih šezdesetih godina vlasti su odbile da izdaju dozvolu borcima za ljudska prava, poput Martina Lutera Kinga, da posete Južnu Afriku. Isto tako, oni radikalniji domaći protivnici državne politike, uključujući sveštenike i rukovodioce sportskih klubova, nisu mogli da dobiju pasoše ili su im pasoši bili oduzeti kako ne bi mogli da putuju u inostranstvo. Nekolicini istaknutih kritičara aparthejda pravo da putuju u inostranstvo bilo je uskraćeno 1968. i 1969. godine.

Zapravo, u periodu do kraja šezdesetih država se trudila da Južnu Afriku izoluje od političkih i kulturnih tokova u ostalim krajevima sveta. Da bi to postigla, ona je učvrstila strogu kontrolu nad medijima. Jedan od njenih ciljeva bio je da spreči širenje vesti o suprotstavljanju dominaciji belaca, pogotovo od strane nekih inostranih pokreta protiv aparthejda. Drugi cilj bio je sprečavanje prodiranja radikalnih, bilo liberalnih bilo socijalističkih, ideja koje su dolazile iz evropskih zemalja a koje bi mogle subverzivno da deluju na javno mnjenje južnoafričkog društva. Treći cilj bio je očuvanje konzervativne hrišćanske moralne čistote. Preko Odbora za kontrolu objavljivanja, koji je oformljen 1963. godine, vlast je kontrolisala sadržinu raznih knjiga, periodike, filmova i muzičkih sadržaja kako bi sprečila njihov nemoralni uticaj. Neki od tih sadržaja bili su zabranjeni, i to ne samo oni koji su promovisali vezu između rok muzike, droge i revolucije mladih ili oni koji su napadali hrišćanstvo. Na kraju, iako je kontrolisala sve lokalne radio-stanice, država je odbijala da dozvoli uvođenje bilo kakve vrste televizije. Njen paranoični ministar za PTT, Albert Hercog, izjavio je da bi tada bilo nemoguće sprečiti prikazivanje uvoznih programa sa Zapada.

Oni bi iskvarili visokomoralne hrišćane u Južnoj Africi. U izvesnom smislu, efikasna autoritarna država tada je, po svemu sudeći, kontrolisala ispoljavanje ideja i sprečavala izražavanje protivljenja. Međutim, ta slika ujedno je bila i mnogo složenija, što je dosta uticalo na način na koji su određeni segmenti društva doživeli globalne nemire iz šezdeset osme. Doduše, što se tiče afričke većine, represivne kontrole kretanja i nedostatak zajedničkih političkih i građanskih sloboda podrazumevali su autokratsku vladavinu. Pa ipak, u nekim drugim aspektima taj režim nikada nije bio u potpunosti totalitaran. Tako je vladajuća manjina u Južnoj Africi održavala tradiciju parlamentarne stranke. Izvan parlamenta takođe je tolerisano određeno izražavanje prigovora. Tamo su u okviru tesnih zakonskih ograničenja liberalno orijentisana sveštena lica, akademici, novinari i pravnici ipak mogli da ispolje određenu dozu javne slobode govora i delovanja i da kritikuju i osuđuju rasnu diskriminaciju i nepravdu. U doba najžešćeg aparthejda, kasnih šezdesetih, to je bio veoma mali krug alternativne političke kulture koji je ipak činio jednu važnu i živopisnu sferu u kojoj su mogle da se izraze demokratske ideje.

Izvan toga su postojale i neke druge, marginalne slobodarske snage i tradicije koje su se suprotstavljale strogom sprovođenju konzervativnog konformiteta. S obzirom na svoje tvrdnje o tome da zastupa vrednosti zapadne hrišćanske civilizacije, Južnoafrička Republika ipak nije mogla da upravlja državom isključivo na osnovu samovoljne vladavine. Ona je morala da poštuje osnovne slobode svoje političke zajednice građana bele rase. Tako je, uprkos sve većoj netoleranciji vlasti, krajem šezdesetih Nacionalna unija južnoafričkih studenata, koju su mahom činili belci, podržala organizacioni vid suprotstavljanja aparthejdu na anglofonskim univerzitetima.

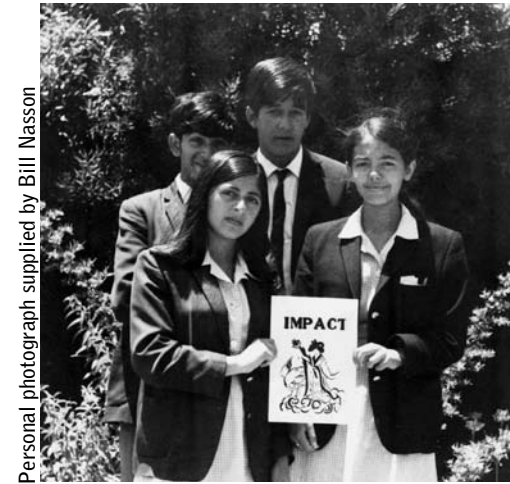
Pored toga, kako je zemlju bilo nemoguće potpuno izolovati od spoljnog sveta, uvek je postojao i poneki mali, sporedni subverzivni uticaj. Savremena rok i pop muzika iz inostranstva stizala je i do Južne Afrike, i to posebno zahvaljujući komercijalnoj radio-stanici „LM” iz Portugalskog Mozambika koja je prenosila zvuke hipijevske „kontrakulture” s muzičkih festivala poput onih u Vudstoku i Altamontu. U malim eksperimentalnim pozorištima u većim gradovima, poput Kejptauna i Johanesburga, izvodila su se dela dramskih pisaca kao što su Bertold Breht i Žan Žene, koja su imala jasno alegorijsko značenje sa asocijacijom na stanje u Južnoj Africi. Grupe pesnika organizovale su seanse na kojima su čitana dela čuvenih engleskih levičarskih pisaca iz 1930-ih godina, poput Stivena Spendera i Džona Kornforda kao i pesnika „bitnika”, predstavnika američke kontrakture, poput Alena Ginzberga i Lorenasa Ferlingetija.

Akadske čitaonice i dalje su u svojim fondovima čuvale dela britanskih marksista, uključujući dela *New Left Review* („Kritika nove levice“) i *Socialist Register* („Socijalistički registar“). Vesti novinske agencije „Rojters“ prenosile su nezavisne lokalne publikacije poput lista *Newscheck*, pa su zahvaljujući tome ljudi bili u toku s dešavanjima u svetu.

Premda je cenzura države do tada već maksimalno pružila svoje pipke, glavni evropski dnevni listovi, nedeljni časopisi i ploče pevača buntovnika poput Boba Dilana i Džoan Baez mogli su da se kupe u prodavnicama. Takođe su mogle da se nabave „Penguinove“ antologije savremene evropske poezije u kojima su objavljene pesme ruskih antistaljinističkih pesnika poput Jevgenija Jevtušenka i Ane Ahmatove, kao i engleski prevodi dela progresivnih nemačkih pisaca poput Hansa Magnusa Encenbergera, Gintera Grasa i Hajnriha Bela. Zahvaljujući stabilnoj nacionalnoj valuti, cena uvoznih izdanja i ploča bila je pristupačna za jednu sićušnu grupu urbanih potrošača.

Iako su belci činili većinu slobodoumnih pojedinaca, anglofonskih liberala ili radikala, među njima je bilo i nekoliko disidenata, mlađih Afrikanera koji su se okrenuli protiv aparthejda i nacionalizma belih kalvinista. Početkom šezdesetih razvio se jedan novi književni pokret poznat kao „Sestigeri“ ili „Generacija šezdesetih“ čiji simboli su bili afrikanerski romanopisci kao što su Etjen le Ru i Žan Rabi, i provokativni pesnici kao Ingrid Jonker i Brejten Brejtenbah. Ova eklektička grupa predstavnika afrikanerske kulture poistovetila se sa svetom koji je imao savremene, svetovne, u rasnom smislu mešovite i seksualno liberalne nazore. U svojim delima su primenjivali eksperimentalne književne tehnike iz Evrope, istraživali kontroverzne teme i dovodili u pitanje konvencionalne stereotipe aparthejda koji su pripadali Afrikanerima i njihovoj istoriji. Iako su vlasti zabranile neka od njih, ova maštovita književna dela pružala su jednu alternativnu, savremenu predstavu o Afrikanerima, koja se veoma razlikovala od ugnjetavačke slike ostarelog političkog i kulturnog rukovodstva u Pretoriji. Čak i za ovu neugnjetavanu manjinu je ideja o alternativni koju je Zapad nudio sve više predstavljala kreativno utočište od čvrste vladavine afrikanerskog nacionalizma koji ju je gušio.

Do kraja šezdesetih je ta grupa Južnoafrikanaca, nekonformista i protivnika aparthejda, počela da gaji snažno interesovanje prema nadama, idealima, energiji i gnevu raznih građanskih pokreta iz inostranstva. Oni su obitavali u političkom i književnom svetu malotiražnih listova, studentskih udruženja, profesorskih mesta na fakultetima, debatnih klubova, univerzitetskih foruma i bibliotečkih krugova. Tu je počivao dijalog

Učenici srednje škole „Livingston“ u Kejptaunu, koji drže primerak svog časopisa *Impact* iz februara 1969. u kojem veličaju pobunu iz 1968. Autor, koji je tada bio sedamnaestogodišnjak, stoji pozadi s desne strane

internacionalizma, kao i goruće interesovanje za pitanja koja su stvarala otpor prema vladajućem establišmentu stranih, zapadnih država a posebno onih vlada koje su smatrali pristalicama aparthejda u Južnoj Africi. Postojalo je neprijateljstvo prema SAD-u zbog rata u Vijetnamu, kao i zbog krize građanskih prava u Americi. Godine 1967. oštro je kritikovana i Velika Britanija zbog toga što nije uvela žešće sankcije Južnoj Rodeziji, kojom su vladali belci a koja je nelegalno proglasila nezavisnost, kao i zbog toga što nije izvršila pritisak na Južnu Afriku da prestane da podržava rasistički režim svog suseda.

Te iste godine je kontinentalna Evropa ponovo postala meta kritike. U listu *The Educational Journal*, koji je objavljivao Južnoafrički savez trokističkih učitelja, upućen je poziv na solidarnost s grčkim narodom u njegovoj borbi protiv fašizma, nakon tamošnjeg vojnog puča koji je izvršen aprila 1967. godine. Kako je aparthejd opisivan kao jedan oblik fašizma, za progresivne Južnoafrikance bilo je normalno da se solidarišu sa svojim potlačenim saborcima u Grčkoj. Mišljenje levičara takođe je bilo podstaknuto izbijanjem kineske Kulturne revolucije a intelektualci i razni komentatori punili su sale i manje slušaonice kako bi raspravljali o maoizmu i njegovom uticaju na razne oslobodilačke borbe. Međutim, bez obzira na to što je do 1968. godine Južna Afrika već bila dobro zabrazdila u izolaciju od spoljnog sveta, postojanje radikalnih političkih snaga negde tamo daleko ipak je bilo dovoljno stvarno i nimalo nepoznato za neke od njenih obrazovanih stanovnika.

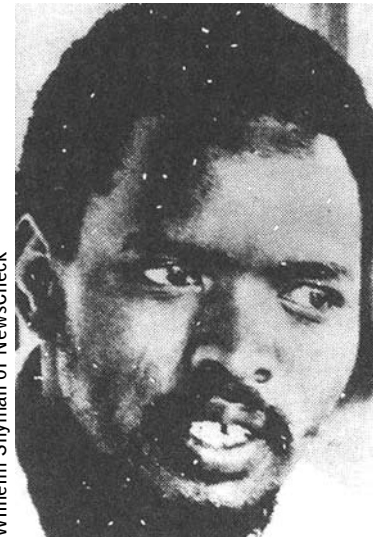
Prema tome, kad su događaji iz šezdeset osme doprili do svesti južnoafričkog društva, u njemu su već postojali skriveni prostori za političko i

kulturno uključivanje u šire raspoloženje koje je vladalo šezdesetih godina. Pa ipak, što se tiče dramatične atmosfere nekih događaja poput Praškog proleća i sovjetske invazije, neobično je bilo to što građani Južne Afrike taj opšti talas protesta i otpora nisu imali priliku da dožive putem uzbudljivog medija pokretnih slika i zvuka. Za razliku od njih, televizijski gledaoci u Južnoj Rodeziji i Zambiji bili su u prilici da prate vesti uživo sa studentskih nemira u Parizu kao i sa masovnih demonstracija protiv rata u Vijetnamu, koje su tokom oktobra meseca bile održane na londonskom trgu Grovenor. Pošto im je Nacionalna partija i dalje uskraćivala mogućnost da imaju televiziju, retko koji Južnoafrikanac je ikada u životu i video televizor, a kamoli bio u prilici da gleda vesti.

Umesto toga je militantni trenutak iz šezdeset osme bio dočaran ili putem radija ili putem štampanih medija. Što se tiče radija i servisa tekućih vesti Južnoafričke radiodifuzne korporacije, iz nemira u svetu mogla je da se izvuče otrežnjujuća pouka. Vođena čvrstom rukom premijera B.J. Forstera i moćnog ministra odbrane P.V. Bota, zemlja je uspela da sačuva mir i stabilnost kao i da ostane bezbedna uprkos delovanju subverzivnih komunističkih i liberalnih podstrekivača koji su narušavali javni red i mir na ulicama Pariza, Berlina i Londona. Zakon o uvođenju vojne obaveze za sve mladiće bele rase, koji je bio donet prethodne godine, uneo je disciplinu i poštovanje reda i zakona.

Slično tome, provladini listovi poput *Die Burgera* i *Die Beelda* upoređivali su još uvek mirnu situaciju u Južnoj Africi s javnim haosom u liberalnim zapadnim demokratijama. Tamo je previše slobode i previše prava omogućilo pacifistima, anarhistima, revolucionarima, marksistima, drogiranim hipicima i ostalim izgrednicima da ugrožavaju javni red i mir, kao i moralne norme. Danijel Kon-Bendit i Rudi Dučke su, po njihovom mišljenju, bili podivljali radikali na koje je trebalo budnije motriti i strpati ih u zatvor umesto što im je dat publicitet koji su u tom trenutku uživali u evropskim medijima. Vlast u Pretoriji imala je sreće što su njene službe bezbednosti i njena policija znale kako da održe neprekidnu budnost, čime su obezbedile da zemlja ostane netaknuta revolucionarnom anarhijom iz šezdeset osme.

Tu je bilo i pitanje samog komunizma. Do 1968. godine Ministarstvo spoljnih poslova u Pretoriji već je imalo višegodišnje iskustvo izlaska na kraj s izazovima nastalim usled promena u svetskom poretku. Kako je izvršena dekolonizacija afričkih zemalja tropskog pojasa koje su potom stekle nezavisnost, Nacionalna partija je svoju plemensku, otadžbinsku ili bantustansku politiku poistovećivala s procesom davanja političkih

Reproduced by kind personal permission of Wilhelm Snyman of NewsCheck

Stiv Biko, studentski vođa crnačkog pokreta osveščivanja, list NewsCheck, decembra 1968.

sloboda Afrikancima. Počev od plemena Xhosa, 1963. godine su etničke grupe dobile ograničeni oblik samoupravljanja. H.F. Fervurd, predsednik vlade i kreator sistema odvojenog razvoja, obavestio je britansku javnost da će, zahvaljujući tome, Južna Afrika obezbediti mir, prosperitet i pravdu za sve. Rasprostranjene masovne demonstracije i protestni marševi iz šezdeset osme sada su međunarodnoj propagandi Južne Afrike dali još snažnijeg povoda da promoviše pozitivan nacionalni imidž. S obzirom na atmosferu nespokojstva i strahovanja od Hladnog rata, koja je mučila Evropljane i Amerikanace, događaji iz šezdeset osme su za vlasti u Južnoj Africi zapravo stigli kao poručeni.

Prema argumentaciji onih koji su vladali Južnom Afrikom, brutalno rusko ugnjetavanje reformi u Čehoslovačkoj odslikavalo je ratobornu prirodu sovjetskog komunizma i ukazivalo na opasnost od bilo kakvog petljanja sa Moskvom. Takođe se govorilo da ruski agenti diriguju ili čak manipulišu građanskim protestima u zapadnoj Evropi. Govorilo se i to da su mladi ljudi koji su se zalagali za razoružanje i mir, slavili „decu cveća” i promovisali parolu: „Vodite ljubav, a ne rat!” zalučeni, pijani i slepi pred mračnom realnošću Hladnog rata. Po južnoafričkoj vlasti, cilj Moskve bio je da ostvari prevlast u Evropi, a potom zagospodari i celim svetom.

Tu je Južna Afrika bila na poznatom terenu. Uostalom, događaje slične onima iz šezdeset osme ona je na svojoj koži već osetila 1960. godine kada se suočila s krizom koja je izbila zbog otvaranja vatre na demonstrante Afrikance u Šarpvilu, nakon čega su usledili štrajkovi, masovne demonstracije i uvođenje vanrednog stanja. Za taj ustanak navodno su

bili odgovorni komunisti. Sada je bilo najvažnije da zemlja istraje kao snažan član globalnog saveza za borbu protiv komunista i da se postara da ne postane žrtva preteće infiltracije levičara. Dok su se francuske vlasti borile da ulice Pariza očiste od komunista u redovima studenata i radnika, Južna Afrika mirno je istrajavala kao sređena, civilizovana i nezamenljiva članica „Slobodnog sveta” u svojoj nepopustljivoj borbi protiv međunarodnog komunizma.

Takvi stavovi svakako nisu bili jedini bitni stavovi iz 1968. godine. Malobrojne novine koje su otvoreno podržavale crnačku borbu protiv aparthejda do tada su gotovo već bile zabranjene ili je policija neprestano maltretirala njihove kreatore. Uprkos tome, popularni periodični časopisi iz Johanesburga, namenjeni afričkim čitaocima, poput *Druma* i *Golden City Posta* prenosili su stavove u kojima je isticano da crncima iz Južne Afrike ne treba buntovna američka folk muzika ili ulične barikade francuskih studenata da ih inspirišu na gnev zbog aparthejda.

Međutim, vrlo je upečatljivo to što su se krizom šezdeset osme najviše bavile glavne novine koje su izlazile na engleskom jeziku i koje su, u tom periodu, imale široke, liberalne nazore, a ipak su i dalje bile neverovatno slobodne. Ta kriza je takođe bila tema ilustrovanih nedeljnih revija i drugih periodičnih časopisa poput *Newschecka* koji su prenosili slike i vesti preuzete od „Rojtersa” i drugih novinskih agencija. Stavovi i uverenja koji su odatle poticali nisu toliko direktno osuđivali karakter masovne militantnosti i destruktivnosti protesta. Pre se radilo o izvesnom šoku i uznemirenosti time kako su vodeće zapadnoevropske demokratije tako brzo skliznule u nestabilnost i kaos nakon toliko srećnih godina napretka i prosperiteta. Za bogatije belce uljuljkane predstave o raskošnim čarima stare Evrope bile su žestoko poljuljane. Pre ovih događaja, Pariz ili Rim su za njih bili romantični, večni gradovi, prestonice urbane elegancije, umetnosti i mode. Bogatiji Južnoafrikanci koje je privlačio kontinentalni deo Evrope su luksuzne godišnje odmomore šezdesetih godina uglavnom provodili u Francuskoj i Italiji ili krstareći Rajnom.

Pošto im Evropa odjednom više nije delovala tako primamljivo, mnogi su otkazali svoja putovanja 1968. godine ili ona planirana za 1969. godinu. Zašto rizikovati kad je na potezu između marseljske luke i pariskog aerodroma „Orli” ili Luvra stajao Danijel Kon-Bendit sa svojom pobunjenom armijom militantnih francuskih studenata? Isto tako, što se Italije tiče, prefinjeni ukus espresso kafe i zujanje vespi u Rimu izgubili su svoju čar i pokvareni su bezakonjem i militantnim ponašanjem radnika automobilske industrije i ostalih fabrika u Milanu i Torinu. Kako je jedan šokirani dopi-

snik lista *Cape Argus* iz Kejptauna izjavio avgusta 1968, neshvatljivo je zbog čega toliki ljudi u Evropi protestuju tako nasilno i tako strasno. A da stvar bude još gora, postavljalo se pitanje gde će se sve to na kraju završiti.

S druge strane, Južna Afrika je imala sreće, zaključio je drugi dopisnik. Ona je imala svoj Zakon o sprečavanju terorizma iz 1967. godine kojim je bila osigurana bezbednost njenih građana. To je bio još jedan represivni južnoafrički zakon koji je imao jedinstveno, šire značenje. Svako za koga bi se posumnjalo da „izaziva osećanje neprijateljstva između belaca i onih koji nisu belci” ili da „bruka državu i njene poslove” mogao je da završi u zatvoru bez ikakvog sudskog postupka. Gotovo da nema nikakve sumnje da je postojanje takvih mera umnogome odvrtilo lokalne studentske vođe iz Nacionalne unije južnoafričkih studenata i drugih pokreta da pristupe javnom udruživanju pod „zapaljivim” parolama evropske generacije iz šezdeset osme.

Kako god da je šezdeset osma uticala na jačanje lokalne političke svesti, to nije dovelo do toga da nezadovoljni južnoafrički studenti ili radnici izađu na ulice i mobilišu se u cilju borbe za transformaciju društva. Međutim, u nekim drugim aspektima šezdesete godine ipak su predstavljale vitalan period konsolidacije alternativne političke kulture.

Doduše, u njihovom odgovoru na globalne političke uticaje nije bilo ničeg masovnog, pa ni direktnog. Priroda tog odgovora više je bila tiha, nesigurna, često simbolična i nadasve oprezna, imajući u vidu domaću realnost i nametnuta ograničenja u pogledu izražavanja političkih stavova. Evo jednog primera: krajem 1968. bi učenike srednjih škola za obojene u Kejptaunu, kad bi ujutro došli na nastavu, dočekale parole „Oslobodite Mandelu!” i „Jedan čovek, jedan glas!” na zidovima. Krajnje pojednostavljeno rečeno, nadahnutost događajima iz šezdeset osme na najbolji način se može utvrditi analizom onoga što se dešavalo u pozadini.

A šta se to zapravo dešavalo? Nekim mladim ljudima koji su to sebi mogli da priušte ukazala se šansa da odu iz Južne Afrike i da radikalne školske i akademske teorije otkriju u Velikoj Britaniji, Francuskoj i Zapadnoj Nemačkoj. Jedan od takvih primera je Džeremi Kronin koji je 1969. godine otišao da studira na Sorboni. On se u Južnu Afriku vratio kao marksista i danas je zamenik generalnog sekretara tamošnje Komunističke partije. Drugi su se, pak, odlučili za proučavanje stanja u nerazvijenom Trećem svetu na radikalno nastrojenim britanskim univerzitetima, poput onoga u Saseksu, ili marksističkih tumačenja južnoafričke istorije na Londonskom univerzitetu. Druga vrsta generacijskog iskustva

sticana je u gimnaziji u Kejptaunu gde su učenici starijih razreda izdavali godišnji časopis u kojem su veličali kulturu mladih buntovnika i gerilske bitke iz Trećeg sveta. U tom časopisu, koji se zvao *Impact* („Utjecaj“) i koji je počeo da izlazi početkom 1969, objavljivane su izreke takvih antiburžoaskih ikona kao što su Žan-Pol Sartr, Herbert Markuze i Če Gevara. U njemu su takođe objavljeni čuvena izjava ljubavi prema „Revoluciji“ Danijela Kon-Bendita i poziv vođe nemačkih studenata, Rudija Dučkea, na dugi pohod na institucije koje su ih tlačile.

Posebno za one prosperitetnije a opet otuđene mlade Južnoafrikance nemirnog duha, koji su uglavnom, ali ne i isključivo, bili belci koji su govorili engleskim jezikom, obrisi novog sveta „preko bare“ bili su definisani zahvaljujući mladima i njihovim impulsima. Popularne forme masovne kulture s neverovatnom lakoćom su prevazilazile nacionalne granice. Tadašnje ploče, poster, način odevanja i frizure koje su se nosile doprineli su nastajanju jednog prepoznatljivog, urbanog stila u Južnoj Africi koja je postala istureni punkt odnosno tržište za transnacionalnu kulturu neposlušne evropske omladine. Do kraja šezdesetih je slušanje britanske ili američke rok i savremene folk muzike, pogotovo protestnih pesama kao što su „Universal Soldier“ i „Blowin' in the Wind“, bilo maltene ravno slušanju prokrijumčarenih snimaka beseda Martina Lutera Kinga. Te ploče su, takoreći, predstavljale izraz protesta onih koji su ih slušali.

Isto tako, nije se radilo samo o slušanju ploča. Za neke srednjoškolce postojala je i Nacionalna omladinska akcija, rasno-mešoviti pokret koji se nije bavio isključivo pitanjima obrazovanja, poput pitanja zašto država nije obezbedila udžbenike i za škole koje su pohađali Afrikanci, već i pitanjima koja su se odnosila na građanske slobode, uz održavanje tih, javnih protesta zbog zatvaranja ljudi bez prethodnog suđenja, kao i sastavljanje peticija podrške u vezi s pravima i kampanjama za jednake uslove obrazovanja. Mnogo trajniji nacionalni značaj imala je istovremena pojava crnačkih pokreta osveščivanja čijim redovima su pristupili nezadovoljni crni studenti univerziteta koji su se tokom 1968. i 1969. godine ocepili od liberalne Nacionalne unije južnoafričkih studenata.

Predvođen samouverenim i elokventnim Stivom Bikom, crnački pokret osveščivanja odbio je saradnju s belčkim organizacijama protiv aparthejda, navodeći kao razlog za to činjenicu da belci nisu u stanju da se kompletno poistovete s osećanjem kako je to biti ugnjetavan, pa stoga ne mogu skroz ni da osećaju potrebu za potpunom emancipacijom. U taktičkom smislu, snažan akcenat stavljen je na udruživanje obojenih Afrikanaca i Indijaca u Južnoj Africi koji bi se, na osnovu crne boje kože, uje-

dinili u borbi protiv ugnjetavanja od strane aparthejda. Crnački pokret je ojačao zahvaljujući stvaranju mreže udruženja za samopomoć, kao i društvenih i kulturnih udruženja, a jula 1969. godine osnovana je i Južnoafrička studentska organizacija čiji je prvi predsednik bio Biko.

Zanimljivo je to da je država u ovom periodu bila tolerantna prema crnačkom pokretu. Uostalom, njeno insistiranje na rasnom separatizmu i oslanjanju na sopstvenu kulturu nije nužno predstavljalo pretnju ideologiji aparthejda. Pa ipak, iza Bikovog zahteva za većom autonomijom crnaca i potvdom nezavisnosti krio se presudni, radikalni uticaj iz šezdesetih godina. U ovom slučaju, inspiracija za taj pokret nije potekla iz Evrope, već od crnačkog pokreta za građanska prava u SAD-u, oličenog u „Crnim panterima“ i žestokim borcima za crnačka prava poput Hjuija Njutona, Anđele Dejvis i Bobija Sila.

Crnački pokret proširio je svoje ideje kroz različite zajednice, uveravajući svoje pristalice da crnci jedino sopstvenim snagama mogu da okončaju rasno ugnjetavanje. U isto vreme, organizacije poput Studentskog hrišćanskog pokreta, Univerzitetskog hrišćanskog pokreta teologije oslobođenja i grupe srednjoškolaca - Pokreta južnoafričkih učenika, nisu uspele da dopru izvan granica obrazovnih ustanova i okupe mase u jedan organizovani pokret otpora. Bez obzira na to, njihovi mladi aktivisti ipak su imali značajnu ulogu u procesu osveščivanja i uobličavanja političke kulture mentalnog otpora. Da razjasnimo, iako crnački pokret nije podrazumevao protestne marševe, sedenje u znak protesta i zauzimanje institucija, on je kroz svoju intelektualnu borbu protiv aparthejda ipak pokazao da se otvoreni otpor crnaca ponovo vratio na scenu i to po prvi put od zabrane delovanja ANK-a i PAK-a.

Pored toga, crnački pokret s kraja šezdesetih ostavio je jedno značajno, dugoročno nasleđe u gradskim područjima koja su bila naseljena Afrikancima. Njegova militantna kultura uspostavila je svoje uticajno prisustvo u mnogim srednjim školama u gradskim sredinama. Dve takve srednje škole u Sovetu, „Moris Ajzakson“ i „Naledi“, postaće poznati centri pobune učenika 1976. godine. Upravo tada je talas masovnih protesta iz šezdeset osme napokon stigao u Južnu Afriku, bez obzira što se to desilo s više godina zakašnjenja. Premda crnački pokret danas predstavlja tek jedan minorni element političkog života, on je ipak ostao sastavni deo južnoafričke politike i kulture.

Uzeti zajedno, svi ovi događaji slikovito ukazuju na činjenicu da u dalekoj Južnoj Africi uticaj šezdeset osme nije doveo do stvaranja masovnih

narodnih pokreta. Isto tako zemlja nije mogla da izbegne nešto u šta je sama investirala, kapital otpora. On je postojao uz inspirativnu retoriku u duhu i mislima radikalno nastrojenih učenih ljudi, kao i u sferi književnosti i muzike. Time se podrazumevalo da je imao ulogu i u rušenju zidova duhovnog aparthejda i pospešivanju uspostavljenih tradicija narodnog protivljenja. U okviru svake istorijske perspektive takođe valja zapamtiti da su u ne tako davnoj prošlosti Južne Afrike nezadovoljni učenici i studenti remetili funkcionisanje obrazovnih ustanova i struktura. Pedesetih godina su afrički učenici i studenti iz internata i viših stručnih škola u Istočnom Kejpu učestvovali u neredima i okupaciji tih škola, buneći se protiv prenapučenosti i lošeg kvaliteta obroka.

Kako se Južna Afrika polako približavala vlastitijoj krizi, izazvanoj masovnim štrajkovima radnika 1973. godine, i pobuni učenika iz Soveta 1976. godine, globalni uticaj alternativne kulture prava i mišljenja odigrao je izvesnu ulogu u sporom procesu promene društva. Oni koji su naginjali ka levcici bili su duboko fascinirani revolucionarnom romantikom demonstracija na univerzitetima i ispred fabrika gde su promovisane parole poput ove: „Državu treba rušiti, a ne menjati!”. Te reči su itekako uticale na ljude koje je ugnjetavala moćna država.

Činjenica da se o događajima iz šezdeset osme moglo javno raspravljati u okviru obrazovnih arena i debata ukazuje na to da južnoafričko društvo sebe ipak nije smatralo potpuno neslobodnim. Unutar svojih ostrva kritičkog preispitivanja i neslaganja, učesnici u ovakvim raspravama mogli su do mile volje da govore, iznose argumente i međusobno komuniciraju. Istini za volju, telefoni su prisluškiivani 1968. godine. Međutim, praćenje od strane represivnog režima postojalo je paralelno s raznim vrstama otvorene komunikacije, zahvaljujući kojoj je zemlja ostala sastavni deo kulture internacionalizma, kao i globalne Nove levice. Međutim, nisu svi njeni izrazi uspeli da ostave traga. Pitanja vezana za ekologiju i zaštitu životne sredine tada još uvek nisu bila uvrštena u program nijednog pokreta, baš kao ni pitanja vezana za pacifizam i prigovor savesti u pogledu služenja vojnog roka. Međutim, u kasnijim godinama će ta pitanja takođe postati sastavni deo „narodnog fronta” za borbu protiv aparthejda. U tom smislu neke od namera iz šezdeset osme i dalje će biti sastavni deo bitaka u Južnoj Africi, ne gubeći nadu da će uspeli da dođu do oslobođenja.

* Zahvaljujem se Keren Ben-Zeev na dragocenim komentarima u vezi s prethodnom, radnom verzijom ovog eseja.

Nebojša Popov

BEOGRADSKI JUN 1968. GODINE

Mašta je važnija od znanja.

Albert Ajnštajn

Pretpostavljajući da ponešto znamo o „pariskom maju“, zapitajmo se šta znamo o „beogradskom junu“ 1968. godine?

Za očekivati je da sećanje učesnika, sada u poodmaklim godinama, na jedan događaj od pre četrdeset godina bude sentimentalno, makar kao „žal za mladošću“. Mogućno je i precenjivanje toga događaja, i sebe u njemu, pa i vajkanje nad propuštenim prilikama da se uradi nešto važno. Nije isključen ni gnev zbog njegovog zaborava, potcenjivanja ili neistinitog prikazivanja. Nadam se da svemu tome mogu odoleti. Poziv sociologa mi nalaže analitički pristup.

Ovo moje sećanje oslanja se na rezultate istraživanja, započetog u vreme samog događaja i produženog desetak godina potom, koje sam izložio u knjizi *Društveni sukobi - izazov sociologiji*. Ona je 1983. godine, tik pred izlazak iz štampe, sudski zabranjena zbog, kako je rečeno u presudi, opasnosti da može „uznemiriti javnost”. Takva opasnost je toliko naglašena da je naloženo da se knjiga izreže vertikalno kako nijedan redak ne bi mogao da se pročita.

Mada u svetu postoji gotovo nepregledna biblioteka knjiga o događajima iz 1968. godine, ovdašnja vlast je sputavala i onemogućavala istraživanja (dabome, ne samo moja) tadašnjih zbivanja u Jugoslaviji, držeći je

Nebojša Popov (1939) diplomirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu. Doktorirao je sa tezom *Društveni sukobi i promene strukture savremenog jugoslovenskog društva* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1976).

Radio je kao stručni saradnik na marksističkom obrazovanju radnika i kao asistent na Katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Sada radi u Centru za filozofiju i društvenu teoriju Instituta društvenih nauka kao viši naučni saradnik. Bio je sekretar redakcije internacionalnog izdanja časopisa *Praxis*. Učestvovao je u radu Korčulanske letnje škole.

Dosad je objavio: *Partija (SKJ), vlast i samoupravljanje* (1966), *Društveni sukobi - izazov sociologiji* (1983), *Contra fatum* (1989), *Kriza međuratnog jugoslovenskog društva* (1989), *Jugoslavija pod naponom promena* (1990), *Srpski populizam* (1993), *Republikanac* (1994).

„mimo sveta” kao „najbolji od svih svetova”. „Samoupravni socijalizam” bio je superioran i nad kapitalizmom i nad „realnim socijalizmom”. To je dugo bila tabu-tema. I za neke inače kritički usmerene krugove u svetu, to što se neko „buni” u Jugoslaviji izgledalo je apsurdno i bezvredno za proučavanje. Pišem, dakle, ove retke na osnovu znanja stečenog istraživanjem, ne samo vlastitim i ne kao uvređena žrtva cenzure ili nepravredno zapostavljeni autor.

Pre nego što sažeto prikažem šta se 1968. događalo u Beogradu (i s tim u vezi u Jugoslaviji), podsetio bih čitaoca da su mnoga istraživanja pokazala da studentski pokreti kao „planetarna pojava” u bezmalo svim većim univerzitetskim centrima sveta - od Njujorka i Pariza, preko Varšave i Beograda, do Kaira i Tokija - imaju mnoge zajedničke karakteristike. Svugde je izražena težnja za razmicanjem granica slobode mišljenja, izražavanja i komuniciranja, za afirmacijom akademskih sloboda i autonomije ustanova kulture, protiv represivne produktivističke ideologije, autoritarne i totalitarne vlasti, a naročito protiv nasilja čija je tadašnja paradigma bio rat u Vijetnamu, uz viziju drukčijeg, čovečnijeg sveta u kojem bi svaka jedinka mogla da razvije i ostvari svoje umne i čulne potencijale. Svaka od ovih zajedničkih komponenti imala je i lokalne osobenosti, uslovljene razvijenošću kulture, datim političkim poretom, vizijama promena u konkretnom „kontekstu” i u zavisnosti od raznih oblika nasilja.

Kao i svugde u svetu, i događaji u Beogradu imali su konkretan povod, složen tok zbivanja, neposredan ishod i oblikovali su razne vidove promena.

Incident – sukob – pokret

Povod za sve dublje sukobe u „beogradskom junu” bio je incident koji se 2. juna desio na jednoj priredbi u Domu kulture na Novom Beogradu, namenjenoj brigadirima omladinske radne akcije. Na priredbu su, nepozvani, hteli da uđu studenti iz obližnjeg Studentskog grada gde ih u vreme ispita boravi 7-8 hiljada. Intervenisala je policija uz pomoć vatrogasaca. Snage režima su rasterivale studente, a oni su pružili otpor i usred noći krenuli ka centru Beograda, udaljenom oko 10 kilometara, gde se nalazi Univerzitet. Policija ih je zaustavila pred podvožnjakom ispod železničke pruge na putu ka Beogradu i rasterala upotrebom vatrenog oružja.

Puno je pretučenih i ranjenih. U rano jutro 3. juna zvanični mediji žigošu studente kao huligane sklone nasilju. Neposredno potom u Studentskom

Tomislav Peternek

„Sloboda štampe i demokratija!” „Zaustavite ubijanje!”.
Demonstracije u Beogradu, juna 1968.

gradu se formira studentsko vođstvo koje protestuje protiv fizičkog i verbalnog nasilja režima. Oko podne studenti opet kreću ka Beogradu, policija ih ponovo zaustavlja kod istog podvožnjaka i još brutalnijom silom ih rasteruje. Ranjeno je ili premlaćeno više od stotinu studentkinja/studentata i poneki profesor. Vesti o tome stižu do fakulteta Beogradskog univerziteta koji broji oko 5000 profesora i saradnika i oko 50000 studenata.

Popodne istoga dana Savet univerziteta, u kojem se nalaze i predstavnici vlasti, u znak protesta zbog brutalnog nasilja proglašava sedmodnevni protestni štrajk Beogradskog univerziteta i zahteva od nadležnih organa vlasti da utvrde odgovornost za primenjeno nasilje i primene odgovarajuće sankcije.

Raste vrevu u gradu. U večernjim satima pred zgradom Rektorata, gde se nalazi i Filozofski fakultet, okuplja se više hiljada građana. Nižu se protestni govori, sve glasnjiji su i zahtevi za raspisivanje slobodnih izbora.

Vlast zabranjuje ulične demonstracije i sprečava okupljanje na javnim mestima. Studenti i profesori se uz podršku fakultetske samouprave zatvaraju na fakultetima. Formiraju se akcioni odbori na svim fakultetima, zajednički za čitav Univerzitet. Održavaju se politički skupovi na kojima se komentarišu informacije o tekućim događajima i sve oštrije kritikuje ponašanje vlasti. Naporedo se održavaju i dinamične debate o

razmerama i uzrocima sukoba, o idejama i ciljevima nastajućeg pokreta. Štampaju se bilteni i vanredna izdanja lista *Student* (i u više desetina hiljada primeraka) koja su naizmenično zabranjivana i oslobođana.

Fakulteti su opkoljeni policijom. Spolja ulaze kontroliše policija a iznutra studentska straža. Sve teže su komunikacije s okruženjem (prekidaju se telefonske veze i struja). Građani podržavaju studente, moralno i materijalno (hranom, pićem, novcem). Ipak, blokadu probijaju razni bilteni, leci, usmene informacije... Ponešto objavljuju i zvanični mediji.

Kroz višednevnu dinamičnu danonoćnu aktivnost, političku i intelektualnu, na javnim skupovima i teorijskim debatama nastaje životna zajednica mladih ljudi i studentski pokret. U središtu pažnje je nasilje - fizičko i propagandno. Zahteva se neodložno utvrđivanje odgovornosti urednika najmoćnijih medija i šefova policije i preduzimanje odgovarajućih sankcija. Oštrica ovog zahteva vremenom splašnja. Posle žučne polemike i sukoba unutar samog studentskog pokreta, većinom glasova je odlučeno da se izostavi zahtev za smenjivanje glavnih vinovnika nasilja kao uslov za okončanje štrajka.

Svih dana štrajka rasplamsava se kritika režima, birokratije, društvene nejednakosti, nezaposlenosti i rastućeg siromaštva. Nastaje programska platforma pokreta. Na stotine profesora, gostujućih književnika, glumaca, muzičara i na hiljade studenata, od kojih mnogi prvi put javno govore, zastupa različite ideje, mahom iz tradicije humanizma, liberalizma i socijalizma. Izlažu se različite vizije promena strukture društva i uređenja države. Preovlađuju ideje nove levice i kontrakulture. U spektru najšireg pluralizma izražavaju se i dogmatske ideje i militantni stavovi, od davnašnjeg jakobinizma do novijeg maoizma. Uglavnom se potencira jaz između proklamovanog i realizovanog socijalizma. Zahteva se usklađivanje normativnog - demokratskog i samoupravnog - i faktičkog poretka, zasnovanog na monopolu vlasti jedine legalne političke partije (KPJ/SKJ).

Solidarnost s beogradskim kolegama širila se bezmalo po svim jugoslovenskim univerzitetima. Više dana traju javni politički skupovi i debatne tribine u Sarajevu, Zagrebu, Ljubljani... Svugde se najžešće osuđuje nasilje i kritikuje monopolistički režim vlasti i izlažu vizije demokratskih promena. Ponegde, već u junu, dolazi i do polarizacije; naspram pokreta levice pomalja se kontrapokret, najprimetnije u Zagrebu a u jesen i u Prištini, o čemu će dalje biti nešto više reči.

Odgovarajući na zamah studentskog pokreta režim pojačava represiju. Odbija svaki dijalog o karakteru poretka i neophodnosti promena. Kriti-

Tomislav Peternek

ku denuncira kao neprijateljski stav prema „samoupravnom socijalizmu” i to na veoma širokoj skali „neprijatelja svih boja”. Tobaže razume i podržava „sadržaj studentskih zahteva”, ali osuđuje „metod” - demonstracije i samoorganizovanje u autonoman pokret. Uz otpor raznih zvaničnih organa vlasti, primetno je i delovanje paralelnih (paradržavnih) struktura vlasti - raznih „štabova” - za obračun sa studentskim pokretom. Na razne načine infiltriraju svoje kadrove da rasturaju pokret iznutra. Primetni su i znaci paranoje. U studentskom pokretu se sluti revolucionarna smena vlasti a najtvrdi branioci režima vele: „Ova vlast je krvlju osvojena, bez krvi se ne predaje”.

Usred zaoštavanja sukoba raste neizvesnost ishoda - demokratskim raspletom ili novim talasom nasilja; pominje se i vojni udar. Privremeni rasplet odigrao se, međutim, na „treći način”. Na isteku sedmog dana štrajka Beogradskog Univerziteta (BU) 9. juna Josip Broz Tito (predsednik partije i države i vrhovni komandant) održao je govor preko državne televizije i, neočekivano i za njegove najbliže pristalice, podržao „90% studenata” i njihovih zahteva, tvrdeći da i on želi da se reše „gorući problemi” te da će to vlast neodložno učiniti, a da oni mogu da se razidu i prionu na ispite. Kao u opereti, klimaks uzbuđenja je naglo splasnulo. Mnogim studentima i profesorima koji su poverovali rečima „s najvišeg mesta” laknulo je zbog izostanka slutnje dramatičnog raspleta. Na mnogim mestima

zaigralo se i Kozaračko kolo kao izraz lojalnosti partizanskom folkloru. Oni skeptičniji slutili su prevaru, da su najavljene reforme lažno obećanje i da će slediti obračun s onima koji su ostavljeni u rubrici sumnjivih 10%. O tome su i govorili na javnim skupovima i debatnim tribinama koje su još izvesno vreme trajale. Desetak dana kasnije Tito je u govoru na Kongresu sindikata pojačao oštricu prema sumnjivima, tražeći odlučan obračun s „krivcima” za „junske događaje”. On je vešto iskoristio planirani dan okončanja štrajka da mu dâ svoje tumačenje a bio je veoma zainteresovan da se što pre ukloni „nered” u prestonici gde se baš u to vreme očekivala visoka poseta predsednika Indije. Iako je godinama insistirao na obračunu s „krivcima”, prljavi deo posla prepuštao je nižim ešalonima vlasti, nastojeći da očuva „imidž” neospornog autoriteta doživotnog šefa države i svet-skog državnika (nadajući se tih godina i Nobelovoj nagradi za mir).

Obračun sa studentskim pokretom bio je sistematičan. Izostalo je, dođuše, brutalno upadanje oružanih snaga na univerzitet, kakvo se dešavalo čak i u demokratskim zemljama (na primer na univerzitetu u Kentu, SAD), ali pod agronomskim sloganom „razdvajanja žita od kukolja” godinama je trajao obračun sa svim onim što slobodno i autonomno misli i dela. Najpre su rastureni javni skupovi, zatim akcioni odbori, potom studentski listovi. Veoma žilava borba vođena je oko studentske štampe 1969/70. godine. Pošto pristalice režima nisu uspele da na tri studentske skupštine smene redakciju *Studenta*, nakon militaristički pripremljene četvrte skupštine uklonili su nepoćudne urednike i otvorili put potonjem uzdizanju i postavljanju podobnih.

Rasturanjem studentskog pokreta širi se „brisani prostor” za konačni obračun. Godinama je trajala propagandna kampanja protiv učesnika „junskih događaja”. Nizala su se razna policijska saslušanja, oduzimanja putnih isprava, otpuštanja s radnih mesta, sprečavanje zapošljavanja. Zaređala su nakon mnoštva prekršajnih postupaka i „politička suđenja”. Među prvima je na udaru 1970. godine student sociologije i jedan od studentskih vođa, Vladimir Mijanović, predsednik studentske organizacije Filozofskog fakulteta. (Povodom ovog „političkog procesa” studenti četiri fakulteta su deset dana štrajkovali bez uspeha.) Najzad, sledio je „kreščendo” - 1975. godine uklonjeni su s Univerziteta oni koji su označeni kao najveći „krivci” za „kvarenje omladine” (ova „čistka” obuhvatila je i pisca ovih redaka). U naučne, kulturne i obrazovne ustanove dolaze podobni koji će činiti sasvim novi „pejzaž”.

Ovde bi se mogao završiti opis početka, toka i ishoda jednog sukoba ukoliko bismo se ograničili samo na najvidljivije empirijske činjenice

dostupne svakome, nezavisno od kapaciteta pamćenja. Izvesne činjenice, pak, ukazuju na dublje slojeve sukoba.

Oprečne vizije

Sećanje, zna se, protokom vremena bleđi. Ono je izvestan deo znanja o nekom događaju, ali ne može da zameni celovito i objektivno utemeljeno znanje. To pogotovo važi za složene društvene sukobe u kojima je teško ostati objektivni istraživač. Trudeći se da to budem i posle mnogo godina, mada sebe vidim na gubitničkoj strani, posegnuću za jednim stavom pobedničke strane. Pobednici u junskom sukobu su, naime, jezgro sukoba videli ne toliko u njegovim ideološkim, političkim, ekonomskim i socijalnim aspektima, nego prvenstveno u kulturi. Na to ukazuje usredsređenost bezmalo svih resursa vlasti na višegodišnju borbu protiv, kako su to oni sami nazvali, „crnog talasa u kulturi”, naročito u razdoblju od 1969. do 1975. godine. Ta borba ogleda se, najočiglednije, u zabranama filmova, pozorišnih predstava, knjiga, listova i časopisa, naučnih skupova, u suzbijanju stvaralaštva i kritičkog mišljenja u umetnosti, filozofiji i sociologiji, u eliminaciji humanističke tradicije u obrazovanju i vaspitanju, u zavođenju obavezujuće norme „moralno-političke podobnosti” prilikom zapošljavanja, u nametanju bitke protiv „neprijatelja svih boja”, uključiv i široku praksu potkazivanja. O tome svedoče mnogi dostupni izvori koje ovom prilikom ne možemo prikazivati. Pomenimo samo neke slikovite borbene pokliče prevodnika ove ogorčene borbe: „Ići ćemo i s poluidiotima, ali ćemo pobediti!”, „Nećemo da školujemo omladinu za barikade, nego za fabrike!” itd. I kada bauk levice bude potučen i dotučen, za potrebe raznih obračuna biće prizivan makar kao vampir da bi ga i kocem proburazili. Ništa neobično - poznato je, naime, da i nakon holokausta ne nestaje antisemitizam. I kada nestane i poslednji levičar, povremeno će se pokretati prave hajke na „šezdesetosmaše”.

Ako promenimo tačku gledanja na kulturu, onda nam se ukazuje suštinski drukčiji uvid u zbivanja u kulturi. Reč je, u stvari, o zamahu slobode stvaralaštva i kritičkog mišljenja u umetnosti, filozofiji i sociologiji, koji je bivao sve snažniji nakon razlaza sa „sovjetskim lagerom” posle 1948. godine. Tada je i sama vlast podsticala razvoj kulture, ali je nastojala da taj proces drži pod kontrolom. Međutim, proces duhovnog oslobađanja se otimao nametanim okvirima dopuštene slobode. Otklanjanje doktrine „socijalističkog realizma” u umetnosti otvorilo je širok prostor za različita poimanja i praktikovanja estetike. Nestajala je ideološka koprena s

odnosa prema realnom životu. Na razne načine su tematizovani i uloga nasilja u ratu, posleratnoj „izgradnji”, prinudnom razvlašćivanju starih vlasnika i kolektivizaciji; nezakonitosti u obračunu s raznim „neprijateljima” i tortura u „konc-logorima” (od kojih je najpoznatiji onaj na Golom otoku). Otvarane su razne tabu-teme.

Jedan od prelomnih događaja bio je i odbacivanje dogmatskog marksizma kao jezgra vladajuće ideologije na Savetovanju jugoslovenskih filozofa i sociologa (Bled, 1960. godine). U središte filozofije i društvene teorije vraćen je pojam slobode i obnovljen značaj kritičkog mišljenja u istraživanjima i komunikacijama. To je olakšano pozivanjem na „mladoga Marksa”, što nije preterano smetalo vlastima jer je ipak reč o nekakvom marksizmu, ali je lagodnost hlapila kada je sve snažnije artikulirano poimanje marksizma kao „bespoštedne kritike svega postojećeg”. Dabome, pojam slobode ne može biti ograničen na bilo koju zasebnu školu mišljenja, nego otvara put dijalogu između raznih humanističkih, liberalnih i socijalističkih pravaca u svetskoj kulturi, a ne samo u domaćim relacijama. U tom pogledu je najprimetniji bio doprinos Korčulanske letnje škole na kojoj su se, počev od 1964. pa do 1974. godine, okupljali jugoslovenski i svetski intelektualci u zaista plodnom dijalogu. Prilozi s ove Škole „permanentnog obrazovanja”, kako ju je definisao profesor Rudi Supek, središnja ličnost njenog desetogodišnjeg delovanja, objavljivani su u domaćem i međunarodnom izdanju zagrebačkog časopisa *Praxis*, čiji je glavni urednik bio profesor Gajo Petrović sve do „gašenja” i Škole i *Praxisa* 1974. godine. Slične orijentacije bili su i beogradski časopisi *Gledišta*, *Filozofija* i *Sociologija*, ljubljanske *Perspektive*, sarajevski *Pregled* i *Lica*, kao i mnogi omladinski i studentski časopisi i listovi u čitavoj zemlji. Proces duhovnog oslobađanja i sve slobodnijeg komuniciranja trajao je, s raznim amplitudama, skoro dvadeset godina. Na početku tog luka bilo je izvođenje Beke-tovog komada „Čekajući Godoa” 1955. godine, godinu dana nakon njegove svetske premijere, najpre u privatnoj slikarskoj „radionici” pošto je skinut s programa Beogradskog dramskog pozorišta da bi baš ova predstava utemeljila jedno novo pozorište, Atelje 212, koje će godinama, i danas, biti okosnica jednog od najpoznatijih pozorišnih festivala (BITEF). A taj se luk zatvara filmom Lazara Stojanovića „Plastični Isus” 1973. godine kada ovo delo biva „bunkerisano” a autor osuđen na trogodišnju robiju.

U tom širokom previranju možemo posmatrati i studentski pokret kao jedan od izrazitih tokova duhovnog oslobađanja koji je davao podstrek nastojanjima da se prekorače granice kontrolisane i manipulirane slobode. Takav podstrek izvirao je i iz autonomnih tokova emancipatorskih

praksi raznih grupa studenata, u svetu i Jugoslaviji, iz kojih je nastajao osobeni pokret još od nasilno ugušenih studentskih demonstracija 1954. godine u Beogradu, 1959. u Zagrebu i 1963/64. u Ljubljani, kao i brutalno razbijenih demonstracija protiv rata u Vijetnamu krajem 1966. godine u Beogradu, Sarajevu i Zagrebu. Sve do juna 1968. studentski listovi i časopisi donosili su informacije o studentskim prilikama u svetu i nizali su se protesti protiv sputavanja studentskog pokreta u Varšavi (povodom staljinističke čistke na Varšavskom univerzitetu) i Berlinu (povodom atentata na Rudiju Dučkea). Polet nastajućeg pokreta izvira iz podsticajnih škola kritičkog mišljenja u zapadnoj filozofiji i sociologiji od kojih su najpoznatije „Frankfurtski krug”, pariski egzistencijalizam, američki „Beat generation” itd. Podsticajni su bili i anticolonijalni pokret u „trećem svetu”, kritika „kulta ličnosti” u Sovjetskom Savezu, radničke demonstracije u Istočnom Berlinu 1953, Poznanju i Budimpešti 1956, „češko proleće” 1968. godine. Razmišljanja o promenama podsticali su i radnički štrajkovi u Jugoslaviji koji su počev od 1958. godine bili sve češći uprkos tome što vlast nije priznavala ni samo njihovo postojanje. U jeku „beogradskog juna” vlast se naročito plašila povezivanja studentskog i radničkog bunta, poput onog u „pariskom maju”, ali do toga nije došlo.

Za razumevanje naše teme važan je i međunarodni kontekst. U tom pogledu je naročito značajno to što je Jugoslavija dugo bila „tampon zona” između Istoka i Zapada, koristeći pomoć s obeju strana za porast životnog standarda i sve veću otvorenost zemlje, pa i za rast njenog ugleda u svetu zbog predvođenja pokreta nesvrstanosti.

Razvoj kulture i dinamična zbivanja u zemlji i svetu prate i razne vizije daljih promena koje se posmatraju i procenjuju sa stanovišta slobode, pojedinačne i zajedničke. Upravo takvo stanovište je najviše iritiralo vlast. Na talasu proklamovane destalinizacije vlast je bila spremna za izvesno popuštanje ideološkog, čak i svojinskog monopola, ali nikako monopola na samu vlast. Čim je u tome bila ugrožena, pokazala se spremnom da potegne sva sredstva da bi se odbranila od svakog ko dovodi u pitanje monopol jedine partije (krajnji „argument” je bio da je bolje da red zavodi domaća vlast nego ruski tenkovi). To je pravdala ne samo zaslugama u prošlosti nego i odbranom svoje vizije budućnosti kao neumitne pobeđe socijalizma/komunizma po sili istorijske nužnosti. Radi toga nije prezala ni od revitalizacije arsenala samog staljinizma. Stoga je jačao monopol monolitne partije, partijske države, „kult ličnosti”.

Vlast je čak bila spremna i na savez sa nacionalistima s kojima je vodila dugu i ogorčenu borbu. Jedan od poslednjih okršaja bio je i oružani obra-

čun s albanskim nacionalnim pokretom u Prištini krajem novembra 1968. godine. A u Zagrebu u obračunu sa nastajućim levičarskim pokretom zajedno su nastupili staljinisti i nacionalisti. Oni prvi su stavili u pogon arsenal vlasti, a ovi drugi ideološku logistiku. Oslanjajući se na viziju jačanja nacionalne države, levičarske ideje denuncirane su kao „pomahnitala utopija” koja podmeće dinamit pod organsko jedinstvo „bića nacije”. Vizije budućnosti zaglušene su vizijama „slavne prošlosti” vlastite nacije. Na tim osnovama je već u junu 1968. godine nastalo jezgro nacionalističkog „masovnog pokreta” koji će biti u usponu sve do kraja 1971. godine. Tada je ugrozio monopol na vlast vladajuće partije, pa je ona brutalno amputirala svoje najizrazitije nacionalističke saveznike (hapšenjem, suđenjem, izbacivanjem s radnih mesta i iz javnog života).

Praćenje ovog toka sukoba oko oprečnih vizija promena prevazilazi okvir ovog razmatranja i podrazumeva nova istraživanja jednog dugog razdoblja ratova za stvaranje suverenih nacionalnih država, tokom kojih je u vrtlogu retko viđenog nasilja nestala ne samo jedna država, Jugoslavija, nego je uništen (ubijanjem, pljačkom, raseljavanjem i „etničkim čišćenjem”) život miliona ljudi i ugrožen proces demokratskih promena ne samo na Balkanu nego i u Evropi i svetu.

Prateći tragove „beogradskog juna” pre razdoblja koje će u poslednjoj deceniji prošlog i na početku ovog veka obeležiti vrtlog populističkih revolucija, može se reći da su od njega ostali samo slabašni fragmenti. Jedan od poslednjih trzaja studentskog pokreta bio je pokušaj studenata filozofije Beograda, Zagreba i Ljubljane da početkom 1974. godine formiraju savez ta tri fakulteta. On je onemogućen hapšenjem i suđenjem inicijatorima u Ljubljani (među njima je bio i Zoran Đinđić koji je tri decenije kasnije ubijen kao prvi demokratski premijer Srbije). Manje grupe studenata i profesora okupljale su se na Cresu, Lošinju i Visu, ali su i te debate onemogućene. Iz istih krugova pokretane su i brojne peticije protiv raznih oblika represije a za odbranu ljudskih prava, ali su one samo u jednom slučaju premašile stotinu potpisnika. Posle Titove smrti (1980) pojavio se zračak nade u obnovu kritičke misli pre svega o sve primetnijim simptomima duboke krize, ali je vlast i to onemogućila, braneći svoj politički i ideološki monopol pod devizom: „I posle Tita – Tito”. Ni održavanje debata po stanovima kroz razne vidove „slobodnog univerziteta” nije duže opstalo; 1984. je protiv učesnika jedne takve debate organizovan poslednji staljinistički, spektakularno montiran sudski proces. Novi režim u Srbiji, počev od 1987. pa do 2000. godine, oličen u „kultu ličnosti” partijskog vođe Slobodana Miloševića, dovršiće obra-

čun i s poslednjim tragovima nove levice i kontrakture. Od toga će ostati bezmalo samo „crna rupa”. Svojim silovitim naletom srpski populizam je dodao novu razornu moć dotadašnjim populističkim pokretima i dao glavni pečat ratovima, zločinima i pljački, čiji tragovi još nisu zalečeni. Za rasplet ovog golemog zapleta potrebno je mnogo truda, naročito intelektualnog, koji ne može nadomestiti bilo kakvo sećanje, pa čak ni dosadašnje raspoloživo znanje.

Pomenimo pre završetka ovog teksta i kolosalnu ironiju da se stara levica (u stvari staljinistička desnica), inače glavni grobar nove levice, i danas smatra za nekakvu levicu. A više od ironičnog obrta jeste falsifikovanje kulturne, političke i socijalne istorije tako što se iz nje eliminišu oni tokovi koji ne odgovaraju interesima trenutne vlasti. Takav udes preti i studentskim pokretima iz 1968. godine, ne samo u razvalinama nekadašnje Jugoslavije.

*

Vraćajući se početku ovog teksta, rekao bih da me sećanje na lično iskustvanje slobode u spletu širokih slobodarskih pokreta ispunjava nepovoljnim zadovoljstvom jer takav život ne smatram promašenim i uzaludnim. Ne znam šta je sve onda bilo ostvarivo od tadašnjih vizija slobode i demokratije. Uveren sam da bi ondašnji potencijali kulture barem smanjili ako ne i onemogućili silovit zamah razornog svekolikog nasilja kakav nas je zadesio nakon obračuna s „crnim talasom u kulturi”.

Pouzdanije znanje o konkretnim iskustvima bliže i dalje prošlosti doprinosi i razumevanju sadašnjosti i realno moguće budućnosti. Ako pristanemo na proklamovanu nužnost, nekada u socijalizam a sada u kapitalizam, nestaje prostor slobode u makazama ovog ili onog rigidnog determinizma. Uprkos svih užasa koji nas snalaze, ne mogu da pristanem da u bilo kojoj konstelaciji moći nema alternative. To ne bi bio samo kraj istorije, koji razni proroci odavno najavljuju, nego i čoveka i njegovog sveta. Iskustva traganja za alternativom, dabome, nisu normativno obavezujuća, pa to važi i za vizije iz 1968. godine.

Bilo bi besmisleno bukvalno shvatiti parolu „mašta na vlast” iz „pariskog maja” jer mašta nikako i ne može biti na vlasti. Nikada. Ni ubuduće. To ne znači da je mašta beznačajna u ljudskom životu. Naprotiv. Bez mašte se ne može ništa stvoriti. Ni znanje o istorijskim zbivanjima. U tom kontekstu možemo razumeti i moto ovoga teksta, preuzet od Ajnštajna, jednog od najvećih naučnika modernog doba za koga ni najveći ignoranti ne bi mogli reći da nije cenio znanje. U citiranoj rečenici je bitna inte-

rakcija, uticaj mašte na znanje i obratno, što je Rajt Mils objedinio u sintagmi „sociološka imaginacija”. Imajući ovo u vidu, možemo reći da i ovo novo doba ima nove izazove za uzlete mašte ali i za nova znanja o sposobnosti ljudi da oblikuju i preoblikuju svoj pojedinačni i zajednički život. Ka tom saznanju su me dovela i sećanja na „beogradski jun” i istraživanja o tadašnjim i potonjim zbivanjima.

Benoa Leša

BELGIJA, MAJ 1968. GODINE: PUKOTINA SE RAZJAPILA

Belgijski biskupi su 13. maja 1966. godine objavili pastoralno pismo koje su uputili svim hrišćanima u zemlji. U tom pismu su ponovo potvrdili legitimitet dvojezičnog Katoličkog univerziteta na flamanskom tlu. Biskupi tada verovatno nisu uvideli da će to pismo označiti uvod u razdoblje političkih previranja, koja će na kraju dovesti do radikalne transformacije belgijskog društva i odnosa građana prema državi. Tako se talas studentskih protesta, koji je zahvatio većinu zapadnih društava, u Belgiji pojavio kao posledica pisma. U to doba je mlađa generacija smatrala da je verska hijerarhija arhaična. Pastoralno pismo dovelo je do ponovnog buđenja flamanskog nacionalističkog pokreta (stvorenog u drugoj polovini devetnaestog veka) kao i do pojave drugačije i nove vrste studentskog pokreta. U frankofonskom delu zemlje ovakvog buđenja nacionalne svesti svakako nije bilo, ali je postojao studentski protest univerzitetskim vlastima, pri čemu je odbor Slobodnog univerziteta u Briselu (ULB) okarakterisan kao posebno nedemokratski. Kasnije su frankofonski studenti Univerziteta u Luvenu iskoristili preseljenje svoje sekcije u Valoniju da izvrše drastičnu reformu svoje institucije. Tako je 1968. godine Belgija započela proces preispitivanja moći univerziteta.

U društvu tako snažno podeljenom na verskoj, društvenoj i kulturnoj osnovi ovaj talas protesta nikada nije uspeo da se ujedini. Belgijski protesti iz 1968. godine predstavljali su odraz jasno podeljenog društva. Bez obzira na sve, previranja koja su usledila ipak su promenila lice Belgije

Benoa Leša (Benoît Lechat) rođen je 1960. godine u Eupenu u Belgiji. Diplomirao je filozofiju i komunikacije a karijeru je započeo kao novinar Belgijske radio-televizije „BRTN” i novinske agencije „Agence Belga”, za koje je pratio društveno-politička dešavanja u Belgiji. Godine 1999. postao je portparol Izabel Diran, tadašnje ministarke za mobilnost iz partije „Ecolo”. Od 2004. godine radi u organizaciji „Etopia”, jednoj od organizacija u okviru partije „Ecolo”.

Leša je zadužen za publikacije organizacije „Etopia” i objavljivanje njenog političkog časopisa *Revue Etopia*, posvećenog ekologiji. Autor je brojnih članaka o belgijskoj politici, a posebno o problemima u Belgiji, koji se objavljuju u listu *Revue Nouvelle*.

na institucionalnom, društvenom i kulturnom nivou. Četrdeset godina kasnije nalazimo se u poziciji kada možemo bolje da sagledamo posledice. Malo po malo, te promene, dvosmislenosti, neuspesi i frustracije postaju nam sve jasniji. Tadašnji glavni protagonisti sada se polako povlače, završavajući tako razdoblje koje su započeli. Međutim, oni su za sobom ostavili nasleđe koje mi treba da čuvamo.

U 2008. neizvesna budućnost Belgije i strepnje podstaknute nekontrolisanim procesom globalizacije ne treba da nas odvedu na pogrešan put prilikom razmišljanja o načinu na koji su dvadesetogodišnjaci iz šezdeset osme gledali na svoje doba. To razdoblje moglo bi da evocira slike blagostanja, podržane ekonomskim rastom i gotovo stoprocentnom stopom zaposlenosti, ali iza tih slika krije se nelagodnost koja je imala više oblika. U Valoniji ljudi i danas pamte nemile događaje iz 1960. godine.

Osam godina pre toga, nekoliko meseci nakon što je Kongu dala nezavisnost, belgijska vlada najavila je ekonomsku reformu, što je izazvalo štrajkove koji su nekoliko nedelja trajali u industrijskoj oblasti Valonije. Valonski radnici bunili su se protiv sve većeg neraspoloženja belgijskih kapitalista da ulažu u njihov region. Šezdesetih godina takođe se promenio odnos ekonomskih snaga između Valonije i Flandrije. Flandrija je prolazila kroz proces nesvakidašnjeg razvoja, zahvaljujući povoljnoj okolnosti preusmeravanja priliva kapitala i nastajanju mreže male privrede koja je uživala podršku mnogih banaka, što je jasno išlo u prilog njenom razvoju.

Što se Valonije tiče, trebalo je dosta vremena mnogima, pa čak i Socijalističkoj partiji, da prihvate poziv na prestrukturiranje privrede. S druge strane, privredni rast se u Flandriji odvijao u okviru društva koje je još uvek bilo pod snažnim uticajem Katoličke crkve. Flamanci su bili bolno svesni višedecenijskog poniženja koje su od frankofonske buržoazije doživeli ne samo na svojoj teritoriji, već i širom Belgije. U to doba belgijski sistem socijalnog dogovora učvršćen je zahvaljujući paketu odgovarajućih mera: na primer kroz priznavanje kolektivnih ugovora, zaključenih između socijalnih partnera, u očima zakona i uvođenje sistema naknada za članstvo u sindikatu (naknada poslodavca na ime doprinosa uplaćenih sindikatu) u cilju jačanja pozicije belgijskih sindikata u procesu odlučivanja.

Razvoj socijalne države u Belgiji takođe je podrazumevao veći pristup visokom obrazovanju za sve. Nakon višegodišnjeg sukoba između svetovnih i hrišćanskih partija, zahvaljujući Sporazumu o školstvu sklopljenom 1958. godine, obezbeđeni su finansiranje i razvoj nekoliko različitih sistema obrazovanja: državnih škola, nekonzfesionalnih, liberalnih kato-

ličkih škola, škola na nivou opština i pokrajina. Nacionalni budžet za prosvetu gotovo se udvostručio u prvoj polovini te decenije. Međutim, i dalje je postojao jaz između modernizacije privrede i kulture pošto je uvećanje materijalne koristi izgleda imalo prioritet u odnosu na reformu nastavnih metoda koje nisu menjane još od pre rata. Ovo preispitivanje u sferi obrazovanja bilo je lakše izvršiti zahvaljujući razvoju masovnog obrazovanja i sve većim očekivanjima društva, nastalim kao rezultat unapređenja sistema obrazovanja.

Upravo u tom kontekstu su biskupi u pastoralnom pismu, objavljenom 13. maja 1966. godine, potvrdili volju za očuvanje dvojezičnog (francusko-holandskog) univerziteta na flamanskoj teritoriji. Uprkos tome, Belgijski parlament je 1962. godine povukao jezičku granicu i tako podelio zemlju na dve homogene celine: na frankofonski deo na jugu i flamanski na severu. Taj izuzetak od pravila, koji su biskupi podržali u ime očuvanja intelektualne tradicije koju je još 1425. godine uveo papa Martin V, među pripadnicima flamanskog javnog mnjenja izazvao je bojazan od širenja „naftne mrlje”. Drugim rečima, oni su se plašili jačanja francuskog uticaja koji je ionako već dosta umanjio flamansko prisustvo u Briselu i njegovoj okolini. Flamanski studenti Katoličkog univerziteta u Levenu odmah su se pobunili. Od pedesetih godina studenti kojima je holandski bio maternji jezik činili su većinu na univerzitetu u Levenu, ali je francuska sekcija i dalje bila zastupljena, rasla je i bila joj je potrebna nova infrastruktura. Katoličke frankofonske vlasti želele su da prošire francusku sekciju na tom univerzitetu.

Flamanci su se tada okupili uz učešće raznih drugih organizacija, tradicionalnih udruženja u okviru flamanskog pokreta kao što je „Vlaams Volksbeweging” i kulturnih organizacija u okviru flamanskih političkih partija. Na čelu tog pokreta nalazila se studentska unija „Studenten Vakbeweging” (SVB), predvođena bivšim studentom bogoslovije Polom Gosensom koji je kasnije postao poznat kao novi flamanski Danijel Kon-Bendit. On je prvenstveno bio motivisan političkim i socijalnim razlozima. Gosens i njegovi sledbenici želeli da se odbaci dominacija verske hijerarhije, monarhije i frankofonske buržoazije sa severa i juga. Njegov žrtveni jarac bio je premijer Pol van den Bujnants, privrednik iz Brisela, koji je predstavljao savršeno otelotvorenje moći koju je Hrišćansko-socijalna partija imala nad flamanskom zajednicom. Godine 1966. taj pokret nije preduzimaao nikakve akcije tokom letnjeg raspusta, ali je naredne godine nastavio delovanje koje je kulminiralo januara 1968. godine nakon što je najavljeno proširenje frankofonske sekcije Univerziteta u Le-

venu. Tada su na Levenu izbile demonstracije koje su trajale nekoliko nedelja. Dve jezičke struje u premijerovoj partiji žestoko su se sukobile pa je 7. februara Vlada podnela ostavku.

Tako flamanski pokret iz šezdeset osme godine predstavlja jedini studentski pokret koji je naterao vladu da podnese ostavku. Međutim, ta pobjeda bila je podjednako dvosmislena kao i parola: „Valonci, napolje!” koja je predstavljala mešavinu antiimperijalističkih zahteva pokreta protiv rata u Vijetnamu i zahteva nacionalista koji su se borili protiv Valonaca, koje su često brkali s pripadnicima frankofonske buržoazije u Flandriji. Iako je SVB naravno promenio tu parolu, koja je nakon toga glasila: „Buržuji, napolje!”, nikako nije mogao da spreči da tu parolu preuzme i nacionalistički pokret, mada je taj pokret strahovao od levičara, radnika i zahteva za demokratizaciju pristupa visokom obrazovanju. U to doba SVB je pojačao svoje prisustvo na kapijama fabrika čiji su radnici štakovali (na primer kod zatvorenih rudnika u Limburgu). Nekoliko godina kasnije su neki od vođa tog pokreta osnovali maoističku partiju pod parolom „Sva vlast u rukama radnika”, koja je prerasla u takozvanu „Parti du Travail en Belgique” (PTB - Belgijsku laburističku partiju). Danas je ta partija ostala jedina staljinistička partija ekstremne leve u Belgiji. Revolucionarna poruka flamanskog pokreta iz šezdeset osme svakako je užasavala tradicionalističku Flandriju, a posebno onu Flandriju koja je pravo na svoju kulturnu autonomiju polagala upravo kroz katolički dnevni list *De Standaard*.

Na ULB-u, smeštenom u zelenom pojasu belgijske prestonice, studenti su raspravljali o donošenju stava u vezi s događajima u Levenu. Dana 12. februara 1968. flamanski studenti ULB-a (koji su tek 1970. godine dobili svoj flamanski administrativni odbor na Slobodnom univerzitetu u Briselu, Vrije Universiteit Brussel - VUB) pozvali su Pola Gosensa da održi govor. Policija je morala da ga zaštiti od frankofonskih studenata koji su ga sprečili da izađe za govornicu i iznese svoje stavove. Udruženje studenata tvrdilo je da nikome neće dozvoliti da dođe i „na ULB-u poseje seme nesloge, mržnje i nasilja, kao što su to uspjeli da postignu na Levenu”. Ispostavilo se da su studenti levičari bili mnogo otvorenijeg duha. Briselski Savez socijalističkih studenata izrazio je podršku „borbi flamanskih studenata za demokratski i autonomni univerzitet”. Istina je zapravo ležala u tome da studenti iz Brisela nisu želeli da i Katolički univerzitet u Luvenu (UCL) potpadne pod dominaciju Brisela.

Unija frankofonskih studenata pod nazivom: Mouvement Universitaire Belge d'Expression Française (MUBEF) takođe je bila podeljena po ovom

pitanju. Na kongresu u Liježu, održanom 17. marta 1968, odobren je predlog sledeće sadržine: „Belgija je dvonacionalna država koju čine dve zajednice i jedan entitet, Brisel, koji imaju različite društveno-kulturne tradicije i ekonomski položaj”. Očito nadahnuti regionalnim valonskim pokretom, studenti iz Liježa dobili su odobrenje unije za svoj predlog: „Autonomija zajednice neophodna je u cilju politike demokratizacije sistema obrazovanja”. To je bilo neprihvatljivo za delegaciju univerziteta u Levenu koja je te noći donela odluku da istupi iz MUBEF-a. Deci pripadnika katoličke frankofonske buržoazije bilo je teško da prihvate federalizam pošto bi to podrazumevalo i prihvatanje cepanja njihovog univerziteta. Kada je novoizabrana vlada (posle izbora održanih 31. marta) donela takvu odluku, oni su se okupili, tražeći da im se obezbede sva potrebna sredstva za preseljenje francuske sekcije njihovog univerziteta u Valoniju. Oni su podržali svakoga iz katoličkog frankofonskog establišmenta ko je bio spreman da lobira za obezbeđivanje finansijskih sredstava za preseljenje tog univerziteta, pa su veoma diskretno počeli da kuju planove za preseljenje.

Reformistički nastrojeni predstavnici studenata borili su se za izmeštanje univerziteta, koje bi ujedno podrazumevalo i demokratsku transformaciju. „Izmeštanje jednako transformacija”, tako je glasila parola s Generalne skupštine studenata. Krajem 1968. godine osnovana je skupština sastavljena od podjednakog broja predstavnika administrativnog odbora univerziteta (profesora, administrativnog i tehničkog osoblja) i studenata. Oni su izneli ideje o reformi kojom bi bila obuhvaćena i temeljna transformacija načina organizacije univerziteta i njegovih nastavnih metoda. Taj predlog reforme svejedno je stavljen na glasanje, a profesori su ga odbacili. U redove predstavnika studenata ubacili su se maoisti, koji su učešće u svemu tome smatrali buržujskom iluzijom. Na skupštini se takođe raspravljalo o izboru buduće lokacije za UCL. Ideja da se sedište univerziteta izgradi u ruralnoj oblasti Valonskog Brabanta, umesto u oblasti Šarlroa, značila je da ta ustanova nije bila kadra da svoj ogromni razvojni potencijal smesti u bivšu industrijsku oblast kojoj je to itekako bilo potrebno jer je bila pogođena ekonomskom krizom. Tamošnja socijalistička administracija, koja je bila veoma negativno nastrojena prema sveštenstvu, verovatno se plašila da bi prisustvo Katoličkog univerziteta na njenoj teritoriji moglo da podrije monopol njene vlasti. Tadašnji predsednik Pokreta socijalističke omladine Žan-Klod van Kauenberge snažno se suprotstavio ideji da univerzitet bude smešten na tom području.

Studenti ULB-a mobilisali su se tek početkom maja 1968. godine. Iako su događaji u Parizu svakako predstavljali iskru koja je zapalila proteste i ohrabrila studente da zauzmu administrativne zgrade univerziteta, taj pokret je u stvari proistekao iz nezadovoljstva koje je bilo posebno karakteristično za ULB. Ovde se zapravo nije radilo o autoritetu biskupa, već o autoritetu univerziteta. Taj univerzitet su 1834. godine osnovali masoni kako bi predstavljao protivtežu uticaju Katoličke crkve na visoko obrazovanje. Tokom svoje istorije ULB je bio naklonjen živim debatama između konzervativaca i progresivnih liberala i socijalista. Sredinom dvadesetog veka univerzitetom je i dalje upravljao odbor sastavljen od članova imenovanih bez ikakvih konsultacija sa studentima ili akademskim telom. U to vreme većinu članova tog odbora činili su privrednici koji su se nalazili na važnim položajima u sferi ekonomije i finansija. Taj nedostatak demokratskog legitimiteta doveo je do protesta u koji su levičarski i ekstremno levičarski orijentisani studenti uspeli da uvuku i ostale, manje-više ravnodušne studente.

Prava akcija je usledila 13. maja na skupu organizovanom u znak protesta protiv diktature grčkih pukovnika, kojem je prisustvovala i grčka glumica Melina Merkuri. Dva dana kasnije je podeljen traktat koji je glasio: „Primenjujući načela neposredne demokratije i solidarnosti s francuskim studentima i radnicima, 500 učesnika rešilo je da se okupi u vidu slobodne skupštine studenata u vlastitoj zgradi i da povede kritičku raspravu o strukturi svog univerziteta i pitanju njegove trenutne svrhe”. Ta skupština je potom započela dugotrajnu okupaciju centralnih zgrada univerziteta. Dana 20. juna je odbor univerziteta učinio je izvesne ustupke time što je uveo načelo demokratskog i finansijskog zastupanja. Čak i posle te odluke, nekoliko desetina razjarenih studenata nastavilo je da pruža otpor, izdajući saopštenje o tome da je slobodna skupština „svesna protivrečnosti koje koči njen pokušaj da se ukine buržujско ugnjetavanje i stoga je rešila da se vrati svojim korenima i upusti se u nepresušnu borbu protiv društva koje je zaraženo trošenjem materijalnih dobara i zasnovano na profitu”. Osim toga, u podjednako kitnjastom stilu, skupština je saopštila da „pošto je uopšte ne zanimaju nikakvi problemi na univerzitetu koji se izolovano rešavaju, donosi odluku da prostorije univerziteta preda bilo kome ko želi da ih preuzme”. Policija je okončala akciju 10. jula i evakuisala i poslednje zgrade univerziteta koje su bile okupirane.

Naposletku, u Belgiji se 1968. godine nije desilo ništa toliko bitno, makar ne u poređenju s protestima u Francuskoj i Nemačkoj. Tamo je su-

kob bio ograničen na sistem obrazovanja i unutar njega su stalno postojale neke podele. Tek 3. decembra 1970. godine belgijski studenti uspeli su da se usaglase oko jednog zajedničkog cilja. Toga dana je 15.000 studenata protestovalo u Levenu protiv ograničenja koja je vlada uvela u pogledu dozvoljene dužine boravka stranih studenata u Belgiji. Te demonstracije odvijale su se pod parolom: „Svi smo mi stranci”, što je predstavljalo jednu indikativnu fazu u seriji raštrkanih protesta. Poduži štrajk glađu, koji je takođe bio organizovan, završen je tako što je, iako je napola propao, ipak omogućio nastanak jednog novog oblika solidarnosti između belgijskih i stranih studenata koji je bio zasnovan na osećanju da svi oni pripadaju jednoj istoj generaciji.

U Belgiju je duh događaja iz šezdeset osme godine stigao s malim zakašnjenjem tek negde početkom sedamdesetih godina i doveo do pojave novog talasa militantnosti. Neki nisu odustali od svog sna o proleterskoj revoluciji u kojoj bi univerzitet igrao glavnu ulogu. Drugi su se, pak, veselo priključili političkim institucijama i postali novinari, državni službenici, političari ili akademici. Ovi drugi su predstavljali jezgro prave eksplozije na polju udruživanja u belgijskom društvu. Rasprava o metodima proizvodnje u industrijskom društvu i pobuna jedne generacije iznedrili su sasvim novo pitanje. Klasna borba prerasla je u borbu za značaj rada. To više nije bilo pitanje smene kapitalističke diktature i dovođenja proleterske diktature na njeno mesto, već pitanje odbrane svakog aspekta kolektivne autonomije. Svest o pravima žena, omladine, seoskih zajednica i imigranata, kao i o zaštiti naselja ugroženih projektima izgradnje nekretnina, doprinela je osnivanju brojnih udruženja i odbora koji čak i danas odslikavaju entuzijazam Belgijanaca prema udruživanju. Taj entuzijazam i ta dinamičnost, koji će kasnije biti nazvani „kulturnom kreativnošću”, bili su nadahnuti ponovnim uvođenjem teorijske lektire, a posebno sociološkim tekstovima Francuza Alena Turena koji je analizirao socijalne pokrete i pružao uvide u istoriju u samom toku njenog sastavljanja.

Što se tiče sektora obrazovanja, previranja iz šezdeset osme dovela su do reformi u cilju borbe protiv nejednakosti i preispitivanja hijerarhijske prirode pedagoškog odnosa. Nažalost, sprovođenje tih reformi bilo je narušeno budžetskom krizom s kraja sedamdesetih godina koja je posebno pogodila frankofonska područja. To je dovelo do sukoba u sferi prosvete koji su trajali tokom osamdesetih i devedesetih godina.

Izneverene nade onih koji su bili angažovani u sektoru obrazovanja predstavljale su osnovu iz koje je u frankofonskom delu Belgije nastala

partija „Ecolo”. Davno pre toga politička ekologija proistekla je iz zahteva za samoupravljanjem, zatim iz urbane i ekološke borbe, kao i iz valonskog regionalizma. Mnogi militantni iz sedamdesetih godina su stvaranju partije „Ecolo” doprineli svojim ubeđenjima da kapitalizam i izrazito potrošačko društvo uništavaju prirodno okruženje i životnu sredinu zajednica i pojedinaca u jednom društvu. Danijel Kon-Bendit i filozof Kornelijus Kastorijadis učestvovali su u jednoj debati pod nazivom „Od autonomije do ekologije” koja je održana 27. februara 1980. godine u mestu Luven-la-Nev. Publika je mogla da oseti utopijska očekivanja od revolucije koja nije uspela da ostvari političku moć, ali je zato uspela da povрати „moć života”. Partija „Ecolo” je tu parolu iskoristila u svojoj predizbornoj kampanji za Evropski parlament 1984. godine. U Flandriji je početkom sedamdesetih godina pokret „Anders Gaan Leven” (Živeti drugačije) nastao iz mnogih socijalnih i ekoloških borbi, utemeljenih na postmaterijalističkim vrednostima koje su u to vreme cvetale svuda po Evropi. U politički pokret prerastao je 1979. godine kada je na izborima učestvovao kao stranka pod nazivom Agalev, preteča Zelenih!

Da li sada, četrdeset godina kasnije, smemo da se usudimo da rizikujemo i dajemo ocenu pokreta iz šezdeset osme? Uspomena na te godine tranzicije brižljivo je sačuvana u podelama unutar belgijskog društva. Globalno tumačenje promena nastalih u Belgiji krajem „slavnih tridesetih godina” tek treba da bude izvršeno. Podela političkog pejzaža nastavlja da podriva pravu debatu o ulozi učenja u društvu, temi o kojoj su šezdesetih godina buntovnici protiv organizacionih sila želeli da razgovaraju. Četrdeset godina kasnije izolovanje većine frankofonskih univerziteta u seoska područja predstavlja jedan oblik funkcionalnog ograničavanja. Njegov doprinos emancipaciji društva s unutrašnjim granicama još uvek nije ostvaren. Društvo? A koje društvo? U velikoj meri frankofonsko društvo u Belgiji i dalje sprečava svoje pripadnike da pronađu svoje mesto u istoriji. S flamanske strane, borba protiv moći sveštenstva i kontrole partije Christelijke Volkspartij (CVP) je krajem devedesetih godina dovela do stvaranja koalicione vlade Gija Ferhofštata, iz koje su bile isključene hrišćansko-socijalne partije. Dnevni list *De Morgen*, koji je krajem sedamdesetih osnovao Pol Gosens, umnogome je pridoneo ovom trendu. Uprkos tome, pokret iz šezdeset osme takođe je isprovocirao najezdu populističkog nacionalizma koji je od Flamanaca privremeno napravio siročad i doneo im samo probleme.

VELIKA POLITIČKA IGRA DANAS JE „OŠTRA KRITIKA ŠEZDESETIH“

Razgovor s Danijelom Kon-Benditom

Pre nego što započnemo razgovor o tekućim događajima koji su povezani s događajima iz maja 1968. i značaju svega toga danas, da se prvo vratimo na pitanje o tome kakav je značaj pokret imao u ono doba. Rekli ste da je talas protesta želeo da izazove „pukotinu“ u društvu. Šta je to značilo?

Kraj šezdesetih odlikuje se nizom istorijskih lomova koji su napravili ono što smo mi tada nazivali „pukotinom“. Zapravo, treba da govorimo u množini o „pukotinama“ pošto su one bile različite u svakoj zemlji. U Varšavi, na primer, neki mladi ljudi protestovali su protiv cenzurisanja pozorišnog komada i tražili pravo da slušaju džez. U stvari, iza tog kul-

Danijel Kon-Bendit (Daniel Cohn-Bendit) rođen je 4. aprila 1945. godine u Monatubanu u Francuskoj. Studirao je sociologiju na Univerzitetu u Nanteru i proslavio se kao portparol i vođa studentskih protesta pre i tokom nemira u Francuskoj maja 1968. godine.

Nakon čuvenih majskih događaja, Kon-Bendit proteran je iz Francuske. Preselio se u Frankfurt gde se pridružio Joški Fišeru, tadašnjem aktivisti frankfurtskog pokreta „Sponti” čiji su metodi protesta podrazumevali i bespravno stanovanje po napuštenim objektima, ulične borbe i demonstracije uperene protiv svetskog biznisa. Godine 1978. Kon-Bendit postao je urednik i izdavač alternativnog časopisa *Pflasterstrand*, internog glasila pokreta „Sponti”. Iako mu je te iste godine ukinuta zabrana boravka u Francuskoj, on je ipak odlučio da ostane u Nemačkoj.

Godine 1984. postao je član Partije „Zelenih”, gde se suprotstavljao njenom ekosocijalističkom, fundamentalističkom krilu pošto je više bio naklonjen pragmatičnom pristupu članova krila „Realo”. Podržavao je Jošku Fišera dok je ovaj obavljao funkciju ministra za ekološka pitanja u Hesenu. Marta 1989. godine postao je počasni odbornik Gradskog veća u Frankfurtu gde je bio zadužen za novoosnovanu kancelariju za multikulturalna pitanja. Juna 1994. godine bio je jedan od dva predstavnika Partije „Zelenih” koji su izabrani za poslanike Evropskog parlamenta nakon što je prethodnog novembra imenovan za nosioca zajedničke liste partija Bündnis 90 (Savez 90) i „Zelenih”.

Godine 1999. Kon-Bendit postao je vodeći kandidat francuske partije „Zelenih” (Les Verts) u Evropskom parlamentu. Od januara 2002. godine on je ko-predsednik poslaničkog kluba „Zelenih”/Slobodnog evropskog saveza u Evropskom parlamentu, zatim član Odbora za ekonomska i monetarna pitanja, kao i član Odbora za ustavna pitanja i rezervni član Pododbora za odbranu i bezbednost.

turnog zahteva krila se demokratska borba protiv autoritarnog komunističkog režima. To je bila prva pukotina u zidu koji će se dvadeset godina kasnije srušiti. Maja 1968. godine u Francuskoj je došlo do prvog sloma u zatvorenom društvu degolovsko-komunističkog sistema. Komunizam je vladao radničkom klasom a degolizam političkim životom u Francuskoj. Pokret je nagovestio kraj degolizma i zapadnog komunizma koji je počeo nepovratno da se raspada. U Nemačkoj se pukotina otvorila u društvu koje se oslobodilo od nacizma zahvaljujući proameričkom stavu i apolitičnom karakteru ekonomskog čuda u posleratnim godinama. Taj pokret, uperen protiv establišmenta, doveo je do sloma autoritarnosti društva i okončao ćutanje o prošlosti. U SAD-u je pokret mladih napadao konzervativnost i samodovoljnost društva koje je sebe iznad svega smatralo slobodnim. Pokret „dece cveća”, koji je bio uperen protiv rata u Vijetnamu i čiji su zahtevi bili utemeljeni na američkom Ustavu, napravio je pukotinu u konzervativnim stavovima društva koje je verovalo u mit da svako ima pravo da živi onako kako hoće. Kao što reče Hana Arent, ta pukotina dovela je do pucanja koncepta društva koje je u političkom smislu bilo demokratsko a u socijalnom smislu na neki način komunističko; to je bilo društvo karakteristično po tome što je istovremeno bilo homogeno i duboko podeljeno.

Danas se stiče utisak da su ti pokreti istovremeno bili i veoma udaljeni od političke scene i veoma prisutni na njoj ...

Velika politička igra danas je „oštra kritika šezdesetih”. U Nemačkoj je militantna prošlost Joške Fišera izazvala raspravu o primeni nasilja na protestima. U Francuskoj se Sarkozy pozvao na događaje iz maja 1968. kako bi sprečio stvaranje koalicije između Bajrua i Roajalove, za koju je smatao da je spremaju bivše grupe šezdesetosmaša kojima i ja pripadam. U Nemačkoj kao i u Francuskoj uočili smo slične pokušaje da se odgovornost za sve probleme u društvu prebaci na šezdeset osmu. Primera radi, ako danas nema poštovanja, nema autoriteta, ako škole ne rade, ako ima sve više individualnosti i sebičnosti, onda se krivica za sve to svaljuje na ideologiju nastalu posle šezdeset osme. Fascinantno je posmatrati kako buržoazija i potomci sveta protiv kojeg smo se mi borili čak i danas imaju ogromnu potrebu da se svete, kao da nikada nisu prihvatili činjenicu da je njihova moć tada počela da se ruši. Paradoksalno je to što je neko poput Sarkozija toliko fasciniran šezdeset osmom da se zaista ponaša u stilu šezdeset osme. Kad on izađe na pozornicu i počne da izvodi svoju predstavu „beskrajnog zadovoljstva i orgazama”, on

„Svi smo mi Jevreji i Nemci!”
Popularna parola koju su francuski studenti izvikivali u znak solidarnosti sa Danijelom Kon-Benditom

tada izvodi nešto što smo mi u Nemačkoj pre trideset godina zvali „politikom u prvom licu jednine“. Drugim rečima, on ne dela u ime revolucije, već u svoje vlastito ime. U to doba smo govorili da je sve politika, a Sarkozy pravi politiku čak i od svog privatnog života. Njegov „lom“, koji tobože predstavlja simbol njegove želje za modernizacijom francuskog društva, podstaknut je nekim vidom samoopredeljenja kojim kao da hoće da kaže: ako nešto želite, vi to možete i da dobijete. Drugim rečima, ako želite veću kupovnu moć, možete da je dobijete. Njegov problem je u tome što stvari tako ne funkcionišu. To svi znaju. Zato on danas mora da prizna da je državna kasa prazna.

Sarkozi kao naslednik učesnika u događajima iz maja 1968? Morate priznati da tu postoji poprilična razlika.

Razlika između Sarkozija i učesnika u događajima iz maja 1968. je u tome što je samoopredeljenje iz 1968. godine bilo kolektivno. Učesnici antiautoritarnog pokreta u Nemačkoj nisu želeli da mladi ljudi budu u poziciji da moraju da prihvate isti način života kao njihovi roditelji. Varšavska omladina nije želela da svoje živote preda u ruke komunizma. Pokret „dece cveća” u SAD-u očigledno je bio izraz kolektivnog voluntarizma. Nije vam samo jedna osoba dala moć da poboljšate kvalitet svog života, već su svi radili zajedno u okviru kolektivne akcije koja vam je omogućila da povratite kontrolu nad njim. Događaji iz maja 1968. predstavljali su bunt, a ne revoluciju. Izuzev levičara i sledbenika Maoa i

Trockog, njihov cilj nije bio preuzimanje političke vlasti, već preuzimanje kontrole nad sopstvenim životom. Mi smo protestovali ispred ministarstva, ali nikada nismo ni pomišljali da zauzmemo ta ministarstva. To je bila novina. Naravno, to je probudilo ogromne nade koje su samo mogle da izazovu razočaranje jer ništa ne može da se promeni preko noći. To je takođe uočeno u Francuskoj šezdeset osme kada su nakon sklapanja sporazuma u ulici Grenel neki mladi radnici odbili da se vrate na posao u fabrike koje su upoređivali s kasarnama jer su smatrali da će generalni štrajk promeniti sve.

Drugi aspekt pokreta iz šezdeset osme bio je da je on predstavljao drugačiji koncept politike ...

Taj projekat kolektivnog preuzimanja kontrole nad sopstvenim životom u cilju obezbeđivanja individualne autonomije bio je u skladu sa idejom da „sve je politika” i da celokupno društvo, od škola do fabrika, treba da bude organizovano po sistemu samoupravljanja. Naši stavovi bili su negde između Rusoa i postmoderne. Individualna autonomija podrazumevala je da pojedinac treba neprestano da se bavi politikom. Upravo tu smo mogli da napravimo grešku kad smo kritikovali tradicionalnu demokratiju. Većina ljudi zapravo ne želi da se stalno bavi politikom, već to želi samo jedna manjina. Većina ljudi želi da delegira. Prava savremena odlika pokreta iz šezdeset osme bila je u tome što je čovek u svakom trenutku mogao da se umeša u politiku. Događaji iz šezdeset osme takođe su pokazali da je moguće da se jedan deo društva ujedini kako bi mogao da dovede u pitanje moć birokratije, njena ubeđenja i volju da celom društvu nameće svoje ideale.

Danas ta činjenica više nije tako jasna...

Tokom proteklih nekoliko godina videli smo da se pojavila trockistička kritika čiji bi današnji cilj bio da se ponovo izazovu događaji iz maja 1968. koji bi ovoga puta imali uspešan ishod, odnosno pobuna zahvaljujući kojoj bi ona uspeli da preuzme vlast. Takođe postoji radnička kritika koja događaje iz maja 1968. deli s jedne strane na malograđanske, studentske parole, a s druge strane na tradicionalni društveni pokret koji teži većoj kupovnoj moći u razdoblju snažnog ekonomskog rasta. Često zaboravljamo činjenicu da je krajem šezdesetih godina socijaldemokratija u Francuskoj bila slabo razvijena i da su radničkom klasom vladali Komunistička partija i CGT (jedan od najvećih sindikata, povezan s Ko-

munističkom partijom). U isto vreme, upravo su mladi radnici štrajkovali i postepeno uspeli da nateraju fabrike da se pokrenu s mrtve tačke. Tada se CFDT (Demokratski savez francuskih radnika) pojavio kao alternativa CGT-u, pa su u preduzećima konačno formirane delegacije tog sindikata. Generalni štrajk mobilisao je kompletno francusko društvo. Oni su se svemu protivili iznutra. Glavni zahtev mladih radnika nije se toliko odnosio na veću kupovnu moć koliko na veće pravo odlučivanja u njihovom životu na radnom mestu. U pokušaju da odgovori na te zahteve, Vlada je organizovala pregovore u ulici Grenel koji su rezultirali znatnim povećanjem plata. Međutim, to nije bilo dovoljno. De Gol je došao na genijalnu ideju da se organizuju izbori. On je uspeo da povрати kontrolu, dok su radnici morali da se opredele između njega i komunista.

U to vreme zapravo i nije postojala nikakva alternativa de Golu?

Zaista nije. U to doba, 1969. godine, u Saveznoj Republici Nemačkoj (SRN) je ishod antiautoritarnog pokreta bio pobeda Vilija Branta na nacionalnim izborima. On je pobedio zahvaljujući tome što je zastupao alternativu koja nije bila komunistička i što je verovao da je to neophodno radi ostvarivanja većeg stepena demokratije. Bez obzira na složenost tadašnje situacije u Nemačkoj, s jedne strane je postojala tendencija ka demokratizaciji, a s druge strane su postojala profesionalna ograničenja za ljude koji su učestvovali u terorističkom pokretu krajnje levice.

Marksizam je takođe prolazio kroz krizu...

U to doba tradicionalno marksističko tumačenje kapitalizma polako je počelo da gubi svoju snagu. Šezdeset osme godine pukotine nisu izazvale eksploatisane grupe, uprkos predviđanjima tradicionalnih marksističkih tumačenja. Radnici su štrajkovali jedino u Francuskoj, a ničeg sličnog nije bilo ni u SAD-u, SRN-u niti u komunističkim zemljama. To je takođe bio početak fragmentacije društva koja je nastupila onog trenutka kad su prve pobune počele da zadiru u problem otuđenja. To je bio početak promene. Nadstruktura društva, odnosno ideje, znanje i predstave na kojima je ono počivalo, postala je pokretačka snaga raspada strukture proizvodnje. Ta nadstruktura nije bila određena odnosom između društvenih klasa koji je poticao od sistema proizvodnje, kako je to bilo formulisano u ortodoksnim marksističkim teorijama. Bez obzira na to, marksizam je ostao veran svom opisu eksploatacije i svojim metodima i sistemu društvenih klasa.

„Haos, to je on!“ Parola pokreta francuskih studenata, nastala nakon ljutitog govora Šarla de Gola na televiziji, kada je ovaj izjavio: „Reforma: da, kaos: ne!“

„Budi mlad i ćuti!“

Izgleda da je društveni kontekst danas mnogo komplikovaniji. Koja pukotina sad treba da se otvori?

Šezdeset osme godine je taj bunt izbio u vreme kad nije bilo nezaposlenosti, AIDS-a ili klimatskih promena. Ljudi iz šezdeset osme bili su inovativni i verovali su da je sve moguće. Oni su ispoljavali određenu dozu naivnosti a ponekad čak i gluposti jer su se, u ime slobode, borili za kinesku Kulturnu revoluciju, Kubu, Severnu Koreju ili SSSR. To je stvarno bilo nešto! Zatim su tu bili i slobodari starog kova sa svojim snovima o Kataloniji iz 1936. ili o Mađarskoj iz 1956. koji su evocirali sve moguće revolucionarne i antilenjinističke ideje o samoupravljanju. S dolaskom krize sedamdesetih godina, promenile su se i političke prilike. Sve više smo postajali jedno nespokojno društvo u kojem je strah od onoga što ne funkcioniše kako treba prerastao u pokretačku snagu. Step en današnjeg opadajućeg trenda paralisao je društvo, a nijednog alternativnog modela nema na vidiku. Čuvena rečenica iz šezdeset osme o tome da je „drugačiji svet moguć“ danas zvuči vrlo apstraktno. Premda smo saglasni u tome da ne želimo da svet bude ovakav kakav je danas, ipak nam je mnogo teže da se složimo oko toga kako bi novi svet trebalo da izgleda. Više nije potrebno da pravimo pukotinu, već da iznesemo

delotvorne predloge o tome kako da se regulišu društveni i ekološki aspekti globalizacije. Svetu nisu potrebna samo tehnička rešenja, već i istinska promena načina života. Naše viđenje složenosti sveta ponekad može da nas parališe a pukotina koju danas treba da napravimo može da nam pomogne da nadvladamo paralizu naših misli i delovanja.

Da li i dalje treba da verujemo da možemo da promenimo naš svet?

Naravno, pitanje menjanja sveta redovno se ponavlja u našem društvu. Trenutno je takav i moto predsedničke kampanje Baraka Obame koji kaže: „Promena je moguća“, uprkos tome što je njegova koncepcija promene i dalje prilično apstraktna. Problem „Zelenih“, koji su morali da naprave program reforme, leži u tome što se oni nalaze pred izazovom vizionarske želje za radikalnom promenom, otelotvorenom u današnjoj globalnoj evoluciji. Kao posledica toga, svako od nas suočava se s nejednakošću. Sve je transparentno između zemalja, kao i između kontinenta. Ljudi iz predgrađa svuda oko sebe vide nejednakost i u njoj žive. To dovodi do svakodnevnih frustracija i poniženja. Oni koji nemaju posramljeni su tuđim bogatstvom i to osećanje poniženosti može da izrodi pobunu, nered i odbijanja. Međutim, to osećanje istovremeno ne može da nađe načina da se ispolji ili biva potpuno pogrešno shvaćeno. Danas pred „Zelenima“ stoji izazov da ponovo pređu u ofanzivu i krenu dalje s jednim još više vizionarskim projektom, da se suprotstave ekološkom propadanju i socijalnoj nejednakosti koje ima svuda u svetu, a ne samo na nacionalnom nivou. Izazov je u tome da budemo odgovorni prema svojim reformama i da predložimo novu viziju nade.

Širom Evrope imamo osećaj da trka za konkurentnošću nailazi na sve veći otpor...

Neoliberalni kapitalizam otišao je predaleko i dostigao svoju prelomnu tačku. Neoliberalna ideologija konkurentnosti Evrope na globalnom nivou, kao i u odnosu na Kinu, potpuno je neprikladna zato što, bez obzira na to čime se bavimo, mi nikada nećemo biti tako malo plaćeni na sat kao Kinezi ili Indijci. Ali to je oruđe za dalje pospešivanje produktivnosti. U poređenju sa šezdesetim godinama, izgubili smo iz vida ravnotežu između radnog vremena i slobodnog vremena. Umesto Sarkozijeve kritice koja glasi: „Raditi više da bi se više zaradilo“, moramo da se vratimo raspravi na temu: „Raditi drugačije da bi se drugačije živelo“. Moramo izneti konkretne predloge u tom smislu i odbiti da budemo zarobljeni u ovakvoj vrsti konkurentnosti jer u suprotnom će naši životi ostati

bez planova. Rad nije jedini cilj u životu. Osim što radimo, moramo da imamo svoj život van posla i mora da postoji mogućnost da se angažujemo na aktivnostima koje našem životu daju pravac.

Sa iznenađenjem konstatujemo da danas postoji jedan vid komunikacije između svih tih različitih, raštrkanih pokreta na nacionalnom nivou. Da li smatrate da je ta komunikacija nastala svesno i da će vremenom odigrati ulogu u procesu izgradnje evropskog kolektivnog duha?

Tačno je da su događaji iz maja 1968. okupili različita građanska društva raštrkana po Evropi, što im je omogućilo da međusobno komuniciraju. Tu generaciju duboko su obeležili mediji. Protok informacija omogućio je različitim nacionalnim pokretima da se uzajamno povežu. Slušali smo parole kao što je: „Pariz, Varšava, Rim, Prag - ista borba.“ To je pokazalo da je svest tih pokreta prevazišla nacionalne granice. Ovaj aspekt pokazuje kako su događaji iz maja 1968. predstavljali važan korak ka stvaranju evropskog javnog prostora.

Koji uslovi bi tom projektu mogli ponovo da udahnu novi oblik kolektivne energije i entuzijazma? Drugim rečima, kako da ponovo postanemo Prometeji u svetu u kojem vlada strah, a da pri tom ponovo ne upadnemo u totalitarne raskole?

Mislim da treba da se vratimo ideji koju je smislio francuski sociolog Edgar Moren o „projektu civilizacije“, uprkos tome što ju je donekle pokvario suprug Karle Bruni. Biti Prometej danas znači verovati da možemo da izgradimo novo društvo ili, kao što to kaže Barak Obama, „Da, mi to možemo.“ Moto pokreta alterglobalizacije koji glasi: „Drugačiji svet je moguć“ za ekologe glasi: „Drugačija civilizacija je moguća.“ Današnja civilizacija, koja počiva na finansijskim špekulacijama i benzinu, polako počinje da se ruši. Kao posledica toga, jako nam je potrebno razmišljanje na temu „kako živeti zajedno“ i „raditi manje da bi se živelo bolje“. Početak rušenja ravnoteže potrošačkog društva, čiji smo svedoci, ponovo uvodi paradigmu društva u kojem društvenost omogućava dobar kvalitet života i u kojem ne mora stalno da se troši i sve više da se radi. U epohi posle maja 1968. moramo ponovo da otvorimo kreativni kulturni prostor i osmislimo naš odnos prema radu i potrošnji.

Zar nije novi ugao gledanja na globalizaciju jedan od uslova za novo, pozitivno istorijsko ubrzanje u kojem bi demokratska društva bila akteri sopstvene sudbine? Zar ne bi trebalo da se potrudimo da se odmaknemo

„Sveže namirnice za štrajkače!“
Žena na slici predstavlja alegoriju na simbol Francuske Republike, čuvenu „Marijanu“

LES FRONTIÈRES ON S'EN FOUT!

„Baš nas briga za granice!“
Popularna parola iz 1968.

od evropskog stava prema globalizaciji i da razmislimo o tome da ovo ubrzanje mogu da obezbede nove zemlje s kojima bi trebalo da učvrstimo dijalog?

Izazov globalizacije takođe podrazumeva izbor koji te nove zemlje koje tek stupaju na scenu treba da naprave. One moraju da se opredele između izuma nove civilizacije bez ugljenika ili da zadrže stari model koji uništava životnu sredinu. Brazil sa svojim bio-gorivom ide u ovom drugom pravcu. Ta bio-goriva kao nova vrsta produktivizma vode nas ravno u katastrofu u pogledu hrane. Bio-goriva i genetski modifikovana hrana za civilizaciju predstavljaju simbol sledećeg velikog izvora sukoba. Ili ćemo krenuti ka novom modelu destruktivnog produktivizma ili ćemo ostvariti pravi, održivi razvoj koji će nas uvesti u novu civilizaciju. Da bismo mogli da se odmaknemo od našeg evropskog stava, takođe moramo da budemo svesni da tim novim zemljama moramo da stvorimo takve uslove koji će ih sprečiti da se opredele za stari sistem.

FONDACIJA
HEINRICH
BÖLL

Pozvali smo određeni broj učesnika u događajima iz šezdeset osme da s nama podeli svoja sećanja na te događaje i da ih oceni iz današnje perspektive.

Autori iz Brazila, Poljske, Češke Republike, Rusije, Nemačke, Južne Afrike, Srbije i Belgije bez ustezanja govore o individualnim karakteristikama protesta u njihovim zemljama i njegovim dugoročnim posledicama na politiku i društvo, kao i o ulozi koju akteri događaja iz šezdeset osme i njihove ideje imaju u savremenoj politici i javnom životu. Što se tiče bivše Jugoslavije, Nebojša Popov uočava opasnost od falsifikovanja kulturne i društveno-političke istorije od strane vlasti danas. On kritički analizira Studentski pokret u Beogradu 1968. godine koji su vlasti sistematski opstruirale putem policijskih saslušanja, ograničavanja slobode kretanja, otpuštanja s posla, sprečavanja ljudi da se zaposle, a na kraju i političkih suđenja. Smatra da su, kroz uspon nacionalističkog pokreta, otelotvorenog u Slobodanu Miloševiću, bili razbijeni i poslednji ostaci Nove levice i kontrakulture.

ISBN 978-86-86793-05-8

9 788686 793058